

РУСКА ЕМИГРАЦИЈА
У БЕОГРАДУ
од 1920-их до 1950-их

Издавач
Историјски архив Београда
Палмира Тољатија 1
Београд
www.arhiv-beograda.org

За издавача
Мр Драган Гачић

Главни и одговорни уредник
Мр Драган Гачић

Аутори изложбе и каталога

Проф. др Алексеј Тимофејев, др Милана Живановић, Слободан Мандић

Стручни сарадник
Мирјана Обрадовић

Рецензенти

Алексеј Арсењев, проф. др Ирина Антанасијевић, др Горан Милорадовић

Превод на руски језик
Др Александар А. Силкин

Лектура
Мр Наташа Николић

Коректура
Марко Перић

 Ликовно-графичко решење изложбених паноа и каталога
Зорица Смиловић

Тираж
500

Штампа
Зламен

ISBN 978-86-80481-54-8

*Изложба и каталоги реализовани су уз подршку
Секретаријата за културу Града Београда*

каталог изложбе

РУСКА ЕМИГРАЦИЈА У БЕОГРАДУ

од 1920-их до 1950-их

Београд 2021

Уводна студија

РУСКА ЕМИГРАЦИЈА У БЕОГРАДУ ОД 1920-ИХ ДО 1950-ИХ

ДОСЕЉАВАЊЕ РУСКИХ ИЗБЕГЛИЦА У БЕОГРАД	7
СВАКОДНЕВНИ ЖИВОТ РУСКИХ ЕМИГРАНАТА У БЕОГРАДУ	13
Политички живот руских емиграната	
Друштвени живот руских емиграната	
Духовни живот руских емиграната	
Образовање руских емиграната	
Научно-културна делатност руских емиграната	
Запослење, самоорганизовање и рад у државној служби	
ДОПРИНОС РУСКЕ ЕМИГРАЦИЈЕ	45
Друштвено-хуманистичке и природно-математичке науке	
Медицинске науке	
Архитектура	
Уметност	
РУСКА ЕМИГРАЦИЈА У БЕОГРАДУ ЗА ВРЕМЕ ДРУГОГ СВЕТСКОГ РАТА	71
Руска емиграција у Априлском рату и у првим данима окупације	
Формирање Бироа за заштиту интереса руских емиграната	
Колаборационизам руске емиграције	
Руски емигранти – непријатељи окупатора	
Друштвени живот руских емиграната у окупираном Београду	
АГОНИЈА РУСКЕ ЕМИГРАЦИЈЕ У БЕОГРАДУ 1944–1954.	107
Прилагођавање насталом стању 1944–1948.	
Прогон руске мањине 1949–1954.	

ИЗБОР ГРАЂЕ .....

133

КАТАЛОШКИ ПОПИС .....

165

ДОСЕЉАВАЊЕ
РУСКИХ ИЗБЕГЛИЦА
У БЕОГРАД

Долазак првих руских избеглица у Београд забележен је још у јесен 1918. године.¹ Тада је у земљу стигао невелики број материјално обезбеђених појединаца, који су још крајем 1917. и током 1918. године самоиницијативно напустили Русију у жељи да на сигурном дочекају исход тек започетог Грађанског рата.

За разлику од тих појединачних долазака, у пролеће 1919. године у земљу су из Одесе почеле да пристижу прве веће групе изгнаника. Будући да је њихов одлазак био специфичан – изненадно, панично и полуорганизовано напуштање отаџбине (и самим тим се разликовао од претходног и потоњих) – као и да је у питању био већи прилив лица која нису имала довољно средстава за самостални живот, већ крајем маја исте године држава је била принуђена да предузме одређене мере ради збрињавања и пружања помоћи придошлицама. На иницијативу грађанских кругова у Београду формирана је и прва засебна институција која је радила под контролом државе – „Руско-југословенски одбор”. Његово руководство је, узимајући у обзир временски распон у којем су изгнаници пристизали у земљу, а који је онемогућавао да се одједном организује прихват и смештај, донело одлуку да Београд буде сабирно место за све избеглице које у групама или појединачно стигну у земљу. У престоници им је обезбеђен бесплатан смештај и исхрана. Смештај је најпре био организован по приватним кућама, услед чега је одбор морао да издваја дневно по 10 динара по избеглици, да би потом

---

¹ О руској емиграцији у Краљевини СХС / Краљевини Југославији: О. Ђурић, „Руски емигрантски књижевни кружоци у Београду (1920-1940)”, *Савременик: месечни часопис* 8–9/1984, 218–244; В. А. Тесемников, „Российская эмиграция в Югославии. 1919-1945 гг.”, *Вопросы истории* 10/1988, 128–137; О. Ђурић, *Руска литерарна Србија: 1920-1941: (писци, кружоци, издања)*, Горњи Милановац - Београд, 1990; В. Д. Козлитин, „Российская эмиграция в Королевстве сербов, хорватов и словенцев (1919–1923)”, *Славяноведение* 4/1992, 7–19; В. И. Косик, „Русская Югославия: фрагменты истории, 1919–1944”, *Славяноведение* 4/1992, 20–32; D. Aleksić, „Руски студенти-емигранти на Београдском универзитету između два svetska rata”, *Tokovi istorije* 1–2/1992, 43–59; *Руска емиграција у српској култури XX века: зборник радова*, књ. I–II, прир. М. Сибиновић, М. Межински, А. Арсењев, Београд 1994; М. Јовановић, *Досељавање руских избеглица у Краљевину СХС 1919–1924*, Београд 1996; В. И. Косик, *Русская церковь в Югославии (20–40-е годы XX века)*, Москва 2000; М. Јовановић, *Руска емиграција на Балкану (1920–1940)*, Београд 2006; В. И. Косик, В. А. Тесемников, *Русский Белград*, Москва 2008; А. Арсењев, „Руси у Банату“, *Банат кроз векове. Слојеви култура Баната: Зборник радова*, ур. М. Матицки, Београд 2010, 663–712; А. Тимофејев, *Руси и Други светски рат у Југославији: Утицај СССР-а и руских емиграната на догађаје у Југославији 1941–1945*, Београд 2011; А. Арсењев, *Самовари у равници. Руска емиграција у Војводини*, Нови Сад; Футог 2011; А. Арсењев, „Руси у Бачкој“, *Бачка кроз векове: Слојеви културе Бачке. Зборник радова*, ур. М. Матицки, Београд 2014, 717–751.

почетком јула био отворен Руски дом, познатији под именом „Дом чуда”, у Улици краља Александра, у трамвајском депоу. Отварањем ове установе у којој је изгнаницима пружан смештај и исхрана, трошкови су били смањени (по 2 динара дневно по лицу). Придошлице су се задржавале у дому око једну или две недеље ради адаптације и по истеку тог времена упућиване су по унапред утврђеном плану у одређени град или место у земљи, где им је био обезбеђен смештај (углавном у Банату, Бачкој и Барањи). Осим Руског дома, у Београду су била отворена и два прихватна руска дома, а потом и један у Земуну.

У оквиру овог првог већег таласа, познатијег као „француска евакуација”, који је трајао од маја до краја новембра 1919, у земљу је пристигло око 1.600 избеглица.²

Убрзо по његовом завршетку започета је нова евакуација – „енглеско-француска” и „енглеска”. Избеглице су почеле да напуштају Одесу јануара 1920, односно Новоросијск марта исте године и у Краљевину је линијом Солун – Ђевђелија у периоду од пет месеци пристигло 7.000–8.000 људи. За разлику од првог таласа, у другом је сабирно место била Ђевђелија, а мањем броју избеглица, које су пристигле априла 1920. године у оквиру једне од последњих група изгнанника који су се евакуисали из Новоросијска, било је дозвољено да наставе пут до Београда. Међу њима је била и породица некадашњег главнокомандујућег руске царске армије и иницијатора оснивања Добровољачке армије, генерала Михаила Васиљевича Алексејева, која је са собом носила и ковчег са његовим посмртним остацима.³ Руски генерал је потом сахрањен на престоичком Новом гробљу.⁴

Након прва два таласа, а пред почетак наредног, августа и септембра 1920. године у земљи се налазило око 7.200 избеглица, од којих се око 73% настанило у источном делу Краљевине. У Београду су у том периоду живела 1.054 изгнанника.⁵

И следећи, трећи талас чинила су лица која су напустила југ Русије почетком 1920. године. Радило се о групи од око 10.000 војника, претежно рањеника који се нису искрцали на Криму, већ су се сместили у британске војне логоре у Египту, на Кипру и Лемносу. Будући да Британија није била заинтересована да их дуго задржи на својим територијама, ступила је са Краљевином СХС у преговоре који су окончани почетком октобра потписивањем протокола. На основу њега 2.053 избеглице су са острва Лемнос, у периоду од краја октобра до средине новембра 1920, преко Солуна упућене у Краљевину.⁶

Међутим, већ септембра 1920. године, убрзо након што је главнокомандујући Руске армије, генерал Петар Николајевич Врангел упутио апел властима Краљевине СХС молећи их да прихвате једну групу војника који су били у прихватним логорима на Лемносу, министар за социјалну по-

² М. Јовановић, *Досељавање руских избеглица у Краљевину СХС (1919–1924)*, 98–101; *Општинске новине*, 15. 1. 1930, 80.

³ М. Јовановић, *Досељавање руских избеглица у Краљевину СХС (1919–1924)*, 108–114.

⁴ О сахрани Алексејева у Београду: М. Јовановић, „Херој је мртав – идеја је бесмртна”: Символика смрти и погребних ритуала у избеглиштву (Пример Руског избеглиштва на Балкану)”, *Годишњак за друштвену историју* 1–3/2007, 56; М. Живановић, *И крст и петокрака. Руски гробни комплекси у Југославији у 20. веку*, Београд 2020, 228–231.

⁵ М. Јовановић, *Досељавање руских избеглица у Краљевину СХС (1919–1924)*, 201–202.

⁶ *Исто*, 116–120.

литу се писмом обратио министру унутрашњих дела и упознао га са околностима у Београду. Према његовим наводима, постојале су „велике и несавладиве тешкоће” у погледу становања у главном граду, будући да престоница није имала „техничких могућности ни за пријем предратне популације а камо ли данашње, која је дупло већа”.⁷ Сматрајући да би настањење већег броја руских избеглица могло још више да отежа услове становања у престоници, министар је предложио предузимање одређених мера које ће „искључити могућност насељавања Београда од стране оних који на живот у Београду нису упућени”.⁸

Заснивајући своје мишљење на поменутим наводима, али и „увиђајући оправданост ових разлога, а у циљу заштите оног дела београдског становништва, који је овде на живот упућен”, министар унутрашњих дела се крајем септембра 1920. године обратио Управи града Београда с наређењем да наступи „најенергичније” тако да се онима који долазе „са стране”, а нису „упућени на живот” у престоници, забрани становање у главном граду. Са тим решењем министар је упознао и Државни одбор за пријем и смештај руских избеглица, прву званичну државну институцију формирану искључиво с циљем организовања прихвата и смештаја изгнанника,⁹ и препоручио му даridoшлице не настањује у Београду, већ у унутрашњости земље.¹⁰ Укупно је само њих 13 било распоређено у главном граду.¹¹

И у наредном, четвртном таласу, тзв. „кримској евакуацији”, која је била најбројнија, престоница је такође била растерећена од пријема изгнанника. Од укупно 21.343 лица која су од краја новембра до краја децембра 1920. стигла до лука Јадранског мора, невелики број је потом био упућен на територију Србије (око 670 до фебруара 1921), односно Београда.¹² Слична је била ситуација и са последњим већим таласом, током којег је од јуна до новембра 1921, фебруара 1922. и маја 1923, око 11.500 људи, углавном јединица армије генерала П. Н. Врангела, пристигло у Краљевину СХС. Њихов распоред је био усклађен с пословима које су обављали на основу уговора склопљених са Министарством грађевина и Министарством војним.¹³

Потребно је истаћи да су убрзо по доласку првих група избеглица државне власти настојале

⁷ Историјски архив Београда (ИАБ), ф. 6, Општина града Београда (ОГБ), Опште одељење, Административни одсек (АО), кутија бр. 11.

⁸ Исто.

⁹ Државни одбор је формиран јануара 1920. године с циљем организације прихвата и смештаја руских избеглица. Правио је размештај изгнанника по земљи и бринуо о њиховом смештају водећи рачуна о могућностима појединих области; решавао је проблеме њиховог смештаја координирајући рад министарстава и организација, а и делимично се бавио проблемима финансирања избеглица. Деловао је до децембра поменуте године, с тим да се прихватом и смештајемridoшлица са Лемноса и Крима бавила Државна комисија за пријем и смештај руских избеглица, формирана јуна исте године с циљем старања о финансијској страни њиховог доласка, али која је убрзо постала најзначајнија избегличка установа у земљи. О раду одбора и комисије детаљније: М. Јовановић, *Досељавање руских избеглица у Краљевину СХС (1919–1924)*, 79–87.

¹⁰ ИАБ, ОГБ, Опште одељење, АО, кутија бр. 11.

¹¹ М. Јовановић, *Досељавање руских избеглица у Краљевину СХС (1919–1924)*, 204.

¹² Исто, 124–142, 207.

¹³ Исто, 142–159, 208–210.

да подвргну контроли њихова миграциона кретања по земљи, с тим да је нарочита пажња пре свега била посвећивана оним у правцу Београда. Повремено је чак и било забрањивано насељавање у великим центрима, праћено расељавањем руских житеља престонице у циљу њеног растеређења (што је учињено новембра 1919. и фебруара 1920. године). Упркос томе до средине 1920. забележен је велики прилив избеглица у Београд, што је резултирало и забраном њиховог доласка у главни град у тренутку евакуације изгнаника са Лемноса, и то до 1. децембра 1920. године. Ипак, то се променило услед проблема који су пратили организацију транспорта и смештаја лица са Крима (уз бројност придошлица), а што је омогућило појединцима који су тражили начин да избегну спровођење плана о распоређивању изгнаника да сами изаберу место боравка. Стога је и велики број покушао да дође до Београда. Међутим, таква ситуација довела је до појаве тифуса у престоници децембра 1920. године, а неколико месеци касније, крајем марта 1921, Министарство унутрашњих дела било је принуђено да забрани путовање и пресељење свим Русима, без обзира на циљ (с тим да су за најхитније случајеве прављени изузеци). Истовремено је било и ограничено насељавање главног града (и извесног броја великих центара).¹⁴

Нове мере ограничења слободе кретања донете су већ октобра 1921. године. Оне су биле узроковане повећаним приливом Руса који су желели да се упишу на Универзитет у Београду (али и хапшењем једне бољшевичке, избегличке, групе у Загребу). Повећан надзор над кретањем изгнаника трајао је и наредних година, с тим да мере ограничења нису биле тако оштре као забрана из марта 1921. године. Ипак, упркос свим мерама, миграције у правцу престонице нису могле бити заустављене. О томе сведочи број руских избеглица у Београду августа 1920. и фебруара 1921. године – 1.054 (14,5% од укупног броја пристиглих у два таласа), односно 2.233 (30,9% од укупног броја). Већ августа 1921. године тај број се повећао на око 3.500, 1924/1925. на око 10.000, а 1929/1930. износио је 9.423 лица.¹⁵

Тежња руских избеглица за настањењем у Београду била је пре свега узрокована концентрацијом бројних установа у престоници – од државних, социјалних, медицинских до школских (руских емигрантских до Универзитета у Београду), научних и културних, којима су могле да се обрате за помоћ различитог карактера, као и већим могућностима за запошљавање, али и школовање. Изгнаницима је престоница пружала разне погодности, које су могле да им олакшају и олакшавале су им живот у туђини.

---

¹⁴ Исто, 211–213.

¹⁵ Исто, 213–218.

СВАКОДНЕВНИ ЖИВОТ
РУСКИХ ЕМИГРАНАТА
У БЕОГРАДУ

ПОЛИТИЧКИ ЖИВОТ РУСКИХ ЕМИГРАНАТА

Политички живот руских емиграната у Београду може се условно поделити на две фазе – прву, која је трајала свега неколико првих година по доласку у земљу, и другу, која је окончана 1944. године, одласком у ново избеглиштво.

У политичком смислу прве године живота Руса у земљи обележила су слична стремљења и заједнички интереси изгнанника, међу којима није било сукоба ни спорова. На овакву позитивну атмосферу у избегличкој средини утицао је организовани друштвени живот у Београду. У главном граду Краљевине почеле су да се формирају десетине разних савеза и удружења с одсецима у провинцији, који су обједињавали истомишљенике, особе исте професије, земљаке, чинећи на тај начин престоницу и центром политичког живота.¹⁶ Међутим, иако су се, с једне стране, групе удруживале по одређеној основи, већ њиховим појављивањем на друштвено-политичкој сцени и активношћу почињу, с друге стране, међу њима да се јављају размимоилажења, која су произвела политичке расправе и сукобе који су потрајали две деценије. Обновљене су политичке размирице и дебате вођене у дореволуционарној Русији, а које су дошле до изражаја у емигрантским новинама, које су се пре свега издавале у Београду.¹⁷

Већ из податка да је, према једном извору, у Југославији постојала 1.001 руска емигрантска организација,¹⁸ јасно је да је политичко деловање изгнанника у Краљевини СХС, пре свега у Београду, било прилично хетерогено и издиференцирано, иако би на први поглед статистички подаци могли да наведу на другачији закључак.

Наиме, идеолошко опредељење чак 80–90% политички активних руских избеглица прве генерације у земљи било је монархистичко, 8–9% подржавало је партију „Народне слободе” – кадете, а око 1% есере.¹⁹ Ова готово апсолутна доминација монархистичког опредељења била је директно повезана с политичким ставовима утицајних појединаца који су се настанили у Краљевини, попут главнокомандујућег Руске армије генерала Петра Николајевича Врангела и митрополита Антонија (Храповицког), поглавара Руске православне заграницне цркве, доминантне духовне структуре у избеглиштву, али и руководства најважнијих

¹⁶ О бројности савеза и удружења: А. Арсенјев, „Культурные организации русской интеллигенции в Югославии 1920–1944 гг.“, *Блоковский сборник*, XIII, Тарту 1996, 313–318; А. Б. Арсенјев, *У излучини Дуная: Очерки жизни и деятельности русских в Новом Саду*, Москва 1999.

¹⁷ А. Арсенјев, „Культурные организации русской интеллигенции в Югославии 1920–1944 гг.“, *Блоковский сборник*, XIII, Тарту 1996, 313; А. Б. Арсенјев, *У излучини Дуная: Очерки жизни и деятельности русских в Новом Саду*, Москва 1999; М. Јовановић, *Руска емиграција на Балкану (1920–1940)*, 59.

¹⁸ А. Арсенјев, „Культурные организации русской интеллигенции в Югославии 1920–1944 гг.“, *Блоковский сборник*, XIII, Тарту 1996, 313.

¹⁹ В. Д. Козлитин, „Российская эмиграция в Королевстве сербов, хорватов и словенцев (1919–1923)“, *Славяноведение* 4/1992, 17–18; М. Јовановић, *Руска емиграција на Балкану (1920–1940)*, 62.

избегличких институција које су организовале пријем, смештај, обезбеђивале помоћ и проналазиле изгнаницима запослење, међу којима су најутицајнији били Генералштаб руске армије и бивши дипломатски представници царске Русије. Међутим, овакав однос снага по питању политичког убеђења, који је наизглед био компактан, није на исправан начин одсликавао идеолошку и политичку стварност и њихов живот у земљи, будући да су монархисти били подељени на четири групе. Најбројнију струју, предвођену генералом Безобразовим, сачињавале су присталице једног од кандидата на руски престо, великог кнеза Николаја Николајевича Романова (чију је кандидатуру, између осталих, подржавало и вођство руске армије), док су другу, којом је руководио гроф Владимир Алексејевич Бобрински, чиниле присталице великог кнеза Кирила Владимировича, који је тврдио да је једини законити претендент на трон. Притом, потребно је истаћи да су се присталице кнеза Николаја Николајевича почетком двадесетих година окупљале око армије, односно после 1924. око Руског опште-војног савеза (РОВС), војне организације коју је основао генерал Врангел.²⁰

Осим њих, у земљи су деловала још два крајње десничарска огранка партије Конституционалних демократа – једне групе заговорника уставне монархије са доминацијом монархистичких начела над демократским, и друге коју су сачињавале присталице модерне уставно-парламентарне монархије. Оно што је, пак, било заједничко за монархистички оријентисане избеглице била је парола „За Веру, Цара и Отаџбину”, под којом је подразумевана заштита монархистичких институција и традиција и слава царства.²¹

Упркос доминацији монархистичког опредељења међу руским избеглицама у земљи, у емигрантској средини паралелно је постојало и деловало још неколико политичких група с републиканским (левичарским) идејама, али и невеликим утицајем. То су биле Национално-републиканска странка, „Сељачка Русија”, земљорадничко крило есера (Странке социјал-револуционара) и београдска група Конституционално-демократске партије (кадети) са центром у Паризу, коју су чинили поједини виђенији београдски интелектуалци (А. В. Макљецов, В. З. Оболенски, Н. Н. Богданов, Л. Ј. Таубер).

Пораст политичке видљивости и утицајности републиканских идеја у Краљевини, тачније њеном главном граду, повезан је с отварањем представништва есеровске организације ЗЕМГОР (Удружења руских обласних и градских самоуправа), у Београду, маја 1924. године. Филијалу прашког удружења ЗЕМГОР у Краљевини отворио је, уз одобрење државних власти, пуковник руске царске армије Фјодор Јевдокимович Махин, који је уједно био и њен председник.²² Радило се, заправо, о скривеној експозитури совјетских агената²³ у Београду (Махина је у међуратном пе-

²⁰ О РОВС-у: М. Јовановић, *Руска емиграција на Балкану (1920–1940)*, 292–315.

²¹ *Исто*, 61–65.

²² *Исто*, 66–67.

²³ М. Јовановић, „*Boljševička agentura na Balkanu 1920–1923. (Teze o organizaciji, strukturi, planovima i praksi)*”, *Istorija 20. veka* 2/1995, 37–50; А. Тимофејев, *Руси и Други светски рат у Југославији. Утицај СССР-а и руских емиграната на догађаје у Југославији 1941–1945*, 155–204; *Уџбеник за Тита: Коминтерна и припреме партизанског рата у Европи*, прир. А. Тимофејев, М. Живановић, Београд 2018.

риоду заврбовала совјетска служба),²⁴ коју су, осим међународних установа, сасвим парадоксално, финансирани лево оријентисани кругови владе (издвајајући средства за добротворне и социјалне програме установе).²⁵ Захваљујући широкој друштвеној делатности, која је довела до обнављања идеолошких спорова који су некада били вођени у царској Русији, ова организација је окупила око себе и друге немонархистичке организације и формирала Удружење прогресивних и демократских снага руске емиграције у Југославији, којим је руководио професор Правног факултета у Суботици Михаил Павлович Чубински. Међутим, ни оно није могло да потисне утицај појединих монархистичких организација, а нарочито не РОВС-а у емигрантској средини, с обзиром на традиционални утицај ових идеја у руском друштву.²⁶

Поменуте поделе нису биле једине које су одликовале поратни политички живот, пре свега у Београду. Од тридесетих година, односно од доласка Хитлера на власт у Немачкој, у редовима руске емиграције настала је подела по још једном основу – судбине „Русије”. Два тора, „браниоци” и „дефетисти”, имали су различите погледе на Хитлеров однос према СССР-у. Први су сматрали да вођа Рајха жели да уништи њихову отаџбину и да је стога потребно пружити помоћ Стаљину у одбрани Совјетског Савеза, док су други у Хитлеровим идејама видели жељу за уништењем комунизма и залагали су се за пружање помоћи Рајху.²⁷

Идеје које су биле својствене првом покољењу нису, међутим, биле у једнакој мери привлачне и припадницима друге генерације руских избеглица – онима који су рођени и/или одрасли у Краљевини СХС/Југославији. Незадовољни пасивношћу својих очева и дедова, они су формирали другачије ставове и погледе. Међутим, то није значило да међу синовима и ћеркама монархиста није било настављача таквих политичких идеја, поготово имајући у виду да је васпитање и образовање, како у кући, тако и у школи, било монархистичко. Оно што је, међутим, било заједничко с првим покољењем, била је монолитност и хетерогеност у политичком и идеолошком смислу.

Међу припадницима друге генерације руских емиграната извесну привлачност имале су идеолошке поставке организације Млада Русија или Савез младоруса, основане 1923. године у Минхену на прерађеним монархистичким начелима. Њен руководилац Александар Љвович Казем-Бек залагао се за стварање „друге совјетске партије” – „монархистичке партије за совјетско окружење”, „Социјалне монархије” и „Савезне империје” путем организовања националне револуције у Русији, а главне пароле биле су „Лицем према Русији”, „Цар и Совјети” и „Не црвени, не бели, већ Руси”. Поздрављајући економске и социјалне помаке совјетске власти и еволуцију која им се чинила да је водила ка „национализацији”, одбацили су идеју о рушењу система кроз обнову антибољшевичке борбе из избеглиштва.²⁸

²⁴ А. Тимофејев, *Руси и Други светски рат у Југославији. Утицај СССР-а и руских емиграната на догађаје у Југославији 1941–1945*, 69.

²⁵ А. Тимофејев, „Српско-руски друштвено-политички односи у раздобљу националне трагедије. 1917–1945.”, *Москва–Србија; Белград–Россија. Сборник докумената и материјала. Том 4. Русско-српске односи. 1917–1945 гг.*, сост. А. Ју. Тимофеев, Г. Милорадович, А.А. Силкин, Москва; Белград 2017, 41.

²⁶ М. Јовановић, *Руска емиграција на Балкану (1920–1940)*, 67–68.

²⁷ А. Тимофејев, *Руси и Други светски рат у Југославији. Утицај СССР-а и руских емиграната на догађаје у Југославији 1941–1945*, 36.

²⁸ М. Јовановић, *Руска емиграција на Балкану (1920–1940)*, 74–78.

Младоруси су средином тридесетих година у Југославији развили значајну активност, формирајући мање јединице – „огњишта”. Једно од њих је било у Београду, где су и издавали неколико гласила. Истакнути представник овог покрета био је унук Лава Николајевича, гроф Иља Иљич Толстој, који је био веома активан у друштвено-политичком животу Београда. На једном скупу који је одржао Савез руских писаца и новинара у Руском дому цара Николаја II 1934. године и на којем је уводно излагање имао Петар Бернгардович Струве, Толстој се јавио за реч истакавши да би у наредном рату емиграција требало да се нађе у табору бранилаца Русије (СССР-а). То је изазвало комешање, протесте и звиждукe, а будући да је галама била све јача, председавајући је Иљи Иљичу одузео реч, а он сам је одступио са говорнице.²⁹

За разлику од младоруског концепта, идејно-политичка основа Националног савеза новог покољења била је оригинална. Зачеци његовог формирања датирају из средине двадесетих година, када су у Краљевини СХС (Савез руске националне омладине) и Бугарској почеле да се окупљају и формирају групе и кружоци омладине незадовољне делатношћу „очева” – старије генерације. С обзиром на то да је до 1927. године Кружок руске националне омладине у Бугарској донео решење о изласку на јавну сцену и ширењу својих идеја међу избеглицама, повезао се са југословенском организацијом и већ септембра 1928. ова два друштва објавила су заједнички позив за сазивање обједињеног конгреса емигрантске омладине у Београду. Припреме за његово организовање и стварање јединствене организације вођене су у главном граду Краљевине и Француске.

Први конгрес одржан је у југословенској престоници, у Руском официрском дому 1930. године и на њему су делегати омладинских и студентских организација из Југославије, Француске, Бугарске, Холандије, Чехословачке и Летоније формирали јединствени Национални савез руске омладине.³⁰ Иако је током година више пута мењао назив (Национални савез новог покољења – 1931, Национално-радни савез новог покољења – 1936, Народно-радни савез – 1957), његов главни циљ остао је исти – борба против совјетске власти. Замерајући старијој генерацији неактивност у борби за васкрснуће Русије, савез се залагао за активну борбу против бољшевика као приоритетну, уз национално-политичко самообразовање и самоутврђивање и борбу против денационализације, пада духа и „успаваности” емиграната. Стога, али и ради дистанцирања од најреакционарних чланова РОВС-а, на следећем конгресу, такође одржаном у Београду 1931. године, уведена је програмска одредба о томе да чланови (међу политичким противницима погрдно називани „нацмаљчики”) могу бити само особе рођене након 1895. године. Ради остварења приоритетног задатка, којим је на истом скупу проглашена „национална револуција у Русији”, применом нових метода борбе и покушајем преласка од терористичких метода ка пропаганди (иако у почетку нису искључивали употребу терора), савез, који је деловао као полулегална организација, започео је са формирањем одељења у многим европским државама руског расејања, док је престоница Краљевине била његов организациони и идеолошки центар.³¹

²⁹ О. Ђурић, *Руска литерарна Србија 1920–1941 (писци, кружоци и издања)*, Београд 1990, 186.

³⁰ Д. Ю. Алексеев, „Возникновение и становление Народно-Трудового Союза российских солидаристов“, *Ойкумена. Регионоведческие исследования* 1/2020, 151–152.

³¹ *Ibid.*, 153; М. Јовановић, *Руска емиграција на Балкану (1920–1940)*, 78–83;

И наредни конгреси, трећи и четврти, одржани су у главном граду Југославије, 1934, односно 1936. године. Међутим, ништа мање значајан од њих није био тајни сусрет председника савеза Виктора Михајловича Бајдалакова и лидера РОВС-а у Београду, током којег је исказана потреба за заједничком сарадњом, као ни трочасовно обраћање Бајдалакова у препуној великој сали Руског дома. На том предавању, којим се говорник обраћао целој руској емиграцији, била је јасно исказана идеја „Треће силе” – „ни са Стаљином, ни са иностраним завојевачима, већ са целим руским народом”.³²

Такође, у Краљевини СХС била је активна и југословенска секција конспиративне организације под називом Братство руске правде. Њу је одликовао „активизам” – физичко, морално, идеолошко и пропагандно супротстављање совјетској власти,³³ чак и склоност ка терористичким акцијама, уз ослањање на сопствене снаге, како у области пропаганде, тако и војнотерористичкој активности. Главна парола била је „Комунизам ће умрети, Русија неће”. Од 1930. године делатност организације финансирао је Руска ослободилачка благајна у спомен на цара-мученика Николаја II, коју је основао Сергеј Николајевич Палеолог, бивши високи функционер Министарства унутрашњих дела Руске империје, потом владин опуномоћеник за смештај руских избеглица у Краљевини СХС.³⁴

У међуратном периоду већина руских емиграната није активно учествовала у друштвено-политичком животу државе, осим у једном питању – успостављању дипломатских односа са Москвом. Будући да је за политички активни део руског избеглиштва „руско питање”, питање односа према Русији, и некадашњој и савременој, било изузетно важно, многобројне избегличке организације су у периоду од 1922. до 1923, када су вођене дискусије око могућности и потребе признања СССР-а, иступале против тог чина и како би у то убедиле и народне посланике, чланове владе и јавно мњење користиле су се различитим средствима и методама.³⁵ С друге стране, према успоменама секретара ЗЕМГОР-а Максима Агапова, извесне кораке у супротном правцу чинио је Фјодор Махин, заједно са чиновником Министарства иностраних дела Краљевине СХС Станојем Пеливановићем.³⁶

Кратак осврт на политичке покрете, идеје, организације и делатност руских избеглица у Београду пружа слику њиховог колорита, хетерогености, али и подељености која је постојала у емигрантској средини не само у престоници Краљевине СХС/Југославије већ у целој држави. Тако су поделе међу монархистима биле по две линије – питању кандидата за престо и метода борбе

³² Д. Ю. Алексеев, „Возникновение и становление Народно-Трудового Союза российских солидаристов“, *Ойкумена. Регионоведческие исследования* 1/2020, 154–156.

³³ О идејама борбе против совјетске власти: М. Živanović, „Ideje i planovi borbe protiv komunizma u redovima ruske emigracije u Kraljevini SHS / Kraljevini Jugoslaviji“, *Srpsko-hrvatski odnosi u 20. veku*, Golubić 2020, 53–71.

³⁴ П. Н. Базанов, *Братство русской правды: самая загадочная организация Русского Зарубежья*, Москва 2003, 5, 7, 36, 48, 50.

³⁵ В. Д. Козлитин, „Российская эмиграция в Королевстве сербов, хорватов и словенцев (1919–1923)“, *Славяноведение* 4/1992, 18.

³⁶ А. Тимофејев, „Српско-руски друштвено-политички односи у раздобљу националне трагедије. 1917–1945.“, *Москва–Србија; Белград–Россија. Сборник документов и материалов. Том 4. Русско-сербские отношения. 1917–1945 гг.*, сост. А. Ю. Тимофејев, Г. Милорадович, А. А. Силкин, 41.

против совјетске власти. „Николајевске” монархистичке организације поуздале су се у инострану интервенцију, а „кириловци” у војни преврат уз посредништво војних специјалиста из Црвене армије.³⁷ Међутим, разлике нису постојале само међу припадницима једне генерације, већ и између старије и млађе. Оне су биле повезане са друштвеним околностима, али и спољнополитичком ситуацијом.

ДРУШТВЕНИ ЖИВОТ РУСКИХ ЕМИГРАНАТА

Живописност друштвеног живота руских избеглица у Краљевини СХС/Југославији је, с једне стране, била повезана са жељом и настојањима за очувањем старих традиција, модела понашања и друштвених односа који су постојали у царској Русији, а с друге, са потребом за прилагођавањем условима у новој средини и самим друштвеним околностима. Међутим, и на токове друштвеног живота неминовни утицај имала су политичка уверења, идеје и делатност удружења.

Друштвени живот руских избеглица у Београду је на неки начин био идентичан с оним у провинцији, али је имао и извесне специфичности. Идентичност се огледала у потреби за самоорганизовањем и удруживањем. Са груписањем у посебне локалне заједнице, такозване „руске колоније”, започело се већ 1921. године, када је Државна комисија за пријем и смештај руских избеглица донела Уредбу о колонијама руских избеглица у Краљевини СХС.³⁸ На територији Краљевине СХС/Југославије формирано је око 300 таквих заједница,³⁹ а једна од већих организована је у Београду.

Поменутом уредбом регулисан је и сам живот у колонији. Све руске избеглице, независно од категорије (евакуације), груписале су се према месту становања (с тим да су се војна лица до априла 1922. године пре свега налазила под контролом руског војног агента који је одређивао своје представнике у колонији). Њихови чланови оба пола старији од 21 године бирали су на заједничком скупу свог председника, а у случају бројнијих заједница управу, коју је сачињавало неколико лица.⁴⁰ Почетком двадесетих година председник београдске колоније био је Петар Петровић Орлов, а секретар Анатолиј К. Радсонов. Просторије њене управе налазиле су се у Улици краља Милана бр. 62 (у дворишту).⁴¹

³⁷ П. Н. Базанов, *Братство русской правды: самая загадочная организация Русского Зарубежья*, 5. Детаљније: М. Živanović, „Iдеје и планови борбе против комунизма у редовима руске емиграције у Краљевини СХС / Краљевини Југославији“, *Српско-хрватски односи у 20. веку*, Golubić 2020, 53–71.

³⁸ В. Д. Козлитин, „Российская эмиграция в Королевстве сербов, хорватов и словенцев (1919—1923)“, *Славяноведение* 4/1992, 13.

³⁹ В. И. Косик, „Русская Югославия: фрагменты истории, 1919–1944“, *Славяноведение* 4/1992, 20; А. Б. Арсеньев, *У излуцины Дуная: Очерки жизни и деятельности русских в Новом Саду*, Москва 1999. Већ 1922. године њихов број је износио 300. Владимир Д. Козлитин, „Российская эмиграция в Королевстве сербов, хорватов и словенцев (1919—1923)“, *Славяноведение* 4/1992, 12.

⁴⁰ В. Д. Козлитин, „Российская эмиграция в Королевстве сербов, хорватов и словенцев (1919—1923)“, *Славяноведение* 4/1992, 13–14.

⁴¹ *Цео Београд: адресно-информациона књига за Београд, Земун и Топчидер*, ур. А. Суворин, Београд 1922, 142.

Сличност између Београда и провинције огледала се и у низу проблема са којима су се избеглице суочавале – проблемом запослења, стамбеним питањем, сиромаштвом, али и у социјалним и породичним односима. На основу демографског истраживања брачних односа међу руским избеглицама, које је обављено у престоници крајем двадесетих и почетком тридесетих година, установљено је да је у Београду постојао изузетно висок проценат развода бракова – између 11 и 15%, односно вишеструко више од просека у главном граду међу неруским житељима (4,5%). Оваква појава била је узрокована многобројним факторима – еманципацијом жена, стресним животом, економском несигурношћу. Сложену демографску слику употпуњује и чињеница да је у избегличкој средини био висок проценат склапања трећег брака, али и податак о мањем броју рођене деце у односу на број склопљених бракова.⁴²

Осврћући се на приватни и брачни живот руских избеглица, треба истаћи да је у избегличкој средини било и мешовитих бракова, чији је проценат у појединим срединама и градовима износио до више десетина процената (у Новом Саду, на пример, 40% у међуратном периоду).⁴³

За разлику од припадника цивилне емиграције, козаци који нису били у саставу војних јединица најчешће су оснивали сопствене заједнице – „козачке станице” и самостално бирали свог вођу – атамана. Постојале су три врсте тих станица или „хутора” – искључиво кубанске, донске или терске, затим „општекозачке” (мешовите) и полулегалне „вољно-козачке”, формиране тридесетих година као политичке подружнице. Укупно је било око 100 станица, од тога пет у Београду – донска, кубанска, општекозачка, слободно-козачка и студентска општекозачка станица.⁴⁴

Козачке заједнице и војне јединице биле су потчињене својим вођама у Београду. Будући да је територија Србије до 1941. године била центар кубанских и терских козака у емиграцији, у њој су живели кубански војни атаман генерал-мајор Вјачеслав Григорјевич Науменко и терски војни атаман генерал-лајтнант Герасим Андрејевич Вдовенко. У престоници су биле смештене и „канцеларије” Кубанске и Терске владе, на чијем се челу налазио пуковник Михаил Карпович Соламахин, односно војни инжењер Јевгениј Александрович Букановски. Кубанска покрајинска Рада (парламент, савет) састајала се у Београду и Новом Саду.⁴⁵

Саставни део живота козака у престоници, али и у другим местима и градовима у земљи, чиниле су цигитовке – акробатске егзибиције на коњима. Оне су извођене на хиподромима и спортским игралиштима, пољанама, уз музику и националне, углавном кавкаске игре наоружаних и униформисаних козака.⁴⁶ У Београду су 1928. године на игралишту клуба „Соко” у Кошутњаку, код Хајдучке чесме, одржане козачке игре и козачка трка. Програм је обухватао цигитовку, ловачку трку, лов на лисице са пет ловаца-козака, такозване „козачке сватове” (бирање вереница међу женским особама присутним на трибинама), џимхану, у којој је учествовала и публика, конкурс дама са наградама, рат и борбе коњице и пешадије, козачке игре и песме. С обзиром да је постоја-

⁴² М. Јовановић, *Руска емиграција на Балкану (1920–1940)*, 475–476.

⁴³ А. Б. Арсењев, *У излучини Дуная: Очерки жизни и деятельности русских в Новом Саду*, Москва 1999.

⁴⁴ А. Арсењев, „Козаци у Краљевини Југославији“, *Зборник Матице српске за историју* 69–70/2004, 144, 154.

⁴⁵ *Исто*, 145.

⁴⁶ *Исто*, 151.

ло велико интересовање за овај догађај, уведена су чак и два „шетна воза” која су саобраћала до Кошутњака.⁴⁷ Такође, цигитовке су биле приређене две вечери заредом 1933. године, и то ноћу под рефлекторима игралишта „Југославија” (на месту на којем се данас налази стадион „Рајко Митић”).⁴⁸ У оквиру њих биле су извођене и ратне сцене, али и веселе тачке.⁴⁹ Цигитовке су сачињавале и део прославе козачких слава.⁵⁰ Оне су, осим акробација, подразумевале црквено богослужење, обед, певање хора, унапређење козака, као и козачке игре и песме.⁵¹

Повученији живот од козака у Београду водили су Калмици, народ монголског порекла и будистичке вере, који су почетком двадесетих година пристигли у Краљевину СХС и чија је већина од укупно око 450–500 лица становала у предграђу престонице, од Карабурме и Малог Мокрог Луга до Црвеног крста. Радило се о затвореној групи људи, који су се понашали веома уздржано. Са мештанима и осталим емигрантима контактирали су само када су морали, а ни међу собом се нису превише дружили, нити су на јавним местима дуже разговарали. Највећи број њих радио је по цигланама, али и на копању темеља за вишеспратнице, будући да већина није имала никакве квалификације. Често су склапали бракове са мештанкама. Најпре су у организационом смислу у извесној мери били потчињени атаману донских козака (с тим да се радило о формалној подређености), да би се тек 1928. године организовали у колонију у Београду и изабрали њену управу.⁵²

Специфичност живота у Београду огледала се, најпре, у бројности новооснованих емигрантских организација и установа, међу којима су биле и оне које су пружале одговарајућу медицинску и здравствену негу, као и институција социјалног старања.

Потреба за указивањем медицинске помоћи пристиглим избеглицама наметнула се убрзо по њиховом доласку у земљу, тачније по упућивању у Београд. Стога је већ априла 1920. године у престоници, у једној просторији једине градске, Општинске амбуланте у Улици краља Милана бр. 61,⁵³ отворена Амбуланта Руског Црвеног крста (старе организације). Она је убрзо премештена недалеко од прихватног логора „Дома чуда” у Улици краља Александра бр. 130, да би се на крају сместила у зграду у Улици краљице Марије бр. 133. Амбуланта је започела рад са три лекара, а већ до краја исте године у њој је радило седам лекара специјалиста (интерниста, хирург, гинеколог, офталмолог, дерматовенеролог, бактериолог), затим стоматолог, медицинске сестре и хигијеничари, а 1940. године 31 лекар специјалиста и два стоматолога. Колико је заправо била квалитетна медицинска нега у овој здравственој установи сведочи и чињеница да је с годинама домаће становништво све више почело да јој се обраћа за помоћ. И подаци су веома илустративни – од 1. јануара 1921. до

⁴⁷ *Време*, 11. 8. 1928,

⁴⁸ М. Андрејевић, „Успон београдског фудбала после Првог светског рата“, *Београд у сећањима 1919–1929*, Београд 1980, 203–215.

⁴⁹ *Правда*, 1. 9. 1933, 7.

⁵⁰ *Време*, 29. 10. 1933, 11.

⁵¹ *Време*, 30. 10. 1933, 5.

⁵² О. Latinčić, „Budistički hram u Beogradu“, *Arhivski pregled* 1–2/1982; Z. Šmitek, „Kalmička zajednica u Beogradu“, *Kulture Istoka* 25/1990; Т. Миленковић, „Калмици у Београду од 1921–1941. године“, *Годишњак града Београда* 42/1995, 140–144; Т. Миленковић, *Калмици у Србији 1920–1944*, Београд 1998.

⁵³ *Цео Београд: адресно-информациона књига за Београд, Земун и Топчидер*, ур. А. Суворин, 93.

1929. Амбуланту је посетило 186.323 болесника. С обзиром на то да је обим и разноврсност рада прерастао амбулаторни статус, она је одлуком Министарства здравља 1937. године проглашена Поликлиником Руског Црвеног крста. Први управник био је др Анатолиј Александрович Бенцелевич (1920–1931), по његовој смрти професор Загребачког универзитета др Михаил Никитич Лапински (1931–1934) и потом др Александар Александрович Солонски, педијатар (1934–1946). Њен рад финансирао је Руски Црвени крст, да би касније део трошкова покривала Државна комисија за руске избеглице. Од 1928. године лекари су почели да примају 50% од цене прегледа, који је у почетку за избеглице износио 5 динара, а за локално становништво 20–40, што је омогућило самостално финансирање установе.⁵⁴

Осим ове Амбуланте / Поликлинике, у Београду је од 1921. године радила и Дечја амбуланта. Њу је, уз финансијску помоћ белгијске краљице Елизабете и белгијских организација, основао Руски Црвени крст. Налазила се у тек изграђеном здању у Ратарској улици (Улици краљице Марије) бр. 139, поред зграде Главне управе Руског Црвеног крста. Њен директор био је већ поменути др Солонски. Пружала је медицинску негу малој и предшколској деци и од оснивања до затварања, 1933. године, посетило ју је 26.906 пацијената. Затворена је услед недостатка финансијских средстава и припојена већ поменутој Амбуланти.⁵⁵ Такође, залагањима делегата за заштиту интереса руских избеглица⁵⁶ Василија Николајевича Штрандмана, у Београду је 1928. године основано и прихватилиште за децу без родитеља, као и ону чији су родитељи због посла често били одсутни из куће. Могло је да прими до 50 деце од две до седам година.⁵⁷ Руски дечји дом је био смештен на парцели руског посланства (између улица краљице Наталије и краља Милана), у новоподигнутој двоспратници.⁵⁸

У престоници су иницијативама установа које су се бавиле пружањем помоћи старијим и немоћним лицима, као и инвалидима, биле изграђене и институције социјалног старања. Друштво за руске ђаке и дом стараца и старица подигло је 1938. године инвалидски дом.⁵⁹ Исто је учинио и Савез руских ратних инвалида на земљишту⁶⁰ које му је поклонила Општина града Београда, која се притом задужила код Државне хипотекарне банке за рачун ове установе.⁶¹

⁵⁴ С. Литвињенко, *Руски лекари у Србији и Црној Гори*, Београд 2007, 65–68.

⁵⁵ А. Солонский, *Поликлиника Росийского общества Красного креста старой организации в Белграде. 1920–1940*, Нови Сад 1940, 6–8.

⁵⁶ Делегација за заштиту интереса руских избеглица је формирана марта 1924. године, по укидању дотадашњег руског посланства. У њену надлежност су прешли послови из домена рада Државне комисије. М. Јовановић, *Досељавање руских избеглица у Краљевину СХС 1919–1924*, 87.

⁵⁷ М. Живанович, „Росийское общество Красного креста (старой организации) в Сербии. 1920–1944 гг.“, *Полтора века милосердия. Росийская империя: материалы Международной конференции*, отв. ред. А. В. Громова, Москва 2018, 205–217.

⁵⁸ ИАБ, ОГБ, Техничка дирекција (ТД), 10–13–1927.

⁵⁹ ИАБ, ОГБ, ТД, 21–95–1936.

⁶⁰ ИАБ, ОГБ, Књига записника одлука Одбора Општине Београдске бр. 67, Записник I редовне седнице Одбора Општине београдске од 25. јануара 1933. године, 28.

⁶¹ ИАБ, ОГБ, ТД, 27–44–1930.

Друштвени живот у Београду чинио је и богат културни, научни и уметнички живот, који је представљао последицу оснивања и формирања бројних руских емигрантских установа различитог профила, али и боравка немалог броја научника и културних и јавних радника у престоници. На знатан одзив руских житеља престонице наилазила су научна и културна предавања како на руским, тако и на југословенским институцијама, потом уметничке изложбе, позоришне представе, јавни скупови, књижевне вечери. Ништа мање реакције нису изазивали ни наступи мањих музичких састава школованих руских музичара у отменијим београдским локалима, као и народних састава Мише Островског, Стјепана Болдирева, џез-оркестра балалајки „Јар” у бројним руским ресторанима у престоници. Нарочито су се истицали наступи интерпретаторки руских и циганских романси – Олге Петровне Јанчевецке и Ларисе Михајловне Побединске.⁶²

Већ кратак осврт на поједине сегменте друштвеног живота руских избеглица у Београду омогућава увид у његову разноврсност и колоритност. Емигранти су, прилагођавајући се новим приликама, покушавали да сачувају своје традиције и друштвене односе самоорганизовањем, удруживањем и формирањем сопствених установа. Тиме су заправо настојали и да сачувају руски дух у новој средини.

ДУХОВНИ ЖИВОТ РУСКИХ ЕМИГРАНАТА

Промене које су задесиле некадашњу царевину и које су утицале на политичке и друштвене околности у земљи, одразиле су се и на верски живот људи у избеглиштву. Он се односио, пре свега, на прекид комуникације између црквене администрације која се налазила у Москви и оне на југу Русије (која је била под контролом антибољшевичких снага), коју је узроковао Грађански рат у земљи. Та ситуација је довела до оснивања Привремене више црквене управе 1919. године, са митрополитом кијевским и галицијским Антонијем (Храповицким) на челу, која се након напуштања отаџбине и кратког боравка у Цариграду настанила на територији Краљевине СХС, у Сремским Карловцима. На Сабору у том градићу 1921. она се конституисала као Руска православна загранична црква – доминантна духовна структура у избеглиштву.⁶³

Религиозност, као један од кључних елемената менталитета и идентитета Руса у дореволюционарним временима, чинила је значајан део њихове свакодневице и у изгнанству. Вера је у спец-

⁶² О. Ђурић, *Руска литерарна Србија 1920–1941 (писци, кружоци и издања)*, 44–45.

⁶³ М. Јовановић, „Sveštenik i društvo: eto parole” – Ruska pravoslavna zagranična crkva na Balkanu 1920–1940“, *Tokovi istorije* 3–4/2005, 71–72, 89–91. О Руској православној заграничној цркви: М. Јовановић, „Sveštenik i društvo: eto parole” – Ruska pravoslavna zagranična crkva na Balkanu 1920–1940“, *Tokovi istorije* 3–4/2005, 67–100; М. Јовановић, *Руска емиграција на Балкану*, 316–325 (са прегледом старије литературе); М. Јовановић, „Руска православна загранична црква у Југославији током двадесетих и тридесетих година 20. века“, *Српска теологија у двадесетом веку – истраживачки проблеми и резултати: зборник радова научног скупа* 3, прир. Б. Шијаковић, Београд 2008, 160–178; В. Пузовић, „Руска загранична црква у периоду између два светска рата: преглед литературе у Србији“, *Српска теологија данас 2009 – зборник радова првог годишњег симпозиона одржаног на Православном богословском факултету* 29–30. маја 2009, прир. Б. Шијаковић, Београд 2010, 386–391; А. Тимофејев, *Руси и Други светски рат у Југославији. Утицај СССР-а и руских емиграната на догађаје у Југославији 1941–1945*, 92–106.

ифичним условима, какви су настали одласком из земље и низом последица које је то са собом повлачило – од психолошких, здравствених до личних, породичних и друштвених – задобијала додатну димензију, будући да је избеглицама пружала утеху. Важност овог сегмента духовности за изгнанике утицала је на то да се са богослужењима није престајало ни по напуштању земље. Она су, наиме, вршена на палубама и потпалубљима бродова, а потом и шаторима, баракама, подрумима. Ипак, посебна везаност за цркву као верски објекат резултирала је настојањима избеглица да у новој средини изграде храм или макар прилагоде одређене просторије не само ради вршења служби већ и формирања специфичног простора за нормално одвијање религијског живота.⁶⁴

Почетак уређеног духовног и верског живота Руса у Београду везује се за септембар 1920. године и протопрезвитера Петра Беловидова (за разлику од интимног и личног, који се није прекидао одласком из земље). Он је, наиме, уз дозволу патријарха српског Димитрија, почео да врши службу у трпезарији Друштва за узајамну помоћ, у полуразрушеној згради преко пута Саборне цркве у Улици краља Петра (потом се на том месту налазила Београдска дирекција железнице, да би касније била срушена). Прва служба, и то вечерња, одржана је 7/20. септембра 1920. године, уочи празника Рођења Пресвете Богородице и тај датум се сматра даном оснивања руске цркве у престоници и уједно почетком редовног руског богослужења у Београду. Петар Беловидов, који је служио прво богослужење, заједно са црквењаком и појцем Јевгенијем Михајловичем Кисељевским, направио је од једне собе олтар, док су друге две просторије одредили за вернике. Т. Н. Зверјева је донела икону Спаситеља и Мајке Божије. Према сећањима протопрезвитера, првој служби присуствовало је много верника.⁶⁵

У цркви за коју се сматрало да је била посвећена Рођењу Пресвете Богородице службе су вршене недељом и у дане празника (са којима су спајани молебани и парастоси), док је верске обреде (сахране, венчања и крштења) протопрезвитер Беловидов обављао у српским црквама (Топчидерској цркви, Цркви Св. Николе на Новом гробљу, а најчешће у Светосавској цркви). Међутим, месец и по дана након прве службе трпезарију је захватио пожар, те је храм премештен у просторије Дечјег дома у Богојављенској улици, преко пута Калемегдана, да би се потом, већ од половине новембра, богослужења одвијала у гимнастичкој сали Треће мушке гимназије у Његошевој улици. Ипак, ни то здање није било одговарајуће, будући да су у случајевима када је сала била заузета службе вршене у ходнику, а и иконостас и опрема су морали да се склањају након сваког богослужења, које је, иначе, могло да се служи само недељом и за велике празнике (осталим данима оно је вршено у другим црквама).⁶⁶ Тада је била покренута иницијатива да се реши питање локације храма. Маја 1922. године Афанасиј Васиљевич Васиљев, иницијатор оснивања Друштва за старање о духовним потребама православних Руса у Краљевини СХС, добио је од патријарха Димитрија одобрење за вршење богослужења у старој бараци недалеко од Цркве Св. Марка. Ипак, и на тој локацији постајали су слични проблеми – барака је била само привремено уступљена, а у хладно и кишовито време служба није могла да се врши у тим просторијама. Стога је Друштво за старање о духовним потребама православних Руса покренуло иницијативу за подизање непокретног руског

⁶⁴ М. Јовановић, *Руска емиграција на Балкану (1920–1940)*, 505–506.

⁶⁵ А. В. Тарасјев, *4 духовника*, Београд 2013, 257–258.

⁶⁶ *Исто*, 258, 264–265.

православног храма у Београду. Образован је Одбор за подизање руске цркве, а патријарх српски Димитрије и митрополит Антоније дали су благослов за прикупљање средстава за њену изградњу (процењено је да ће трошкови градње износити 300.000 динара). Предложено је и да се храм изгради у стилу старе руске црквене архитектуре.⁶⁷

Удружење руских архитеката и инжењера расписало је у пролеће 1924. године конкурс за пројекат храма. Но, независно од његових резултата, изабрана је скица Валерија Владимировича Сташевског, архитекте Министарства грађевина.⁶⁸ Међутим, упркос свим тим корацима, питање локације до тог момента још увек није било решено. Тек је у октобру поменуте године добијен благослов од патријарха Димитрија да се простор од 250 квадратних метара на Старом гробљу додели Русима за подизање цркве. Истог месеца је започета изградња храма (будући да је половина потребних новчаних средстава већ била прикупљена), која је завршена за 39 дана. Црква Свете Тројице освећена је 28. децембра 1924. (по старом календару), односно 10. јануара 1925. године (по новом).⁶⁹ У њој је, по сопственој жељи, 1929. године сахрањен главнокомандујући Руске армије, генерал Петар Николајевич Врангел.⁷⁰

Изградњом руског храма избеглице су реализовале потребу за формирањем специфичног простора за служење верских обреда. Међутим, неопходна им је била и једна искључиво гробљанска капела. Повод за покретање иницијативе за њену градњу била је вест о рушењу Иверске капеле у Москви 1929. године. Та новост је узнемирила руске избеглице у Београду, али и изнедрила идеју о градњи њене копије у престоници, те је Друштво за старање о духовним потребама православних Руса у Краљевини СХС покренуло акцију.⁷¹ За њено подизање, пре свих, била је заслужна кнегиња Марија Александровна Свјатополк Мирска, председница Маријинског црквеног сестринства, која је организовала акцију прикупљања прилога, а коју су подржали и краљ Александар и кнез Павле Карађорђевић, представници српске и руске цркве, као и изгнаници.⁷² Сама акција спровођена је уз благослов патријарха српског Димитрија.⁷³

⁶⁷ В. И. Косик, „Русская церковь в Югославии. 1921 – 1939 год“, *Славяноведение* 6/1996, 68–69; М. Живановић, *И крст и петокрака. Руски гробни комплекси у Југославији у 20. веку*, 209–210.

⁶⁸ К. В. Никифоров, „Русский Белград (к вопросу о деятельности русских архитекторов-эмигрантов)“, *Славяноведение* 4/1992, 34; М. Просен, „Руски архитекти емигранти – архитектура као меморија“, *Простори памћења: Зборник радова*, Том 1, Архитектура, ур. А. Кадијевић, М. Попадић, Београд 2013, 219; ИАБ, ОГБ, ТД, 13–32–1924.

⁶⁹ В. И. Косик, „Русская церковь в Югославии. 1921 – 1939 год“, *Славяноведение* 6/1996, 68–69; М. Живановић, *И крст и петокрака. Руски гробни комплекси у Југославији у 20. веку*, 210–211.

⁷⁰ М. Јовановић, „‘Херој је мртав – идеја је бесмртна’: Символика смрти и погребних ритуала у избеглиштву (Пример Руског избеглиштва на Балкану)“, *Годишњак за друштвену историју* 1–3/2007, 56–57; М. Живановић, *И крст и петокрака. Руски гробни комплекси у Југославији у 20. веку*, 234–239.

⁷¹ ИАБ, ОГБ, ТД, 24–20–1930.

⁷² В. А. Маевский, *Иверская Богоматерь на Афоне, в Москве и в Белграде*, Белград 1932; А. Тарасјев, „Четири капеле Иверске божије мајке“, *Светигора* 56–57/1997, 46–49; М. Живановић, *И крст и петокрака. Руски гробни комплекси у Југославији у 20. веку*, 217.

⁷³ ИАБ, ОГБ, ТД, 24–20–1930.

Већ крајем априла 1930, на дан славе Иверске иконе Мајке Божије, освећени су темељи ове богомоље.⁷⁴ Радови на њеној изградњи, према пројекту архитекте Валерија Владимировича Сташевског, завршени су већ марта наредне године. Иверску капелу осветили су патријарх српски Варнава и митрополит Антоније јула 1931, уз саслужење епископа лондонског Николаја.⁷⁵

Ова светиња служила је као гробљанска капела из које је кретао спровод руских избеглица, али и као гробно место значајних духовника. У крипти Иверске капеле 1936. сахрањен је митрополит Антоније (Храповицки), а 1957. и архимандрит Теодосије (Мељник), старешина Царске лавре Високих Дечана. Испод јужног зида сахрањени су епископ лондонски Николај (преминуо 1932. године) и протопрезвитер Петар Беловидов, а испод северног архиепископ курски и обојански Теофан, који се упокојио 1942. године.⁷⁶

Осим ове две богомоље, у престоници је био изграђен још један храм – будистички. Иницијатива за његову градњу је била узрокована истим разлозима као и код поменутих верских објеката – потребом за вршењем верских обреда, али и неодговарајућим локацијама привремених богомоља.

Калмици су, наиме, већ 1923. године, по добијању верских реликвија, у две изнајмљене собе у Улици Војислава Илића бр. 47 формирали провизорни храм, који су потом преместили у просторије у Метохијској улици (Улици Јанка Лисјака). Међутим, будући да здања нису била наменски зидана и да је закупнина била висока, на иницијативу председника Калмичке козачке колоније Абуша Алексејева 1928. године покренута је акција за изградњу храма. Финансијска помоћ је тражена од сународника у земљи и иностранству, али и од становника Краљевине. По добијању плаца у Будистичкој улици у Малом Мокром Лугу, који им је поклонио Милош Јахимовић, власник циглане у којој је изванредан број Калмика радио, започета је градња богомоље. Свечано је освећена децембра 1929. године.⁷⁷

До стварања основа за почетке уређења духовног живота у Београду (као и осталим деловима земље), избеглице су се молиле у својим домовима, испред икона које су понеле са собом у изгнанство, као и у српским црквама у престоници. Међутим, осим породичних или венчаних икона, Руси су са собом понели и чудотворне иконе. Међу њима је била и чудотворна икона Пресвете Богородице „Курскаја-Знаменија”, коју је из своје епархије евакуисао епископ курски и обојански Теофан. Она је 1922. године донета у руску цркву у престоници, с тим да је епископ с њом периодично обилазио руске парохије по западној Европи. По повратку у земљу маја 1935. избеглице су је свечано дочекале, падајући на колена и целивајући је. И у Иверској капели чувале су се чудотворне

⁷⁴ В. Тарасјев, „Хранитъ память об ушедших”, *Литературная Россия*, 25. 5. 1990.

⁷⁵ В. А. Маевский, *Иверская Богоматерь на Афоне, в Москве и в Белграде*, Белград 1932; А. Тарасјев, „Четири капеле Иверске божије мајке”, *Светигора* 56–57/1997, 46–49; М. Живановић, *И крст и петокрака. Руски гробни комплекси у Југославији у 20. веку*, 217–218.

⁷⁶ В. Тарасјев, „Историјат руског некропоља на Новом гробљу у Београду“, *Руски некропољ у Београду – знамење историјског пријатељства*, ур. М. Радојевић, М. Ковић, Београд 2014, 178–180.

⁷⁷ О. Latinčić, „Budistički hram u Beogradu“, *Arhivski pregled* 1–2/1982; Т. Миленковић, „Калмици у Београду од 1921–1941. године“, *Годишњак града Београда* 42/1995, 149–151; Т. Миленковић, *Калмици у Србији 1920–1944*, Београд 1998.

иконе: икона празника Успења Пресвете Богородице, икона Иверске Пресвете Богородице донета са Атоса и икона Нерукотворног Спаса.⁷⁸

У осврту на духовни живот руских избеглица у престоници неизоставно је поменути и погребне ритуале: „Скромна руска капела, певање хора, гомила људи око покојника, над катафалком безнадежни плач покојникове супруге, говори пред раком многобројних покојникових пријатеља Срба и Руса. Како је тешко умрети далеко од отаџбине, па макар и у братској земљи.”⁷⁹ Уобичајени начин сахрањивања преминулог избеглице у Београду је подразумевао кретање погребне поворке градским улицама до поједине српске или Цркве Свете Тројице, у којој су служена опела. По завршетку службе држани су говори, након којих је поворка кретала ка гробљу. Опела и сахране вршили су руски свештеници, који су на ковчег покојника бацали грумен руске земље донет у платненим кесицама из отаџбине, чиме је на симболичан начин покојник почивао под руском земљом.

Првих година погребима избеглица су, осим породице, пријатеља и чланова колоније, присуствовали и чланови српско-руских одбора, док су припадницима руске армије одаване војне почести (с тим да је с овом праксом настављено и касније).⁸⁰ У Београду изгнаници су сахрањивани на Новом гробљу, од 1929. на једном његовом делу – „руском некропољу”, руским парцелама, посебном гробном комплексу који је настао спајањем четири парцеле: бр. 90 и 90а, 80 и 80а (бивше војне парцеле), које су биле додељене емигрантима из руске империје 1929, односно 1934. године.⁸¹ До деведесетих година на том комплексу сахрањено је око 3.000 Руса.⁸²

Иако се на личном плану духовни живот руских избеглица није прекидао евакуацијом, изгнаницима је било неопходно да наставе да се у заједници моле, јер им је он омогућавао контакт с особама које су проживеле и проживљавале слична искушења као и они сами, али и пружао утеху. Стога су убрзо по настајењу у Београду приступили организацији и уређењу верског живота.

ОБРАЗОВАЊЕ РУСКИХ ЕМИГРАНАТА

И у избеглиштву је, као и у дореволюционарној Русији, знатна пажња друштва посвећивана како образовању и васпитању деце школског узраста, тако и високошколском образовању. На то је утицало више фактора: традиције, свест о важности наставног процеса и његовог наставка и

⁷⁸ В. А. Маевский, *Русские в Югославии. Взаимоотношения России и Сербии*, Т. 2, Њу-Йорк 1966, 141; В. А. Маевский, *Иверская Богоматерь на Афоне, в Москве и в Белграде*, Белград 1932; В. Тарасјев, „Историјат руског некропоља на Новом гробљу у Београду“, *Руски некропољ у Београду – знамење историјског пријатељства*, 178, 180.

⁷⁹ *Београдске општинске новине*, бр. 11, новембар 1938, 836.

⁸⁰ А. Арсењев, „Руси у Банату”, *Банат кроз векове. Слојеви култура Баната: Зборник радова*, ур. М. Матицки, Београд 2010, 663–712; А. Арсењев, *Самовари у равници. Руска емиграција у Војводини*, Нови Сад; Футог 2011; М. Живановић, *И крст и петокрака. Руски гробни комплекси у Југославији у 20. веку*, 222.

⁸¹ В. Обреновић, „Руси на Новом гробљу у Београду”, *Ново гробље у Београду. Отворено сведочанство историје – поводом 125 година од оснивања*, ур. М. Брдар, Београд 2011, 210.

⁸² В. Тарасјев, „Дувати сећање о онима који су отишли”, *Руси без Русије, српски Руси*, ур. З. Бранковић, Београд; Беочин 1994, 353–354; М. Живановић, *И крст и петокрака. Руски гробни комплекси у Југославији у 20. веку*, 183–184.

ван граница отаџбине (без обзира на увереност у скорашњи повратак у Русију) која је постојала у избегличкој средини, у чијој је образовној структури био велики проценат високог и средњег образовања – 13,29% и 62,44%;⁸³ настојања да се пружи систематско школовање и најмлађем и млађем покољењу, односно својој деци, али и потреба да знатан број ученика и студената успешно оконча образовање које је било прекинуто ратом, односно евакуацијом из земље. Паралелно с тим постојала је и жеља да се предупреди и спречи евентуална асимилација и денационализација, што је заједно са свешћу о пријемчивости деце на спољне утицаје резултирало посвећивањем знатне пажње основношколском (овај степен образовања у међуратном периоду називали су „припремна школа”) и националном васпитању – васпитању у „руском духу”. У складу са тим и вођство руске емиграције је пред све школе у Краљевини СХС поставило следеће задатке: обезбеђење „националног васпитања” и „јачања духовних веза (...) са својом отаџбином”, очување „најбољих традиција руске школе”, остваривање начела радног васпитања, упућивање руске деце ка схватању и разумевању веза Русије са Словенима, на првом месту Србима, изучавањем њиховог језика, историје и књижевности.⁸⁴

Већ у јулу 1920. године руска емигрантска установа Сверуски савез градова⁸⁵ отворила је у Београду Руски дечји дом у згради Друге женске гимназије (у Улици краљице Наталије) – посебну васпитно-образовну институцију за предшколску децу (од 4. до навршене 6. године) и децу основношколског узраста (од 7. до навршене 10. године). Радило се о оригиналној творевини, чији је рад био прилагођен новим условима. Наиме, она је објединила рад дечјег вртића и основне школе, с тим што је школа била најважнији део установе. У Руској основној школи, која је почела с радом у јесен 1920. године, предавале су руске учитељице, на руском језику, по руским уџбеницима, према програму који је био важећи у царској Русији. Предавани су веронаука, руски језик, рачун, историја и географија Русије и други предмети. Од краја 1929. године у III и IV разред уведен је српски језик. Школа није имала сталне просторије, већ се селила у закупљене, ненаменски зидане зграде (ипак једно време у згради Учитељског дома у Шумадијској улици), док су учионице најчешће биле тесне, са недовољно светла, инвентара (клуба, столова, столица, табли). По изградњи Руског дома пресељена је у ово здање. Дечји дом је почео рад са 50 питомаца, да би се после 11 месеци тај број удвостручио – 105. Више од половине били су ученици основне школе.⁸⁶

Ову установу похађала су и калмичка деца. Наиме, с обзиром да је Закон о основним школама обавезивао родитеље да децу стасалу за овај степен образовања упућују у те установе, она су масовније школована у Краљевини СХС него у Русији (с обзиром на то да је међу Калмицима који су се настанили у земљи било мало школованих лица). Међутим, двадесетих година број калмич-

⁸³ М. Јовановић, *Досељавање руских избеглица у Краљевину СХС 1919–1924*, 282–283.

⁸⁴ Цит. према: Т. Миленковић, *Школовање деце емиграната из Русије у Југославији 1919–1941*, 36–37.

⁸⁵ Ова организација је отварала руске дечје домове, школе, библиотеке и болнице, а организовала је и курсеве страних језика. У Краљевини СХС отворила је две гимназије, три основне школе, два дечја дома и две библиотеке – у Београду и Сарајеву. М. Јовановић, *Руска емиграција на Балкану (1920–1940)*, 370.

⁸⁶ Т. Миленковић, „Калмици у Београду од 1921–1941. године“, *Годишњак града Београда* 42/1995, 145; Т. Миленковић, *Школовање деце емиграната из Русије у Југославији 1919–1941*, 26–27, 38–40.

ке деце основношколског узраста није био велик, а до његовог повећања дошло је крајем треће и почетком четврте деценије, склапањем мешовитих бракова.

Калмици су углавном своју децу уписивали у Руску основну школу у центру Београда. Деца која су се школовала у овој установи била су приморана да пешаче до центра престонице, будући да су углавном живели на периферији Београда – на Карабурми и у Малом Мокром Лугу. Изградњом и отварањем основне школе „Ђирило и Методије” у Малом Мокром Лугу 1927. године, калмичка деца су се уписивала у њу и у школској 1932/1933. било их је 15 (с обзиром на то да је до тада највећи број деце похађао државне школе на периферији града). До 1940/1941. тај број ученика колебао се између 11 и 21. Интересантно је истаћи и да калмичка деца нису била дужна да слушају веронауку, с обзиром да су била будистичке вере, и то право користило је око 3/5 деце. Остале 2/5 редовно су похађале веронауку, и чак су из тог предмета имали више оцене од оних из осталих, па у просеку и од српске деце. То се објашњавало тиме да су та деца била рођена у мешовитим браковима.

Међутим, с обзиром да су родитељи желели да им деца упишу руске средњошколске установе, за шта им је било неопходно полагање пријемног испита из руског језика, математике, историје и географије Русије, одређен број одлазио је из ове школе и настављао образовање у Руској основној школи. Према процени истраживача, основну школу на територији Београда завршило је око сто калмичке деце.⁸⁷

Готово у истом периоду када је са радом почела Руска основна школа, прве ученике примила је још једна образовна установа, али вишег степена. Већ октобра 1920. у Београду, у Његошевој улици бр. 29, у згради Треће гимназије отворена је Прва руско-српска гимназија, која је радила до 1944. године. За разлику од југословенских, она је била основана и радила као мешовита, и то до 1930. године, када је подељена на мушку и женску, како би се саобразила са званичним државним моделом, јер је постојећи био „педагошки авангардан”.⁸⁸ Будући да се у основну школу Сверуског савеза градова сваке године у новоотворене разреде уписивао све већи број девојчица из Прве руско-српске гимназије, она се за осам година рада претворила у женску гимназију, а Прва руско-српска постепено је постајала мушка гимназија. Женска гимназија се најпре налазила у згради у Улици Милоша Великог, да би се 1930. преселила у Учитељски дом у Шумадијској улици. Прва руско-српска гимназија (од 1929. мушка гимназија) од 1922. године налазила се у згради Државне реалке (данашњем Педагошком музеју) у Узун Мирковој улици (на углу са Кнез Михаиловим венцем – данашњом Улицом Тадеуша Кошћушка). По изградњи Руског дома цара Николаја II, до затварања 1944. године, обе гимназије пресељене су у то здање у Улици краљице Наталије бр. 33. За њаке је био обезбеђен интернат, који се од 1922. налазио у Новопазарској улици и у њему је боравило више од сто ученика (од 1930. та зграда је била искључиво мушки интернат).⁸⁹

Школовање у гимназији током прве две школске године трајало је седам година, а предавана

⁸⁷ Т. Миленковић, „Калмици у Београду од 1921–1941. године“, *Годишњак града Београда* 42/1995, 142, 144–146, 149.

⁸⁸ Т. Миленковић, *Школовање деце емиграната из Русије у Југославији 1919–1941*, 133.

⁸⁹ А. Б. Арсенев, М. Л. Ордовский-Танаевский, *Гимназия в лицах. Первая русско-сербская гимназия в Белграде (1920–1944)*, т. 1, Белград 2018, 39, 45–46, 51, 52, 63, 307; *Цео Београд: адресно-информациона књига за Београд, Земун и Топчидер*, ур. А. Суворин, 82, 85.

су 22 предмета. Најпре је било планирано отварање три одељења – трговачког, реалног и класичног. Међутим, с обзиром на невелики број ученика, прихваћен је програм класичних гимназија (руски језик, историја, географија, веронаука, биологија, математика, српски језик, физика, гимнастика, латински језик, краснопис, техничко цртање, певање, цртање, филозофија, космографија, народна економија, грађанско право и нови језик).⁹⁰ Притом треба истаћи да се овај план у појединим аспектима разликовао од програма за југословенске гимназије, али је обухватао „главним предметима оно што се прелази у пуним гимназијама” у Краљевини СХС.⁹¹ Школске 1922/1923. године отворен је 1, 2. и 8. разред.

У гимназију су најпре примана деца која су положила испит из руског језика и математике (с тим да није било потребно уверење о завршетку образовања у Русији). По завршетку испита и зависно од степена показаног знања, комисија је одређивала у који ће разред кандидат бити уписан. Од средине двадесетих година школовање руске деце почињало је са седам година, и то у четворогодишњој припремној (основној) школи. Гимназију су потом уписивали они који су је завршили (и положили пријемне испите).

По отварању гимназију је уписало 90 ученика, да би се до краја године у овој установи школовало 112 деце, с тим да није било 1. и 2. разреда, већ су они постојали у Руском дечјем дому. У школској 1921/1922, после кримске евакуације, у гимназију се уписало још 152 ученика.⁹²

По завршетку осмог разреда гимназијалци су полагали испит зрелости и добијали сведочанство о успешном завршетку овог степена образовања, који им је био неопходан за упис универзитета. У оквиру велике матуре полагани су писмени и потом усмени испити из математике, руског и српског језика, а затим усмени из историје и географије Русије и Краљевине СХС.⁹³ Током постојања гимназије, односно гимназија, њу/њих је завршило више од 1.000 ђака, с тим што се још толико школовало, али је из разних разлога није завршило. Међу њима су били и калмички младићи, иако је њихов број био невелик.⁹⁴

По завршетку руских средњих образовних установа у земљи – Прве руско-српске гимназије у Београду, али и Прве руско-српске девојачке гимназије са интернатом у Великој Кикинди,⁹⁵ Харковског девојачког института у Новом Бечеју (који је постојао од 1920. до 1932) и Маријинског Донског девојачког института у Белој Цркви (1920–1941), потом Николајевског коњичког училишта у Белој Цркви (1921–1924), Донског кадетског корпуса императора Александра III у Стрњишчу, Билећи и потом Горажду, Кримског кадетског корпуса (1922–1929) у Белој Цркви, Руског

⁹⁰ А. Б. Арсенјев, М. Л. Ордовский-Танаевский, *Гимназия в лицах. Первая русско-сербская гимназия в Белграде (1920–1944)*, т. 1, 46–47.

⁹¹ Цит. према: Т. Миленковић, *Школовање деце емиграната из Русије у Југославији 1919–1941*, 317.

⁹² А. Б. Арсенјев, М. Л. Ордовский-Танаевский, *Гимназия в лицах. Первая русско-сербская гимназия в Белграде (1920–1944)*, т. 1, 46, 49, 52–53.

⁹³ Т. Миленковић, *Школовање деце емиграната из Русије у Југославији 1919–1941*, 318.

⁹⁴ А. Б. Арсенјев, М. Л. Ордовский-Танаевский, *Гимназия в лицах. Первая русско-сербская гимназия в Белграде (1920–1944)*, т. 1, 54, 79.

⁹⁵ О Првој руско-српској девојачкој гимназији са интернатом у Великој Кикинди детаљније: М. Живанович, *Бережно храня следы: русские эмигранты в Великой Кикинди и монахини монастыря Хопово*, Москва 2016, 54–109.

кадетског корпуса у Сарајеву, који је по пресељењу у Белу Цркву преименован у Први руски великог кнеза Константина Константиновича кадетски корпус (1929–1941), али и поједине државне гимназије, свршени питомци уписивали су универзитете.⁹⁶

С обзиром на то да у Краљевини СХС/Југославији није било руских емигрантских високошколских установа, избеглице су своје образовање настављале на државним факултетима.⁹⁷ Право уписа имали су свршени средњошколци, студенти који су прекинули образовање у Русији, али и питомци кадетских корпуса / девојачких института и гимназија. Школске 1923/1924. на три универзитета у земљи и на факултетима у Суботици и Скопљу било је уписано 11.223 студента, од којих 1.767 Руса – односно 15,7 %. Само на Универзитету у Београду, према извештајима декана факултета, школске 1921/1922. предавања је похађало и имало оверен семестар 768 руских студената, 1924/1925 – 849, док је број уписаних био знатно већи. Процент уписаних на Универзитет у Београду у раздобљу од 1928. до 1939. године, у односу на остала два универзитета и факултете у Суботици и Скопљу, износио је између 71 % 1929. године (односно 1.100 Руса) и 90,9 % 1939. године (односно 482 Руса). Године 1921/1922. на Пољопривредном факултету 92 студента су имала оверени семестар, на Правном – 67, Техничком – 139, Филозофском – 384, Православно-богословском – 51 и Медицинском – 33. У просеку током целог међуратног периода највећи број руских студената био је уписан на Технички факултет – 41,7%, потом на Филозофски – 18,2%, Правни – 10,8%, Медицински – 10,1%. Најмање је студирало на Уметничкој академији.⁹⁸ Међу укупно 1.777 студената Техничког факултета у Београду који су дипломирали од 1919. до 1938. године, био је 451 Рус (преко 25%). Медицински факултет у периоду 1925–1941. завршило је 166 Руса (око 10% дипломаца), док је на Пољопривредном факултету у Београду у периоду од 1926. до 1932. године, од 96 дипломираних студената, било 56 Руса (58%).⁹⁹ Укупно на Београдском универзитету од 1919. до 1936. године дипломирало је 638 руских студената.¹⁰⁰

Студенти који до уписа факултета нису живели у Београду (будући да је немали број свршених питомаца кадетских корпуса, односно питомица девојачких института, за време школовања у тим установама живео у Белој Цркви, Сарајеву, Кикинди или другим градовима), по започињању високошколског образовног процеса смештани су у студентске домове. Извесно је да је у међурат-

⁹⁶ Детаљније о овим установама: *Кадетские корпуса за рубезом (в Королевстве СХС – Югославиш)*, Њу-Йорк 1970; *Мариинский донской институт (Новочеркасс – Белая Церковь)*, Њу-Йорк 1975; *Памятка: Харьковский институт 1812–1932*, Њу-Йорк 1983; Т. Миленковић, *Школовање деце емиграната из Русије у Југославији 1919–1941*, Београд 2004; В. А. Гурковский, *Российские кадетские корпуса за рубезом*, Москва 2009; А. Арсењев, *Самовари у равници. Руска емиграција у Војводини*, Нови Сад; Футор 2011.

⁹⁷ Ради илустрације треба навести да је према непотпуним подацима од укупно 906 младића, свршених питомаца Првог руског великог кнеза Константина Константиновича кадетског корпуса (за период од 25 година, укључујући последњу школску 1943/1944), високе школе завршило преко 200, а војне школе 160 кадета. По завршетку Прве руско-српске гимназије у Београду, високо образовање је добило најмање 332 гимназијалаца. А. Арсењев, *Самовари у равници. Руска емиграција у Војводини*, Нови Сад; Футор 2011; А. Б. Арсењев, М. Л. Ордовский-Танаевский, *Гимназия в лицах. Первая русско-сербская гимназия в Белграде (1920–1944)*, т. 1, 79.

⁹⁸ D. Aleksić, „Руски студенти-емигранти на Београдском универзитету између два свјетска рата”, *Tokovi istorije* 1–2/1992, 47, 48, 56.

⁹⁹ А. Арсењев, *Самовари у равници. Руска емиграција у Војводини*, Нови Сад; Футор 2011.

¹⁰⁰ D. Aleksić, „Руски студенти-емигранти на Београдском универзитету између два свјетска рата”, *Tokovi istorije* 1–2/1992, 48.

ном периоду у Београду постојало неколико искључиво руских студентских домова. Тако је пре 1926. године на углу улица војводе Миленка и Зрињског, у дворишту Основне школе на Западном Врачару, била подигнута зграда за смештај руских студенткиња.¹⁰¹ Руски студентски дом био је смештен поред зграде Војне академије, у Улици војводе Миленка бр. 37 (пре 1936. године).¹⁰² Ипак, најпознатији је био онај у Мајданској улици бр. 30,¹⁰³ на Топчидерском брду (која је потом преименована у Улицу Косте Главинића бр. 4),¹⁰⁴ а који је стављен у функцију пре 1928. године.¹⁰⁵

Руски младићи су се по завршетку руских средњих школа уписивали и на војне академије, где је школовање било о државном трошку. У периоду од 1919. до 1928. године у Нижу школу Војне академије примљена су 123 питомца руске националности.¹⁰⁶

У Краљевини СХС/Југославији руске избеглице основале су многобројне школске установе, од нижих до средњих училишта, како би новом покољењу пружице систематско образовање и то у складу са наставним плановима и програмима који су постојали још у царској Русији, односно дореволуционарним традицијама. По завршетку гимназија многи матуранти уписивали су и универзитете, пре свега Београдски, успешно их завршавали и постајали високообразовани кадар који је потом тражио запослење у новој средини.

НАУЧНО-КУЛТУРНА ДЕЛАТНОСТ РУСКИХ ЕМИГРАНАТА

По завршетку студија изванредан број високообразованих Руса (поједини чак и током студирања) почео је да се бави научном и културном делатношћу у Краљевини СХС/Југославији. На тај начин настављали су традиције старије генерације, која је по настањивању у земљи својим радом утемељила научни и културни живот избеглица, али и унапредила већ постојећи.

Као што је већ истакнуто, одмах по распоређивању и смештају у престоници, изгнаници, свесни приоритетне потребе за обезбеђењем неопходне медицинске неге и помоћи, оснивали су здравствене организације, док су духовне реализовали уређењем црквеног живота и вршењем верских служби. Културна интересовања задовољена су удруживањем појединаца у групе и друштва, формирањем многобројних научних и културних установа, организовањем разних предавања, лекција и курсева у Београду. Основано је Друштво руских научника, Руска академска

¹⁰¹ ИАБ, ОГБ, Опште одељење, Кабинет председника, кутија бр. 2.

¹⁰² ИАБ, ф. 1, Управа града Београда (УГБ), Картотека житеља, Ирина Коваљевич.

¹⁰³ ИАБ, УГБ, Картотека житеља, Федор Левшин, Алексеј Левшин.

¹⁰⁴ ИАБ, УГБ, Картотека житеља, Михаил Горенко; „Пореска објава“, *Општинске новине*, бр. 32, 14. 5. 1941, 3. Одлуком Општинског Одбора, а на предлог Суда, други део Мајданске улице је децембра 1929. године преименован у ул. Косте Главинића. „Записник Тридесет и шесте – Друге Редовне Седнице Одбора Општине Београдске, одржане 13. децембра 1929. год. у 6 часова по подне“, *Општинске новине*, 15. 1. 1930, 101.

¹⁰⁵ ИАБ, УГБ, Картотека житеља, Федор Левшин.

¹⁰⁶ М. Вјелажас, *Војска Краљевине СХС/Југославије 1922–1935*, Београд 1994, 60; Д. Денда, „Руске избеглице у југословенској војсци 1919–1941. Прилог проучавању делатности руске емиграције у Југославији“, *Међународни научни скуп Браничево у историји Србије: Зборник радова III*, ур. Д. Алексић, Београд; Пожаревац 2008, 540.

група, Руско археолошко друштво, Руски народни универзитет, Савез руских писаца и новинара, затим неколико института, библиотека.¹⁰⁷

Међу руским избегличким институцијама у престоници својом делатношћу истицао се Руски културни одбор. Радило се о државној културној установи формираној 1928. године с циљем „очувања, упознавања и ширења руске културе”.¹⁰⁸ Она је имала право да позива руске научнике, књижевнике и уметнике, укључујући и оне из иностранства, да се баве научним радом, уметношћу и држе јавна предавања, али и да објављује дела која су се односила и имала везе са руском културом.¹⁰⁹ На челу Руског културног одбора био је филолог, професор Београдског универзитета, академик Александар Белић, који је управо у том својству оснивао руске школе, руске домове, научне установе, културно-уметничка друштва итд.

Већ на првој седници Руског културног одбора, одржаној маја 1928. године, донето је неколико важних одлука. Једна од њих било је формирање Руске јавне библиотеке, односно преображавање дотадашње библиотеке Сверуског савеза градова.

Наиме, изгнаници су доневши са собом у коферима књиге, у нову средину пренели и традицију и културу читања. Практично одмах по доласку првих већих избегличких група у земљу започето је са отварањем библиотека у свим местима где су им то околности дозвољавале. Тако је само у Београду у трећој деценији 20. века било десетак библиотека и књижара, чији је укупни књижни фонд био већи од 200.000 свезака (укључујући и дупликате), што је приближно одговарало броју књига којим је крајем двадесетих година располагала Народна библиотека у Београду (212.000).¹¹⁰ Колико је и у јавности била развијена свест о читалачкој култури Руса сведочи и фотографија једног старијег човека објављена 1936. године у *Политици* уз коментар: „Ако у београдском трамвају неко чита књигу, то мора да је Рус.”¹¹¹

У Београду је 1920. године већ поменути Сверуски савез градова у својим просторијама у центру града отворио библиотеку, која је за потребе својих читалаца већ до 1928. године успела да набави 20.000 књига. Међутим, будући да није имао средстава за њено издржавање, обратио се Руском културном одбору за помоћ. Тада је донета одлука о претварању те библиотеке у Руску јавну библиотеку. До 1929. године број читалаца се повећао на око 900, да би пред почетак Другог светског рата имала више од 2.000 претплатника, односно заједно са њиховим породицама, према процени библиотекара патријарха српског Варнаве, такође руског емигранта, Владислава Албиновича Мајевског, око 7.000–8.000 читалаца. То је значило да је скоро цео „руски” Београд користио њене услуге (притом су и српски професори и студенти позајмљивали књиге из ове библиотеке). Библиотека се до 1932. године налазила у згради Српске краљевске академије у Јакшићевој улици.

¹⁰⁷ А. Арсенјев, „Културне организације руској интеллигенцији у Југославији 1920–1944 гг.“, *Блоковский сборник*, XIII, Тарту 1996, 316–317.

¹⁰⁸ ИАБ, ОГБ, ТД, 27–33–1931.

¹⁰⁹ ИАБ, ОГБ, ТД, 27–33–1931.

¹¹⁰ О. Ђурић, *Руска литерарна Србија 1920–1941 (писци, кружоци и издања)*, 37; М. Јовановић, *Руска емиграција на Балкану (1920–1940)*, 419–420.

¹¹¹ *Политика*, 29. 10. 1936.

Након изградње Руског дома пресељена је у то здање. Године 1930. њен фонд је износио 50.000, а до лета 1944. више од 130.000 књига.¹¹²

Осим што је преобразио библиотеку Сверуског савеза градова у Руску јавну библиотеку и преузео руковођење њом, Руски културни одбор је исте, 1928. године, основао и Руску издавачку комисију са Виктором Диодоровичем Брјанским на челу. Она је била формирана с циљем објављивања, пре свега, дела руске класичне књижевности, а потом и књига савремених, руских емигрантских писаца. Међутим, током њеног постојања није одштампано ниједно дело руског писца старије генерације, већ искључиво емигрантских стваралаца, чије књиге у туђини нису лако проналазиле издавача. Притом треба истаћи да су прихватана за објављивање дела и аутора који су се већ афирмисали у књижевном свету под условом да је њихово дело пропагирало идеју Белог покрета.¹¹³

У значајна достигнућа Руског културног одбора спадало је и подизање центра културног и научног живота руских емиграната у Београду – Руског дома цара Николаја II.¹¹⁴

Идеја о градњи Руског дома потекла је из потребе за неговањем руске националне културе и формирањем једног центра и у архитектонском смислу. Њу је јавно и јасно формулисао њен творац, академик Александар Белић, уједно и председник Руског културног одбора, који је стао на чело овог грађевинског подухвата. На свечаном отварању ове установе он је изјавио да је Дом „створен за многозначне области емигрантског културног живота... Показало се да руски људи и изван граница своје обешчашћене домовине, имају још много шта показати старој светској култури, да још понешто могу показати Европи и Америци...”¹¹⁵ „Било је потребно изградити један центар који би са подједнаком љубављу... примио сваког оног у коме гори пламен руског духа”.¹¹⁶

Дом је изграђен по пројекту руског архитекте Василија Фјодоровича Баумгартена, на земљишту руског посланства, у Улици краљице Наталије бр. 33.¹¹⁷ Њега је подизао Руски културни одбор као културна установа и службена организација, за свој културни рад.¹¹⁸ Градња је започела 1931. године. Свечано је отворен априла 1933. године као Руски дом цара Николаја II. У њему су смештене најважније руске емигрантске установе у престоници: Државна комисија за руске избеглице, Руска јавна библиотека, мушка и женска гимназија, Руска основна школа, Руски научни ин-

¹¹² В. А. Маевский, *Русские в Югославии. Взаимоотношения России и Сербии*. Т. 2, 52–53; О. Ђурић, *Руска литерарна Србија 1920–1941 (писци, кружоци и издања)*, 33–34; В. И. Косик, „Русская Югославия: фрагменты истории, 1919–1944“, *Славяноведение* 4/1992, 26–27; А. Тимофејев, *Руси и Други светски рат у Југославији. Утицај СССР-а и руских емиграната на догађаје у Југославији 1941–1945*, 85; М. Живанович, „Чемодан русског беженца: горсть родной земли, книги, иконы“, *Столетие двух эмиграций. 1919–2019. Сборник статей*, ред. А. Ю. Тимофеев, Москва; Белград 2019, 168–170.

¹¹³ О. Ђурић, *Руска литерарна Србија 1920–1941 (писци, кружоци и издања)*, 186–188.

¹¹⁴ ИАБ, ОГБ, ТД, 27–33–1931.

¹¹⁵ Цит. према: О. Ђурић, „Шездесет година Руског дома Императора Николаја II у Београду (1933–1993)“, *Руска емиграција у српској култури XX века: зборник радова*, књ. I, прир. М. Сибиновић, М. Межински, А. Арсењев, Београд 1994, 124.

¹¹⁶ Цит. према: О. Ђурић, *Руска литерарна Србија 1920–1941 (писци, кружоци и издања)*, 40.

¹¹⁷ ИАБ, ОГБ, ТД, 27–33–1931.

¹¹⁸ ИАБ, ОГБ, ТД, 27–33–1931.

ститут, Музеј сећања на императора Николаја II, Музеј руске коњице, Руско драмско позориште за народ. Дом је имао и спортску дворану – руску соколану, која је за време празника и богослужења претварана у цркву, али и позоришну дворану са више од 750 седишта и сценом на којој су, осим позоришних представа, организовани и концерти, седнице и скупштине.¹¹⁹

До његове градње важно стециште руске емиграције, пре свега оне културне, била је Косовска улица бр. 13 (зграда која је срушена по завршетку Другог светског рата). У високом партеру налазило се седиште Савеза руских писаца и новинара, у којем су се окупљала и друга друштва (шаховски кружок, драмски студио, Кружок беседа, „Књижевна средa“, Савез поборника чистоте руског језика итд.).¹²⁰

Савез руских писаца и новинара основан је 1925. године на иницијативу Алексеја Ивановича Ксјуњина и Јевгенија Андрејевича Жукова. Његов приоритетни задатак било је супротстављање комунистичкој пропаганди, као и идејни рад на ослобођењу Русије. Доприносио је објављивању докумената која су представљала реалност у СССР-у, међу којима су била писма писаца из Совјетске Русије, отворено писмо грофице Александре Љвовне Толстој „Не могу да ћутим” и др. Професионални, пак, циљеви подразумевали су уједињење руских писаца и новинара и пружање моралне и материјалне подршке, заштиту ауторских права, читање дела и размену мишљења, пружање могућности за изношење сопственог мишљења о друштвено-политичким темама у посебној публикацији – Усменој новини. Оваква делатност временом га је учинила својеврсним културним центром, око кога су се груписали и професори и уметници.¹²¹

Супротан тој делатности Савеза био је рад Института за изучавање Русије и Југославије. Њега је у оквиру ЗЕМГОР-а 1926. године основао Фјодор Махин. Његов циљ било је истраживање „историјских путева развића руског народа, проучавајући поједине струје и појаве у његовом животу, како у прошлости, тако и у садашњости” и учвршћивање културних веза са Јужним Словенима. Радило се, заправо, о жељи за упознавањем друштва у Краљевини СХС/Југославији са СССР-ом и совјетском стварношћу.¹²²

У Београду је било основано, односно радило, и неколико музеја: Музеј кубанске козачке војске,¹²³ Музеј руске коњице, Музеј сећања на императора Николаја II.

¹¹⁹ О. Ђурић, *Руска литерарна Србија 1920–1941 (писци, кружоци и издања)*, 40–41; М. Живанович, „Молот в руках красных: судьба Русского дома после 1944 г.“, *Ежегодник Дома русского зарубежья имени Александра Солженицына* 9/2019, 356.

¹²⁰ О. Ђурић, *Руска литерарна Србија 1920–1941 (писци, кружоци и издања)*, 91.

¹²¹ А. Арсеньев, „Культурные организации русской интеллигенции в Югославии 1920–1944 гг.“, *Блоковский сборник*, XIII, Тарту 1996, 322–323.

¹²² Цит. према: О. Ђурић, *Руска литерарна Србија 1920–1941 (писци, кружоци и издања)*, 32.

¹²³ Н. А. Корсакова, „Регалии Кубанского казачьего войска (к истории их судьбы в эмиграции)“, *Творческое наследие Ф.А. Щербины и современность: Материалы научно-практической конференции*, ред. В. П. Громов, Н. А. Корсакова, Краснодар 1999, 106–109; Н. А. Корсакова, „Дневники атамана Кубанского казачества в Зарубежье В.Г. Науменко как источник о судьбе кубанских войсковых регалий“, *Зарубежная Россия. 1917 – 1939 гг.: Сборник статей*, ред. Н. А. Корсакова, Санкт-Петербург 2000, 86–90; Љ. Дабић, „Руско одељење у Војном музеју у Београду 1936–1941“, *Зборник Историјског Музеја Србије* 31/2003, 332–333.

Музеј руске коњице основан је у Руском официрском дому 1930. године. Иницијатор његовог формирања била је група коњичких официра под руководством генерал-лајтнанта Ј. В. Иванова, која је желела да „сачува за будућност фотографије, слике, гравире и сл., које су се односиле на историју коњице царске породице.”¹²⁴ И такав је и циљ поставила музеју. Већ до 1936. године било је прикупљено више од 500 фотографија, слика и литографија које су представљале руску коњицу, као и оружје, значке пука итд.¹²⁵ У изложбеном простору музеја, који се налазио у Руском официрском дому, налазила се галерија портрета оснивача руске коњице, као и документи о историји императорског дома и Првог светског рата.¹²⁶ У другој половини тридесетих овај музеј пресељен је у зграду Руског дома.¹²⁷

Музеј сећања на императора Николаја II свечано је откривен 1936. године управо у здању посвећеном успомени на руског цара. Питање његовог оснивања покренула је убрзо по формирању 1928. управа Друштва за успомену на цара Николаја II, с циљем чувања реликвија и музејских ствари које су се односиле на царску породицу, као и докумената о његовој владавини. Музејом је управљала посебна комисија под председништвом дивизијског генерала Сергеја Сергејевича Всеволожског, који је уједно био и његов кустос.¹²⁸ Музејску збирку су сачињавале слике руских императора (Александра II, Александра III, Николаја I, Николаја II), царице Александре Романове, фотографије императора Николаја II, великих кнежева и кнегиња.¹²⁹

У Београду су била организована и два догађаја која су сведочила о важности и месту главног града Краљевине СХС на културној мапи руске емиграције – „Заграничне Русије”, ауторитету професора и научних радника који су стварали у земљи, али и жељи да се јавности покаже да је руска наука у емиграцији активна и продуктивна: Четвртог конгреса руских академских организација у емиграцији, септембра 1928. године, и убрзо потом Првог конгреса руских писаца и новинара у емиграцији (за чије је одржавање био најзаслужнији београдски Савез руских писаца и новинара, пре свега његово најуже руководство).¹³⁰

Првог дана рада Четвртог конгреса, на свечаној седници, донета је одлука о оснивању Руског научног института у Београду, који је по начину рада требало да наликује истоветним институцијама у Берлину и Прагу. Он је требало да развија руску научну мисао у емиграцији на темељима традиције руске науке, као и да изучава прошлост и садашњост Русије, притом не само руски језик и књижевност, право, друштвени систем, привреду и природне науке, већ и југославиистику. Први председник постао је Јевгениј Васиљевич Спекторски, професор Београдског универзитета, да би две године касније, по преласку Спекторског на Љубљански универзитет, руководилац ове установе постао Теодор (Фјодор) Васиљевич Тарановски. Управо под његовим руководством институт

¹²⁴ Цит. према: Е. И. Соколова, „Музей русской конницы в Белграде“, *Военно-исторический журнал* 11/2001, 41.

¹²⁵ Л. П. Муромцева, „Музеи российской эмиграции“, *Россия и современный мир* 3/2011, 201; *Возрождение*, 8. 3. 1936, 8.

¹²⁶ Е. И. Соколова, „Музей русской конницы в Белграде“, *Военно-исторический журнал* 11/2001, 41.

¹²⁷ *Правда*, 7. 11. 1937, 18; *Часовой*, № 236-237, 5. 6. 1939, 37.

¹²⁸ *Музеј за успомену на Цара Николу II: Каталог*, Београд 1936, 3–4.

¹²⁹ *Исто*, 5–7.

¹³⁰ О. Ђурић, *Руска литерарна Србија 1920–1941 (писци, кружоци и издања)*, 160.

се развио у праву научну установу. Будући да је рад био заснован на научној методологији, Институт је представљао својеврсну академију наука у емиграцији, поготово имајући у виду да је био организован по одељењима (друштвене и историјске науке, природне, агрономске и медицинске, техничке и математичке науке). Прве четири године био је смештен у згради Српске краљевске академије, у Јакшићевој улици бр. 2. Након изградње Руског дома, пресељен је у то здање.¹³¹

Четврти конгрес донео је још једну важну одлуку – о почетку прикупљања и класификовања грађе за библиографију руских научника у емиграцији. Већ 1930. године објављена је прва свеска под називом „Материјали за библиографију руских научних радова у емиграцији”, у којој су сабрана дела научних радника штампана двадесетих година. Друга свеска је након више година рада објављена тек јула 1941, за време немачке окупације. Подељена на два дела (оба по 800 страна), обухватила је период од 1930. до 1940. године, односно 13.371 библиографску јединицу 811 руских научника. Од тог броја било је 186 (односно 24%) стваралаца из Југославије, а њихових радова 3.218 (25%). Притом, у првој свесци заступљеност тих аутора износила је 17%, што сведочи о томе да се руска емигрантска наука у земљи консолидовала тек тридесетих година, чему су допринела и млада научна имена.¹³²

Први конгрес руских писаца и новинара у емиграцији одржан је готово одмах по завршетку Четвртог конгреса, септембра 1928. године у Београду, у згради новог универзитета. Присуствовало је више од 100 делегата из многих држава, међу којима су били и Дмитриј Сергејевич Мережковски, Зинаида Николајевна Гипиус, Василиј Иванович Немирович-Данченко. Одржавање конгреса резултирало је усвајањем резолуције о веома тешком положају штампе у СССР-у и осудом совјетске политичке цензуре, али и давањем званичног пуномоћја за заштиту ауторских права руских писаца у емиграцији Београдском савезу.¹³³

У међуратном периоду у Београду је основан и немали број књижевних и литерарних кружока.¹³⁴ Најпознатији је била „Књижевна средa“, коју је 1934. године формирао филолог Илија Николајевич Голенишчев-Кутузов, суплент у Петој мушкој гимназији и приватни доцент за стари француски језик и књижевност на Филозофском факултету у Београду са замишљу да у емигрантској средини продужи традиције предратног московског кружока „Средa“, који су сачињавали Буњин, Вересајев, Леонид Андрејев, Борис Зајцев и у који су повремено свраћали и Корољенко, Горки и Чехов. И „Књижевну среду“ чинила је пробрана и изузетно књижевно компетентна група истомишљеника, премда је и међу њеним члановима било политичких размирица услед подела на већ поменуте „браниоце” и „дефетисте”. Међу члановима овог друштва били су позоришни редитељ и зналац уметности и књижевности Јуриј Љвович Ракитин, писац текстова за сцену Всеволод Вјачеславович Хомицки, књижевница Јекатерина Леонидовна Таубер, Кирил Фјодорович Тарановски и др. Попут свог узора, и „Књижевна средa” се окупљала тог дана у недељи. На састанцима

¹³¹ Исто, 208–210; М. Јовановић, „Руски научни институт у Београду 1928–1941. година“, *Годишњак за друштвену историју* 2–3/2004, 29–45.

¹³² О. Ђурић, *Руска литерарна Србија 1920–1941 (писци, кружоци и издања)*, 211–213.

¹³³ Исто, 164; А. Арсеньев, „Культурные организации русской интеллигенции в Югославии 1920–1944 гг.“, *Блоковский сборник*, XIII, Тарту 1996, 323.

¹³⁴ Детаљније: О. Ђурић, *Руска литерарна Србија 1920–1941 (писци, кружоци и издања)*, 45–133.

је читана поезија, јер је међу чланством било највише песника, држани су реферати о књижевности, читане су приповетке, разговарало се о новим књигама и књижевним појавама у СССР-у и емиграцији.¹³⁵ И сам Илија Николајевич писао је и преводио дела из иностране књижевности, и чак је у познатој едицији Српске књижевне задруге „Савременик” објавио књигу под називом *Из нове руске књижевности*, са прилозима о Вјачеславу Иванову, Пушкину, Гогољу, Белом, Гумиљову и Замјатину. Такође, 1933. године, заједно са Јекатерином Таубер и Алексејем Петровичем Дураковим саставио је и превео изванредан број дела савремених југословенских писаца, те је тако настала *Антологија нове југословенске лирике*, али је и подстицао руске песнике да преводе југословенску поезију на матерњи језик.¹³⁶

Убрзо по доласку у земљу руски научници и јавни радници наставили су да се баве научно-културном делатношћу. Из потребе за развојем научне мисли и ван граница отаџбине основали су бројне установе и били веома активни у научном животу не само Београда, већ и целе земље. На тај начин су и пропагирали, и развијали руску културу и традицију.

ЗАПОСЛЕЊЕ, САМООРГАНИЗОВАЊЕ И РАД У ДРЖАВНОЈ СЛУЖБИ

Потреба за проналажењем посла и обезбеђењем породице наметнула се одмах по доласку и настањивању избеглица у новој средини, иако су многи били уверени да је изгнанство привремено и да ће се ускоро вратити у отаџбину. Управо из тог разлога изванредан број Руса је у почетку тражио или прихватао привремене послове. Ипак реалност је наводила на закључак о неопходности обезбеђења сталног радног односа:¹³⁷ „Треба размишљати о сигурнијој заради, ако с пролећа не буде било могуће вратити се у Русију. Немогуће! Је ли то могуће? Страшно је мислити о томе!”¹³⁸

Међутим, питање запошљавања руских избеглица је доводило до проблема правне природе, будући да су били страни држављани. Чланом бр. 103 Закона о заштити радника, који је донет јуна 1922. године, послодавцима је било онемогућавано запошљавање радника „са стране” без дозволе Министарства социјалне политике, које је, пак, издавало одобрење „по саслушању мишљења односно Месне Берзе рада и надлежних Радничких комора”.¹³⁹ Ипак, већ две године касније донето је ново решење, у корист руских избеглица, којим су оне не само изузете од поштовања поменуте регулативе, већ су биле изједначене са домаћим радницима. Одлуком министра социјалне политике из августа 1924. године изгнаници су ослобођени од прописа предвиђених чланом бр. 103 Закона о заштити радника, као и Правилника о страним радницима, чиме се у погледу запослења

¹³⁵ Исто, 90–91, 93.

¹³⁶ Исто, 95, 97.

¹³⁷ В. Д. Козлитин, „Российская эмиграция в Королевстве сербов, хорватов и словенцев (1919—1923)”, *Славяноведение* 4/1992, 9–10.

¹³⁸ Д. В. Скрынченко, *Обрывки из моего дневника*, Предисловие и подготовка текста В. Б. Колмакова, Москва 2012, 65.

¹³⁹ *Службене новине Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца*, бр. 128, 14. 6. 1922, 11.

„исти имају сматрати ... као и домаћи радници”.¹⁴⁰ На тај начин је знатно олакшано питање запошљавања ове популације.

Као што је већ истакнуто, главни проблем се састојао у чињеници да се радило о страним држављанима. Питање стицања југословенског држављанства је било регулисано Законом о држављанству Краљевине СХС, донетим новембра 1928, такође у корист руских избеглица. Наиме, овај правни пропис је предвиђао да су држављанство могли стећи страни држављани уколико су у тренутку подношења молбе имали најмање 21 годину и најмање 10 година непрекидног боравка на територији земље, отпуст из досадашњег држављанства, односно „веродостојно зајемчење да ће га добити”; уколико су доброг владања и могу „издржавати себе и своју породицу”, као и уколико им је једна општина „зајемчила пријем у завичајну свезу”.¹⁴¹ Међутим, према прописима истог члана закона, касније допуњеног чланом бр. 58, држављанство су могла добити и лица која нису имала отпуст из свог досадашњег држављанства, нити су била настањена 10 година на територији Краљевине. Она су била и прецизно назначена – између осталих и „руски држављани словенског порекла који бораве као избеглице на територији Краљевине”.¹⁴² Такође, изузетним путем држављанство су могле стећи особе и пре рока од 10 година, без отпуста из страног држављанства, уколико се радило о страним држављанима који су добили професуру на једном универзитету у земљи, лицима, „чији пријем у држављанство изискују државни интереси”, као и особама „која имају заслугу за Краљевину Срба, Хрвата и Словенаца”.¹⁴³

Држава није само путем законске регулативе давала олакшице избеглицама, већ им је, и двајајући не мала финансијска средства, пружала и материјалну помоћ. Осим државних органа, помоћ при запошљавању, стицању специјалности и преквалификацији ове популације пружале су и руске емигрантске установе. Међу њима је значајну делатност на том пољу развио Сверуски савез градова, чије је представништво заједно са Државним одбором за пријем и смештај руских избеглица већ до почетка 1921. године у већим градовима отворио више од 50 курсева српско-хрватског језика на које је примано до 1.000 лица. Паралелно с тим отворено је више од 30 краткорочних професионалних курсева на којима се обучавало око 1.300 избеглица. Њима су давани и кредити за оснивање сопствених предузећа и фирми и до марта 1921. године формирано је око 300.¹⁴⁴

Такође, ништа мање значајна није била ни делатност коју је у Београду развио већ поменути ЗЕМГОР. У Улици краља Петра бр. 79, затим у Хартвиговој бр. 35 (данашњој Београдској), ова организација је отворила биро рада за руске избеглице. Њему су се обраћале државне и општинске управе, предузећа и појединци у потрази за радном снагом разних занимања (од инжењера, професора, наставница страних језика, музике, учитеља, књиговођа, благајника, продавачица, дактилографкиња, кројача, молера, дрводеља до гувернанти, дадиља, куварица и обичних радника). Рад је нуђен „бесплатно” – испод цене и послодавац је доносио одлуку о висини накнаде. Оснивање

¹⁴⁰ Службене новине Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца, бр. 225, 2. 10. 1924, 2.

¹⁴¹ Службене новине Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца, бр. 254, 1. 11. 1928, 1290.

¹⁴² Исто, 1294.

¹⁴³ Исто, 1290.

¹⁴⁴ В. Д. Козлитин, „Российская эмиграция в Королевстве сербов, хорватов и словенцев (1919—1923)”, *Славяноведение* 4/1992, 8–9.

бироа је, међутим, представљао само један аспект делатности ЗЕМГОР-а. Он је отварао и своје занатске радионице (књиговезачке, кројачке и шеширџијске), у којима су посао проналазили они који су били вични занату. Квалитет, али и нижа цена, помогли су им да се грађани брзо упознају с њиховим производима и услугама. Такође, ЗЕМГОР је отварао и течајеве с циљем усавршавања рада и заната. Уз одобрење Министарства трговине и индустрије започели су рад молерско-фарбарски, фотографско-ретушерски, књиговезачки, кројачки и шеширџијски течајеви.¹⁴⁵

Ради запошљавања инвалида, који су били стручни у одређеној области, али и ради прикупљања материјалних средстава за оне инвалиде који нису били физички у могућности да привређују, Средишњи одбор Савеза руских ратних инвалида у Краљевини СХС и у иностранству отворио је 1925. године у Београду рекламно-огласни биро под називом „Прогрес”.¹⁴⁶

Многе руске избеглице су, међутим, успеле саме да се организују и почну да се баве самосталним послом. Они који су имали високе квалификације, попут лекара, осим рада у државним службама, бавили су се и приватном праксом, уз одобрење Лекарске коморе. Једну од многобројних лекарских приватних пракси у престоници имао је доктор Леонид Леонидович Линицки,¹⁴⁷ који је у свом стану отворио ординацију под називом „Др. Леонид Л. Линицки – Лекар свеукупног лекарства”.¹⁴⁸ По свом раду у Београду истицала се и приватна клиника професора Медицинског факултета Александра Јосифовича Игњатовског, који је био специјалиста за унутрашње болести, а о томе колико су његова стручност и знање били цењени сведочи и чињеница да је био лекар патријарха српског Варнаве.¹⁴⁹ Други изгнаници су отварали радње разних врста – од трговинских, комисионих, бакаларских до аутомобилских.¹⁵⁰ Алекса А. Попов је отворио радњу за продају аутомобила марке *Рено*.¹⁵¹ Чак је Наталија Бородин отворила у Београду радњу за ауто-такси саобраћај под својим именом.¹⁵² Руски избеглица лутеранске вере, некадашњи директор девизног одсека Московске банке Владимир Иванович Бернер,¹⁵³ основао је мењачницу.¹⁵⁴ Отварани су и руски ресторани и бифеи.¹⁵⁵ Притом, важно је истаћи да је обављање трговинских и занатских послова руским избеглицама било омогућено на основу уговора закљученог 1907. године између

¹⁴⁵ О. Ђурић, *Руска литерарна Србија 1920–1941 (писци, кружоци и издања)*, 30.

¹⁴⁶ ИАБ, ф. 509, Трговинска комора у Београду – Београд (ТКБ), кутија бр. 3, Руси трговци, досије бр. 3866.

¹⁴⁷ ИАБ, УГБ, Картотека житеља, Леонид Линицки.

¹⁴⁸ ИАБ, ф. 2474, Обавештајни и инкасо завод „Кредит-информ“ – Београд (КИ), досије бр. 6528.

¹⁴⁹ М. Радојчић, „Лекарска комора у Београду“, „Град у животу избеглица (Живот и адаптација – запошљавање)“, т. I (необјављени рукопис), *Београд и руске избеглице 1920–1950: Тематска збирка докумената (из фондова Историјског архива Београда)*, т. I–III.

¹⁵⁰ ИАБ, ТКБ, кутија бр. 4, Руси трговци, досије бр. 2621; ИАБ, ТКБ, кутија бр. 2, Руси трговци, досије бр. 2018; ИАБ, ТКБ, кутија бр. 2, Руси трговци, досије бр. 4022.

¹⁵¹ ИАБ, ТКБ, кутија бр. 4, Руси трговци, досије бр. 1432.

¹⁵² ИАБ, ТКБ, кутија бр. 4, Руси трговци, досије бр. 4776.

¹⁵³ ИАБ, УГБ, Картотека житеља, Владимир Бернер.

¹⁵⁴ ИАБ, ТКБ, кутија бр. 3, Руси трговци, досије бр. 643.

¹⁵⁵ ИАБ, ТКБ, кутија бр. 2, Руси трговци, досије бр. 2798; ИАБ, ТКБ, кутија бр. 2, Руси трговци, досије бр. 3216.

Србије и Русије,¹⁵⁶ упркос чињеници да руска држава није постојала, а њеног правног наследника Краљевина СХС/Југославија није признала до 1940. године.¹⁵⁷

У престоници су биле формиране и уско специјализоване фирме. Прво предузеће за искоришћавање проналазака у земљи основао је у Београду инжењер Борис Петровић Казин.¹⁵⁸ Предузеће под називом „Експрон” помагало је проналазачима да свој патент искористе, да га пласирају и од њега остваре и добит. Предузеће је могло да проналазак откупи и искористи као свој, или да га компанија и проналазач заједнички користе под условима који би утврдили заједничким, посебним уговором. У првом случају, предузеће је продавало право израде патентираних предмета на ограничено време, или је, уз извесна средства, примало поруџбину да оно само лиферује одређену количину предмета. У другом случају, предузеће је поверавало израду предмета фабрици, односно занатлији оспособљеном за ту врсту посла.¹⁵⁹

Известан број избеглица који је имао високе квалификације без потешкоћа је пронашао запослење. Немали број руских научника се запослио на Универзитету у Београду – преко 70.¹⁶⁰ Руски стручњаци у разним областима, пре свега инжењери и архитекте, пронашли су посао у Министарству грађевина,¹⁶¹ а уметници у Народном позоришту (о чему ће бити речи у наредном поглављу). Примање извесног броја руских избеглица у државну службу било је повезано са њиховим образовањем, знањима, искуством, али и чињеницом да је пре свега на територији предратне Краљевине Србије постојао дефицит чиновника и службеника (у ратовима од 1912. до 1918. године у Србији је погинуло или нестало око 1.700 од 3.000 високошколаца).¹⁶² Међутим, они су на основу Закона о чиновницима и осталим државним службеницима грађанског реда, који је донет 1923. године, будући да су били страни држављани, примани само као контрактуални службеници, односно на уговор.¹⁶³

Немали број избеглица био је запослен и у престоничкој управи. У катастарском одељењу Општине града Београда октобра 1923. године радила су 73 Руса.¹⁶⁴ Они су били упуслени као инжењери, цртачи, геометри, али и фигуранти. На службу су примани чак и студенти и свршени гимназијалци, а четворица изгнаника су била запослена већ 1920. године.¹⁶⁵ Укупно су 1923. у Општини града радиле 122 руске избеглице.

¹⁵⁶ ИАБ, ТКБ, кутија бр. 4, Руси трговци, досије бр. 2621.

¹⁵⁷ В. Винавер, „Спољнополитичка позадина успостављања југословенско-совјетских дипломатских односа 1940. године”, *Зборник Матице српске за друштвене науке* 45/1966, 5–60.

¹⁵⁸ ИАБ, УГБ, Картотека житеља, Борис Казин.

¹⁵⁹ ИАБ, ТКБ, кутија бр. 4, Руси трговци, досије бр. 4475.

¹⁶⁰ М. Јовановић, *Руска емиграција на Балкану (1920–1940)*, 416.

¹⁶¹ Т. Миленковић, *Руски инжењери у Југославији: 1919–1941*, Београд 1997; С. Тошева, „Организација и рад Архитектонског одељења Министарства грађевина у периоду између два светска рата”, *Наслеђе* 2/1999.

¹⁶² О. Ђурић, *Руска литерарна Србија 1920–1941 (писци, кружоци и издања)*, 30.

¹⁶³ *Службене новине Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца*, бр. 199, 1. 9. 1923, 1.

¹⁶⁴ ИАБ, ОГБ, АО, кутија бр. 52, редни бр. 292.

¹⁶⁵ ИАБ, ОГБ, АО, кутија бр. 52, редни бр. 292.

Табела односа броја запослених руских избеглица у одељењима у односу на укупан број¹⁶⁶

	Одељење	Број руских избеглица	Процент
1	Сиротињско одељење	1	0,81%
2	Саобраћајно одељење	8	6,55%
3	Катастарско одељење	73	59,84%
4	Грађевинско одељење	3	2,46%
5	Санитетско одељење	1	0,82%
6	Машинска инсталација водовода	3	2,46%
7	Одсек за канализацију	2	1,64%
8	Одељење за одржавање чистоће	6	4,92%
9	Одсек возног парка	6	4,92%
10	Статистичко одељење	4	3,28%
11	Главно књиговодство	1	0,82%
12	Комисија за процену вредности непокретног имања	1	0,82%
13	Управа водовода	2	1,64%
14	Управа трамваја	11	9,02%
	Укупно:	122	100%

Мали број руских инжењера и архитеката био је 1923. године запослен у Грађевинском одељењу (од тога један студент Техничког факултета),¹⁶⁷ премда су они примани на службу у друге одсеке општинске управе.¹⁶⁸ О великој потреби за кадровима сведочица је и чињеница да је један ђак био ангажован као чистач машина у Управи трамваја и чак 17 студената (укупно у више одсека).¹⁶⁹ Такође, већ 1922. године једном Русу је била поверена важна функција. На чело Бироа за Генерални план Београда, који је био формиран у оквиру Катастарског одељења Општине града Београда, 1922. постављен је архитекта Георгиј (Ђорђе) Павлович Коваљевски,¹⁷⁰ а годину дана касније, пре новембра, Дмитриј Георгијевич Анагности постао је шеф Статистичког одељења,

¹⁶⁶ Табела је настала на основу: ИАБ, ОГБ, АО, кутија бр. 52, редни бр. 292.

¹⁶⁷ ИАБ, ОГБ, АО, кутија бр. 52, редни бр. 292; ИАБ, ОГБ, АО, кутија бр. 52, редни бр. 292.

¹⁶⁸ Ниједан руски избеглица није радио у судском одељењу 1923. године. ИАБ, ОГБ, АО, кутија бр. 52, редни бр. 292.

¹⁶⁹ ИАБ, ОГБ, АО, кутија бр. 52, редни бр. 292.

¹⁷⁰ З. Вуксановић-Мацура, „Генерални план Београда 1923: компарација планираног и оствареног“, докторска дисертација, Универзитет у Београду, Архитектонски факултет 2014, 162.

иако се у општинској управи запослио 1. јануара 1923. године.¹⁷¹ Такође, Коваљевски је 1939. био одређен за представника Градског поглаварства у циљу сарадње са комисијом Министарства саобраћаја за разраду и решење питања железничког чвора и пристаништа у Београду.¹⁷²

Потребно је истаћи и да је извесном броју руских избеглица било тешко да пронађе запослење у својој струци, па су у настојањима да обезбеде и прехране своју породицу прихватили различите послове. У Катастарском одељењу су, на пример, мајори и пуковници радили као цртачи, калиграфи, а у Управи трамваја два коњичка официра су била запослена као помоћни монтери.¹⁷³ Образоване жене су давале приватне часове страних језика – француског и немачког, или су биле дадиље и гувернанте.¹⁷⁴

С једне стране, известен број руских избеглица који су имали високо образовање лако су проналазили запослење, пре свега у државној служби, будући да је у тој области постојао знатан кадровски проблем. Ипак потреба за кадром често је била секундарна, а примарно је било њихово знање и искуство који су препознати у новој средини – и научној, и културној, и уметничкој и у управи. С друге стране, постојала су и квалификована лица која су се суочавала с немалим потешкоћама на том плану и почела да се баве пословима или занатима за које су стекла вештине у царској Русији. Та умећа помогла су им да издржавају и збрину чланове своје породице.

Осврт на свакодневни живот руских избеглица у Београду пружа слику активности у емигрантској средини – жеље за организовањем, окупљањима, повезивањем, али и наставком и продужавањем традиција и обичаја. Та жеља за очувањем старих друштвених односа и потреба за прилагођавањем новим условима и новом животу су, с једне стране, били комплементарни, а с друге сукобљени. И у том распону се одвијао живот у туђини – између сагласности, продукције, спорова и дискусија.

¹⁷¹ ИАБ, ОГБ, АО, кутија бр. 52, редни бр. 292.

¹⁷² ИАБ, ОГБ, ТД, кутија бр. 481.

¹⁷³ ИАБ, ОГБ, АО, кутија бр. 52, редни бр. 292.

¹⁷⁴ А. Б. Арсенев, *У излучини Дуная: Очерки жизни и деятельности русских в Новом Саду*, Москва 1999; М. Јовановић, *Руска емиграција на Балкану (1920–1940)*, 159.

ДОПРИНОС
РУСКЕ ЕМИГРАЦИЈЕ

ДРУШТВЕНО-ХУМАНИСТИЧКЕ И ПРИРОДНО-МАТЕМАТИЧКЕ НАУКЕ

За државу у којој је према попису становништва из 1921. проценат неписмених лица старијих од 12 година износио чак 50,5%, долазак образовног кадра из Русије, с високим процентом високог и средњег образовања – 13,29% и 62,44%, односно укупно 75,73%, имао је немерљив значај.¹⁷⁵ Његову свеобухватност и прожетост кроз многе сфере друштвеног и културног живота Краљевине СХС/Југославије могуће је још илустративније приказати кроз бројке (иако непотпуне). До почетка 1922. године у земљу је стигло 836 инжењера, 108 агронома, 88 универзитетских професора, 370 наставника средњих школа, 185 лекара, 401 судија и правника, 133 адвоката, 150 музичара, сликара, уметника и других културних радника.¹⁷⁶ Њихова знања, искуство и делатност поставили су основу за развој, а и у неким случајевима чак и оснивање одређених установа, институција и области у Краљевини, „у којој није било више од два покољења праве интелигенције”.¹⁷⁷ Тај допринос разним областима природних и друштвених наука је, у пренесеном мислу те речи, највидљивији кроз удостојења највиших академских звања.

Признање за заслуге у области науке и уметности истакнутим ствараоцима из Русије најзначајнија српска академска установа (Друштво српске словесности, Српско учено друштво, Српска краљевска академија),¹⁷⁸ почела је да додељује већ у другој години постојања. Већ 1842. овим звањем је удостојен филозоф и етнограф Николај Иванович Надеждин, а до почетка Првог светског рата изабрано је укупно 47 руских научника, међу којима је био и хемичар Дмитриј Иванович Менделеев (од 1904. године).¹⁷⁹

Са оваквом праксом настављено је скоро одмах по завршетку рата, односно по доласку руских избеглица у Краљевину СХС. Убрзо по окончању кримске евакуације, 1921. године, за дописног члана Српске краљевске академије изабран је филолог, слависта Стјепан Михајлович Куљбакин (1873–1941), тадашњи професор Филозофског факултета у Скопљу, који се бавио изучавањем најстаријих српских споменика и историјом српског језика. Удостојење највишег академског звања готово годину дана након доласка у Београд образложио је њен председник Јован Жујовић, истичући да је тим чином изражена захвалност „садашњем руском лидеру у области словенске филологије”, поздрављајући притом и друге избегле руске научнике који су

¹⁷⁵ М. Јовановић, *Досељавање руских избеглица у Краљевину СХС 1919–1924*, 282–283.

¹⁷⁶ Т. Миленкович, „Общество русских ученых в Югославии 1920–1941“, *Русская эмиграция в Югославии*, ред. А. Арсењев, О. Кириллова, М. Сибинович, Москва 1994, 136; Т. Миленковић, „Друштво руских научника у Југославији: (1920–1941)“, *Руска емиграција у српској култури XX века, Зборник радова*, књ. II, ур. М. Сибинович, М. Межински, А. Арсењев, Београд 1994, 61; Т. Миленковић, *Руски инжењери у Југославији: 1919–1941*, Београд 1997.

¹⁷⁷ Цит. према: С. И. Михальченко, Е. В. Ткаченко, „Социально-гуманитарные факультеты Белградского университета 1920-х гг. Глазами русского эмигранта“, *Вестник Брянского государственного университета* 2/2015, 178.

¹⁷⁸ *Српска академија наука и уметности: 175 година: 1841–2016*, Београд 2016.

¹⁷⁹ М. Ю. Сорокина, „Русское научное зарубежье и Сербская академия наук и искусств в XX веке“, *Столетие двух эмиграций. 1919–2019. Сборник статей*, ред. А. Ю. Тимофеев, Москва; Београд 2019, 236–237.

почели да се баве корисним радом у „нашој култури и науци”.¹⁸⁰ Шест година касније Куљбакин је изабран за редовног члана, а својом приступном беседом „О речничкој страни старословенског језика” дао је додатни допринос старословенистици. За научне заслуге одликован је и Орденом Светог Саве трећег степена и Орденом Карађорђевог звезде четвртог степена. Пред избор у звање редовног члана почео је да предаје на Београдском универзитету старословенски језик, а потом словенску и јужнословенску палеографију. Међу његовим радовима нарочито се истицала студија о Мирослављевом јеванђељу.¹⁸¹

Осим Куљбакина, највишим академским признањем у Краљевини СХС/Југославији у међуратном периоду били су удостојени и математичари Антон Дмитријевић Билимовић (1879–1970) и Николај Николајевић Салтиков (1872–1961), геолог Владимир Дмитријевић Ласкарев (1868–1954), историчари права Теодор (Фјодор) Васиљевич Тарановски (1875–1936), Јевгениј Васиљевич Спекторски (1875–1951), Борис Сергејевић Миркин-Гецевич (1892–1955), као и византолог Александар Александровић Васиљев (1867–1953) – укупно осам руских изгнаника (установљењем статуса иностраних чланова академије на основу Закона о Српској академији наука и уметности из 1960. године последња двојица су добила тај статус, с тим да су до тог периода изабрани чланови имали статус дописних, односно редовних чланова).¹⁸²

Салтиков је изучавао аналитичку геометрију и систем парцијалних једначина, док су предмет интересовања Антона Билимовича, некадашњег професора и ректора Новоросијског универзитета у Одеси, биле механика и виша математика и у тим областима је остварио значајне доприносе. Већ 1920. године, одмах по доласку у престоницу Краљевине СХС, почео је да предаје на Филозофском факултету у Београду. Једно време је предавао вишу математику на Пољопривредном факултету, а чак седам година математику у Првој руско-српској гимназији, утичући на поједине младиће да се и они сами определе за бављење овом науком. По завршетку Другог светског рата постао је први управник тек основаног Математичког института Српске академије наука.¹⁸³

¹⁸⁰ Цит. према: В. П. Гудков, „Степан Михайлович Куљбакин и Александр Белич“, *Русская эмиграция в Югославии*, ред. А. Арсеньев, О. Кириллова, М. Сибинович, Москва 1994, 170–171. О Стјепану Куљбакину: В. П. Гудков, „Степан Михайлович Куљбакин и Александр Белич“, *Русская эмиграция в Югославии*, ред. А. Арсеньев, О. Кириллова, М. Сибинович, Москва 1994, 167–173; М. Ю. Сорокина, „Пересекая границы: российские ученые-эмигранты – члены Сербской академии науки и искусств“, *Русская диаспора и изучение русского языка и русской культуры в инославянском и иностранном окружении (Белград, 1–2 июня 2011 г.)*, ред. Б. Станкович, Белград 2012, 75; Т. Суботин Голубовић, „Степан Михайлович Куљбакин“, *Руски некропољ у Београду – знамење историјског пријатељства*, ур. М. Радојевић, М. Ковић, Београд 2014, 318–320.

¹⁸¹ Т. Суботин Голубовић, „Степан Михайлович Куљбакин“, *Руски некропољ у Београду – знамење историјског пријатељства*, 319–320.

¹⁸² М. Ю. Сорокина, „Пересекая границы: российские ученые-эмигранты – члены Сербской академии науки и искусств“, *Русская диаспора и изучение русского языка и русской культуры в инославянском и иностранном окружении (Белград, 1–2 июня 2011 г.)*, 75–76; М. Ю. Сорокина, „Русское научное зарубежье и Сербская академия наук и искусств в XX веке“, *Столетие двух эмиграций. 1919–2019. Сборник статей*, 235; *Годишњак СХИХ за 2012*, Београд 2013, 59.

¹⁸³ А. Б. Арсеньев, М. Л. Ордовский-Танаевский, *Гимназия в лицах. Первая русско-сербская гимназия в Белграде (1920–1944)*, т. 1, 150–151. О Антону Билимовичу: *Споменица посвећена преминулом академику Антону Билимовићу*, ур. П. Стевановић, Београд 1971; М. Д. Леко, „Сећање на стваралаштво професора Антона Билимовича“, *Руска емиграција у српској култури XX века: зборник радова*, књ. I, ур. М. Сибиновић, М. Межински, А. Арсеньев, Београд 1994, 261–264; Н. Вукша Поповић, Ж. Мијајловић, „Дигитални легат Антон Билимовић“, *Развој астрономије код Срба: зборник*

На међународном конгресу математичара у Цириху 1932, заједно с професором Михаилом Петровићем, представљао је Југославију.¹⁸⁴ Допринос академика Ласкарева изучавању геологије могуће је представити кроз чињеницу да је управо он увео у научну употребу термин „Паратетис“ за море које се простирало од централне Европе ка Каспијском мору. Такође Владимир Дмитријевич руководио је израдом детаљне геолошке карте околине Београда.¹⁸⁵

Осим чињенице да су поменути руски научници били српски академици, заједничко им је било и то што су у време избора или након њега били,¹⁸⁶ односно постали професори Београдског универзитета, „младог универзитета у младој држави”,¹⁸⁷ како је то исправно истакао Јевгениј Спекторски.¹⁸⁸

Питање ангажовања руских професора на овој високошколској установи регулисано је већ у марту 1920. године, када је академски савет Београдског универзитета донео одлуку о пријему „колико год њих је могућно”. То решење је на крају резултирало ангажовањем преко 70 професора¹⁸⁹ (од преко 100 професора и научника, према најминималнијим проценама, настањених у целој земљи).¹⁹⁰ У објави је наведено да „међу руским избеглицама има, као што је познато, научника и стручњака који по својој спреми могу чинити част свакој школи”.¹⁹¹ Колика је била част, али и потреба школских установа за висококвалификованим кадром, сведочи чињеница да су 1920–1921. до 25% наставничког кадра на Београдском универзитету чинили руски професори, а само на Пољопривредном факултету 75%, док је проценат наставника међу руским избеглицама износио

радова са конференције, ур. М. Дмитријевић, Београд 2016, 305–311.

¹⁸⁴ *Правда*, 6. 10. 1932, 7.

¹⁸⁵ О Ласкареву: П. Стевановић, *Др. Владимир Д. Ласкарев: (1868–1954)*, Београд 1955; А. Грубић, Н. Панћић, „Владимир Дмитријевич Ласкарев: (1868–1954)“, *Живот и дело српских научника*. Књ. 6, ур. М. Сарић, Београд 2000, 1–41; *Владимир Д. Ласкарев – живот и дело: поводом 150 година од рођења*, ур. В. Јовић, М. Ганић, Београд 2019.

¹⁸⁶ Према сачуваној грађи из Историјског архива Београда, извесно је да су Стјепан Куљбакин, Антон Билимович и Фјодор Тарановски имали југословенско држављанство. Куљбакин је постао грађанин Југославије веома рано, 1924. године, Билимович пре 1933. године, а Тарановски пре 1932. године, будући да су се поменутих година регистровани у централној пријавници. ИАБ, УГБ, Картотека житеља, Стеван Куљбакин; Татјана Суботин Голубовић, „Степан Михаилович Куљбакин“, *Руски некрољ у Београду – знамење историјског пријатељства*, 319; ИАБ, УГБ, Картотека житеља, Александар Билимович (у картотеци је погрешно наведено његово име, иако је на другој страни пријавнице наведено право име); ИАБ, УГБ, Картотека житеља, Теодор Тарановски. За разлику од њих, код Спекторског је у Картотеци приликом регистрације било наведено да је југословенски грађанин, да би потом тај податак био исправљен. ИАБ, УГБ, Картотека житеља, Јевгеније Спекторски. За остале академике нису сачуване пријавнице.

¹⁸⁷ Цит. према: С. И. Михалченко, Е. В. Ткаченко, „Социјално-хуманитарне факултете Белградског универзитета 1920-х гг. Глазами руског емигранта“, *Вестник Брянског државног универзитета* 2/2015, 178.

¹⁸⁸ М. Ју. Сорокина, „Русское научное зарубежье и Сербская академия наук и искусств в XX веке“, *Столетие двух эмиграций. 1919–2019. Сборник статей*, 235.

¹⁸⁹ Владимир Сергејевич Путјатин је у својој дисертацији утврдио број од 76 научника (од асистената до редовних професора) који су радили на Београдском универзитету у периоду између два светска рата. В. С. Путијин, „Российские профессора югославских университетов: 1920–1941“, дисертација на соискание ученой степени кандидата исторических наук, Москва 2010.

¹⁹⁰ М. Јовановић, *Руска емиграција на Балкану (1920–1940)*, 416.

¹⁹¹ *Политика*, 16. 3. 1920, 3.

5%.¹⁹² Ти проценти су се мењали током година, тако да су на Београдском универзитету 1922/1923. (осим Медицинског факултета у Београду, Правног у Суботици и Филозофског у Скопљу) предавала 34 руска професора – односно 31,48%, 1926/1927. – њих 29, односно 26,17%, а 1928/1929. – 31 (27,5%).¹⁹³

Ради илустрације разнородности њиховог знања и делатности, навешћемо само области којима су се бавили: термодинамика, парне турбине, нацртна геометрија, хидротехника, основе грађевинарства и градње индустријских објеката, математика, системи вентилације, ауто и авио мотори, мотори на унутрашње сагоревање и аутомобили, електрометалургија, градња железница и мостова, конструисање машина, котлова и локомотива, статистика, хидраулика, механика, геологија. Касније су предавали и градњу путева и железница, технологију грађевинарства, геодезију, старојеврејски језик, црквену историју, библијску историју и библијску археологију, архитектуру Старог истока, ентомологију, агрохемију, пољопривредну производњу, анатомију, физиологију, зоологију, аграрну политику, пољопривредну географију, компаративну литературу европских народа, руску историју 19. века, политичку еволуцију Француске у 18. веку, експерименталну психологију, руску књижевност и пољску историју, римско право, историју словенског права, упоредно уставно право, кривично право.¹⁹⁴ У свом предавачком и педагошком раду руски професори су се најпре на вежбама служили француским и немачким језиком, истовремено учећи и српско-хрватски, да би већ почетком 1921. на Београдском универзитету само двојица руских научника предавала на француском језику, а остали на српском.¹⁹⁵

У осврту на универзитетску каријеру руских емиграната пре свега у Београду и њихов допринос разним сферама друштвеног живота, неизоставно је поменути и улогу доскорашњих професора руских духовних академија и универзитета у оснивању Православно-богословског факултета, који је према Закону о Београдском универзитету требало да буде формиран 1905, али је услед недостатка висококвалификованог кадра то учињено тек 1920. године. Од оснивања до 1940. на овој установи предавало је осморо руских професора, који су притом и поставили основу за

¹⁹² М. Јовановић, *Досељавање руских избеглица у Краљевину СХС 1919–1924*, 292–293. О руским професорима на Београдском универзитету: В. Кастратовић-Ристић, „Руски професори на Београдском универзитету 1919–1925“, *Идеје и покрети на Београдском универзитету од оснивања до данас*, Т. II, ур. В. Ђукић, Београд 1989, 51–55; В. И. Косик, „Русская Югославия: фрагменты истории, 1919–1944“, *Славяноведение* 4/1992, 20–32; В. А. Тесемников, „Русские в учебных заведениях Югославии (1921–1941)“, *Роль русского зарубежья в сохранении и развитии отечественной культуры*, Москва 1993, 29–33; В. А. Тесемников, „Русские профессора Белградского университета в межвоенный период (1919–1941)“, *Культурное наследие российской эмиграции. 1917–1940*, Москва 1994; В. С. Путятин, „Российские профессора югославских университетов: 1920–1941“, диссертация на соискание ученой степени кандидата исторических наук, Москва 2010; Д. Бонцић, „Руски емигранти наставници Универзитета у Краљевини СХС/Југославији“, *Часопис Руски архив (1928–1937) и култура руске емиграције у Краљевини СХС/Југославији: зборник радова*, Београд 2015, 527–542; Д. Бонцић, „Руски емигранти наставници Београдског универзитета од 1920. до средине 20. века“, *Србија и Русија: 1814–1914–2014: међународни научни скуп, 13–14. октобар 2014*, ур. М. Војводић, Београд 2016, 231–243.

¹⁹³ М. Сибинович, „Значение русской эмиграции в сербской культуре XX века – границы и перспективы исследования“, *Русская эмиграция в Югославии*, ред. А. Арсеньев, О. Кириллова, М. Сибинович, Москва 1994, 12.

¹⁹⁴ Т. Миленковић, *Руски инжењери у Југославији: 1919–1941*, 78–79; В. И. Косик, *Что мне до вас, мостовые Белграда? Очерки о русской эмиграции в Белграде 1920–1950-е годы*, Москва 2007, 131–132.

¹⁹⁵ Т. Миленкович, „Общество русских ученых в Югославии 1920–1941“, *Русская эмиграция в Югославии*, 140.

развој образовног процеса, допринели организацији рада факултета, али и развоју богословске мисли и академског богословља у Србији. Међу њима се издвајао некадашњи професор и декан Историјско-филолошког факултета Новоросијског универзитета Александар Павлович Доброклонски, који је заједно с тројицом српских предавача чинио језгро факултета 1920. године. Био је вршилац дужности првог декана факултета, а потом први заменик декана. Доприоне је и формирању катедре за Општу историју цркве (чији су руководиоци у периоду од 1920. до 1961. били руски професори), али и развоју црквене историје као академске богословске науке у земљи.¹⁹⁶

Осим поменутих доприноса руских научника српској и светској науци кроз истраживачки рад (поред образовног и педагошког), значај њихове делатности у престоници огледао се и у постављању основе за настанак појединих установа. Тако је Јулиј Николајевич Вагнер, један од потоњих оснивача Професорске колоније у Београду (међу којима су били и Николај Николајевич Салтиков, професор Пољопривредног факултета Дмитриј Коњев,¹⁹⁷ професор Иван Павлович Марков и Иван Сергејевич Свишчев),¹⁹⁸ основао при Пољопривредном факултету Ентомолошки институт, писао и уџбенике о зоологији и утемељио Ентомолошко друштво Краљевине СХС/Југославије.¹⁹⁹ Александар Иванович Стебут је основао и потом управљао Педолошким институтом;²⁰⁰ Николај Иларионович Васиљев је основао Агрикултурно-хемијски, Тимофеј Васиљевич Локот Институт за специјално ратарство и Завод за пољопривредне машине и оруђа, а Иван Павлович Марков Анатомски физиолошки институт домаћих животиња и зоотехнике (Зоолошки институт) (сви институти су се налазили у једног згради, у Крунској улици бр. 77). Управник Завода за науку о пољопривредном газдовању био је Александар Николајевич Челинцев, док је професор Сергеј Николајевич Виноградски, творац еколошке микробиологије земљишта, основао Завод за микробиологију.²⁰¹

Представљајући допринос руских стручњака научноистраживачкој делатности, потребно је поменути и генерал-мајора Ивана Сергејевича Свишчева, професора Београдског универзитета. Свишчев је од 1921. до 1941. био начелник научног одељења Географског института (од 1923. Војногеографског института). Уз подршку власти организовао је и потом руководио шестомесечним геодетским курсевима за војнике руске армије који су били отпуштени из краљевске пограничне службе. Успео је свим својим слушаоцима да пронађе запослење (њих око 300). Запослио је на Војногеографском институту и око сто руских војних геодета и чиновника.²⁰² Треба истаћи да је изван број руских геодета радио у тек формираном Астрономско-геодетском одсеку при Институту

¹⁹⁶ В. Пузовић, „Русские эмигранты – преподаватели Православного богословского факультета в Белграде (1920—1940 гг.)“, *Труды КДА* 15/2011, 199–208.

¹⁹⁷ Коњев је постао држављанин Краљевине СХС 1925. године. ИАБ, ОГБ, Опште одељење, АО, кутија бр. 155, 50–82–934.

¹⁹⁸ М. Димић, „Професорска колонија – изградња и њени оснивачи –“, *Годишњак града Београда* 45–46/1998–1999, 75–76.

¹⁹⁹ А. Б. Арсенјев, М. Л. Ордовский-Танаевский, *Гимназия в лицах. Первая русско-сербская гимназия в Белграде (1920–1944)*, т. 1, 154.

²⁰⁰ Стебут је постао држављанин Краљевине 1926. године. ИАБ, ОГБ, Опште одељење, АО, кутија бр. 155, 50–57–934.

²⁰¹ А. Арсенјев, *Самовари у равници; Цео Београд: адресно-информациона књига за Београд, Земун и Топчидер*, ур. А. Суворин, 81.

²⁰² А. Б. Арсенјев, М. Л. Ордовский-Танаевский, *Гимназия в лицах. Первая русско-сербская гимназия в Белграде (1920–1944)*, т. 1, 317.

(чији је начелник био и заменик начелника Војногеографског института), који су 1922/1923. године, између осталог, обрадили предратна мерења Стевана Бошковића у Србији (према сачуваном елаборату, у обради је учествовало 11 Руса).²⁰³

Руски истраживачи у области друштвено-хуманистичких и природно-математичких наука нису само унапредили научни и културни живот Београда у међуратном периоду, већ су и поставили основе за његов развој, а у појединим случајевима и настанак. Образовали су и формирали нове генерације интелектуалаца, а својим истраживањима остварили су и знатне доприносе и у српској, и светској науци.

МЕДИЦИНСКЕ НАУКЕ

Потреба за стручњацима, која је била изражена у поменутиим областима друштвено-хуманистичких и природно-математичких наука, била је још већа у здравственом систему у земљи, пре свега на територији предратне Краљевине Србије и Црне Горе. О томе колики је био кадровски проблем у тим деловима државе сведоче подаци Српског лекарског друштва, према којима је у ратовима 1912–1918. године преминуло и погинуло 147 лекара и 12 медикара (од тога 132 од тифуса), односно број грађанских лекара у Србији (без Војводине) 1919. године износио је 295 (у престоници 126).²⁰⁴ Томе је потребно додати и да је тај део новостворене Краљевине нарочито страдао током рата – и на фронту и од заразних болести (пре свега тифуса), што је створило бројне тешкоће у здравственом систему.

Као што је претходно наведено, према једним подацима (непотпуним), до 1922. године у Краљевину СХС пристигло је 185 руских лекара. Већ поменути др Александар Солонски 1928. изнео је податак о 296 доктора којима је држава пружила гостопримство. Претпоставке, пак, двојице истраживача (Павловића и др Стевана Литвињенка) биле су да је он износио чак неколико стотина, да би др Литвињенко утврдио да је на територији Србије и Црне Горе било 435 лекара. Највише је било лекара опште праксе – 290 (2/3), потом специјалиста разних области – 118 и познат број стоматолога (26). Притом њих 16 су били професори медицинских факултета.

Осим значаја њиховог броја (који је у Србији био удвостручен, а у Црној Гори четворостручен), са становишта здравствене неге још важнија је била њихова стручност и знање, будући да је већина избеглих доктора по доласку са фронта Првог светског и потом Грађанског рата располагала завидним искуством у раду санитарских јединица. Већ 1922. године целокупни кадар Унутрашњег одељења Сталне војне болнице Прве армијске области у Београду чинили су руски лекари. Осим у овој болници, највећи број руских специјалиста у Србији, заједно са лекарима запосленим у здравственој администрацији и приватној пракси и санаторијумима – око 2/3 од

²⁰³ С. Радојчић, „Астрономски радови Војногеографског института“, *Развој астрономије код Срба: зборник радова са конференције*, ур. М. Димитријевић, Београд 2016, 218–219.

²⁰⁴ С. Литвињенко, *Руски лекари у Србији и Црној Гори*, 24.

укупног броја на територији Србије – радио је и у амбулантама Поликлинике Руског Црвеног крста (као и болници у Панчеву), Општој државној болници, Интерној клиници, Амбуланти (потом Диспанзеру) за кожане и венеричне болести и Градском санитету у Београду.²⁰⁵

Само на основу списка лекара наведеног у *Адресно-информативној књизи за Београд, Земун и Топчидер* (објављеној 1922. године), специјалисти из Русије су радили у Општој државној болници у хируршком (руски патолог Дмитриј Павлович Кишенски, међу њих седморо) и гинеколошком одељењу (Александар Адолфович Редлих, као један од шест лекара).²⁰⁶ Међу секундарним лекарима (односно међу укупно пет доктора) Болнице за душевне болести, као приватни лекар наведен је и Сергеј Рудолфович Дрејер,²⁰⁷ док је у породицишту, Институту за порађање и женске болести, као хирург-гинеколог и акушер радила и Софија Николајевна Кутирина (у адресару је било наведено име још једног лекара).²⁰⁸ Као илустрација бројности руских доктора може послужити и чињеница да је од око 2.000 сачуваних досијеа медицинских радника из фонда Лекарске коморе у Историјском архиву Београда, њих 208 припадало лекарима пореклом из Русије који су радили на територији под надлежношћу ове установе – односно око 10%.²⁰⁹

Међу истакнутим лекарима, не само у Београду, већ у целој земљи, требало би истаћи некадашњег професора на Катедри за унутрашње болести Универзитета у Варшави Александра Јосифовича Игњатовског. Он је био редовни професор Медицинског факултета у Београду, а 1929/1930. године и декан ове високошколске установе. У периоду од 1922. до 1942. руководио је Интерном клиником Медицинског факултета, а према његовој идејној скици изграђено је и њено здање. Учествовао је и у оснивању Приватне медико-хируршке клинике у престоници, а радио је у бактериолошком одељењу Армијске болнице Прве армијске области. Лечио је патријарха српског Варнаву 1937. године, док је за ревносну службу и лечење краља одликован Орденом Светог Саве и Орденом Карађорђа. Његово епохално откриће о атеросклерози и данас га чини најцитиранијим именом из Србије у светској медицинској литератури.²¹⁰

На Медицинском факултету радили су и Алексеј Иванович Шчербаков (балнеологија), Дмитриј Митрофанович Тихомиров (патолошка анатомија), док је др Николај Васиљевич Крајински

²⁰⁵ Исто, 4–5, 17–18, 25, 29, 34–35, 44.

²⁰⁶ ИАБ, УГБ, Картотека житеља, Александар Редлих; *Цео Београд: адресно-информациона књига за Београд, Земун и Топчидер*, ур. А. Суворин, 92.

²⁰⁷ ИАБ, УГБ, Картотека житеља, Сергеје Дрејер; *Цео Београд: адресно-информациона књига за Београд, Земун и Топчидер*, ур. А. Суворин, 93.

²⁰⁸ ИАБ, УГБ, Картотека житеља, Софија Кутирина; *Цео Београд: адресно-информациона књига за Београд, Земун и Топчидер*, ур. А. Суворин, 94.

²⁰⁹ *Руски емигранти у фондovima и збиркама Историјског архива Београда. Тематски Водич*, Београд 1997, 17 (необјављени рукопис).

²¹⁰ Б. Б. Павловић, „Проф. др Александар Јосипович Игњатовски“, *Руси без Русије: српски Руси*, ур. З. Бранковић, Београд; Беочин 1994, 207–212; З. Роловић, „Професор Александар Игњатовски“, *Српски архив за целокупно лекарство* 3–4/1999, 152–154; С. Литвињенко, *Руски лекари у Србији и Црној Гори*, Београд 2007; *Российские врачи в Королевстве сербов, хорватов и словенцев / Югославии: Биографический словарь и анкеты (1918–1946)*, ред. М. Милошевич, В. Москвин, Москва 2012; С. Литвињенко, „Лекари из руске дијаспоре у Србији“, *800 година српске медицине: зборник радова Другог научног скупа*, ур. Б. Димитријевић, Београд 2011, 116–117.

предавао судску медицину на Правном факултету у Београду.²¹¹ Такође, потребно је поменути и Фјодора Васиљевича Вербицког,²¹² интернисту Главне војне болнице у Београду, који је од 1929. до 1934. године био лични лекар краља Александра Карађорђевића.²¹³

Несумњив допринос развоју лекарске, пре свега епидемиолошке службе у земљи дао је и др Сергеј Константинович Рамзин. За време Грађанског рата био је главни лекар II хигијенско-дезинфекционог одреда Добровољачке армије, а потом и шеф бактериолошке гарнизонске лабораторије у Керчу. Након напуштања Русије, у Пиреју је руководио заразним одељењем и лабораторијом у војној болници за руске избеглице. По доласку у Краљевину СХС, фебруара 1921. именован је за секундарног лекара Државне просектуре у Београду. Био је ангажован и на сузбијању маларије у Македонији. Од 1926. године радио је у Централном хигијенском заводу у Београду, најпре као руководилац Хемотерапеутског, потом Пастеровог, а од 1928. бактериолошко-епидемиолошког одељења. Рамзин је заслужан за почетак производње најпре антидифтеричне вакцине по Рамону, а потом и вакцине против беснила по методи Аливизатоса. Радећи у бактериолошком одељењу, проширио је његов рад и у сарадњи с теренском епидемиолошком службом увео службу дезинфекције, дезинсекције и дератизације. За шефа Јавне хигијене Дирекције за социјално и здравствено старање при Општини града Београда именован је 1930. године, а по отпочињању окупације за директора санитетске службе града Београда.²¹⁴

Долазак руских лекара у Краљевину СХС уистину је изменио и унапредио здравствени систем земље. Знање, стручност и искуство руских лекара-специјалиста у различитим областима медицине омогућило им је не само да пронађу запослење у новој средини већ и да заузму важне положаје у државној служби.

АРХИТЕКТУРА

За разлику од наведених области у којима је допринос руских научника био видљив у пренесеном смислу, његова видљивост у буквалном смислу те речи – просторном, најизраженија је у архитектонској делатности.²¹⁵

²¹¹ С. Литвињенко, „Лекари из руске дијаспоре у Србији“, *800 година српске медицине: зборник радова Другог научног скупа*, 117.

²¹² Добио је држављанство Краљевине СХС веома рано, пре 1924, када се пријавио градској управи. ИАБ, УГБ, Картотека житеља, Теодор Вербицки.

²¹³ *Русские в Сербии, Взаимоотношения России и Сербии с конца XII до начала XX века. Русская эмиграция в Сербии. Россияне в Сербии – последних 60 лет и сегодня*, сост. А. Ю. Тимофеев, А. Б. Арсеньев, Белград 2009, 268; С. Литвињенко, „Лекари из руске дијаспоре у Србији“, *800 година српске медицине: зборник радова Другог научног скупа*, 119.

²¹⁴ М. Обрадовић, „Рамзин др Сергије Константинович: улога и допринос српској медицини XX века“, *Историја медицине, фармације и народне медицине. Зборник радова са XV научног скупа одржаног 24–25. маја 2006. године у Зајечару*, Београд; Зајечар 2007, 187–196.

²¹⁵ О руским архитектама у Београду: Ж. Шкаламера, „Архитекта Никола Краснов (1864–1939)“, *Свеске Друштва историчара уметности Србије* 14/1983, 109–129; К. В. Никифоров, „Русский Белград (к вопросу о деятельности русских архитекторов-эмигрантов)“, *Славяноведение* 4/1992, 33–44; М. Миловановић, „Андреј Васиљевич Папков“, *Руси*

Неопходност обнове земље изашле из рата, а посебно бомбардованог и разореног Београда, уз потребу за његовом изградњом и претварањем у репрезентативну престоницу новоформиране државе, изискивала је ангажовање стручњака из области архитектуре и грађевинарства. Будући да је и у том сегменту постојала висококвалификованог кадра, долазак знатног броја руских архитеката, а на основу грађе из Историјског архива Београда утврђено је да је њих око 70 у међуратном периоду живело и радило у престоници Краљевине СХС/Југославије,²¹⁶ не само што је надоместио тај недостатак, већ су и захваљујући њиховој делатности превазиђене дотадашње провинцијске стеге и карактер града, а Београд је задобио изглед који је наликовао савременим европским престоницама. Истовремено, руски градитељи су својим радом утицали и на српске ствараоце, креирајући услове за модернизацију српске архитектуре постављањем високих стручних критеријума и стварањем конкурентске атмосфере (иако су били заговорници конзервативног, рестаураторског облика европеизације). Приближивши београдску архитектуру европским градитељским стандардима и пројектујући више хиљада стамбених и јавних зграда, они су у оперативним и практичним питањима грађевине представљали неспоран ауторитет.²¹⁷

Њихово учешће у архитектонском уобличавању Београда било је, пре свега, везано за рад у Архитектонском одељењу Министарства грађевина. Међутим, будући да су били страни држављани, њихово ангажовање у државној служби било је уговорно (ступали су у службу на одређено време), а уговор је обнављан сваке друге године.²¹⁸ У јуну 1924. године у Министарству је радило 240 контрактуалних службеника, од којих је 180 било Руса; децембра 1925. године – 191, а две године касније 138, с обзиром на то да су у овој институцији почели да ангажују и домаће стручњаке, свршене дипломце. Ипак, упркос томе, знатан број њих је и у наредној деценији био запослен

без Русије, српски Руси, ур. З. Бранковић, Београд; Беочин 1994, 266–272; М. Миловановић, „Григорије Иванович Самојлов“, *Руси без Русије. Српски Руси*, ур. З. Бранковић, Београд; Беочин 1994, 255–264; А. Кадијевић, „Изложбе руских архитеката у Београду између два светска рата“, *Руска емиграција у српској култури XX века: зборник радова*, књ. I, ур. М. Сибиновић, М. Межински, А. Арсењев, Београд 1994, 33–40; А. Кадијевић, „Прилог проучавању дела архитекте Николе Краснова у Југославији (1922–1939)“, *Саопштења* 26/1994, 181–192; А. Кадијевић, „Рад Николаја Краснова у Министарству грађевина Краљевине СХС/ Југославије у Београду од 1922. до 1939“, *Годишњак града Београда* 44/1997, 221–254; Марина Ђурђевић, „Прилог проучавању делатности архитекте Валерија Владимировича Сташевског у Београду“, *Годишњак града Београда* 45–46/1998–1999, 151–171; А. Кадијевић, „Београдски опус архитекте Романа Николајевича Верховскоја (1920–1941)“, *Наслеђе* 2/1999, 33–40; М. Просен, „Прилог проучавању београдског опуса Григорија И. Самојлова“, *Наслеђе* 3/2001, 89–104; А. Кадијевић, „Улога руских емиграната у београдској архитектури између два светска рата“, *Годишњак града Београда* 49–50/2002–2003, 131–142; М. Ђурђевић, „Урбанистичко-архитектонска делатност Ђорђа Павловича Коваљевског у Србији“, *Годишњак града Београда* 49–50/2002–2003, 169–181; М. Ђурђевић, „Архитект Василиј (Вилхелм) Фјодорович Баумгартен“, *Годишњак града Београда* 51/2004, 183–190; М. Ђурђевић, „Архитект Андреј Васиљевич Папков“, *Годишњак града Београда* 52/ 2005, 297–309; В. И. Косик, *Что мне до вас, мостовые Белграда? Очерки о русской эмиграции в Белграде 1920–1950-е годы*, Москва 2007; В. И. Косик, В. А. Тесемников, *Русский Белград*, Москва 2008; О. Латинчић, „Валериј Владимирович Сташевски (1882–?) у Београду, Подаци из архивске грађе Историјског архива Београда“, *Наслеђе* 12/2011, 169–196.

²¹⁶ *Архитекта Валериј В. Сташевски: Живот и стваралаштво у Београду 1920–1944: Каталог*, аутори изложбе и каталога О. Латинчић, Б. Ракочевић, Београд 1999, 2.

²¹⁷ А. Кадијевић, „Улога руских емиграната у београдској архитектури између два светска рата“, *Годишњак града Београда* 49–50/2002–2003, 139–140.

²¹⁸ С. Тошева, „Организација и рад Архитектонског одељења Министарства грађевина у периоду између два светска рата“, *Наслеђе* 2/1999, 174–175.

по уговору – 1932. и 1933. 122, 1937. године – 94 (само најпоузданији, како се тврдило у једном извештају).²¹⁹ У овом одељењу радили су, између осталих, Николај Петровић Краснов, Василиј Михајлович Андросов, Виктор Викторовић Лукомски, Валериј Владимировић Сташевски, Роман Николајевич Верховској.²²⁰

С друге стране, потребно је истаћи и да на Архитектонском одсеку Техничког факултета Београдског универзитета све до 1931. године међу предавачима није било руских архитеката, будући да је овај одсек с катедром за српско-византијску архитектуру настојао да очува једнонационални састав кадра. Петар Дмитријевић Анагности је те, 1931, постао асистент-волонтер, а Григориј Ивановић Самојлов, који је завршио овај одсек, 1932. постао је асистент доценту Александру Дероку на предмету Византијска архитектура.²²¹

Допринос избеглих стваралаца архитектонском уобличавању Београда могуће је илустровати многим подацима, пре свега бројношћу израђених пројеката. Међу 20.000 предмета сачуваних у фонду Општине града Београда, Техничкој дирекцији, око 10% сачињавали су пројекти руских архитеката, а најпродуктивнији су били: Валериј Владимировић Сташевски – 1.044 (притом тај број није коначан, будући да је архитекта банкротирао тридесетих година и да је након тога радио под туђим именом); Владимир Ивановић Билински – 295; Георгиј Валерјановић Сташевски – 129, Борис Григорјевић Фесенков – 105 и Андреј Васиљевић Папков – 103 сачувана пројекта.²²² Још илустративнија је чињеница да су руским архитектама повераване руководеће позиције у архитектонским и урбанистичким службама. На чело Бироа за Генерални план Београда, који је формиран у оквиру Катастарског одељења Општине града Београда 1922. године,²²³ постављен је некадашњи професор Кијевског Политехничког института (од 1916. до 1919. године на предметима Техничко цртање и градске саобраћајнице) Георгиј Павлович Коваљевски. Радило се о урбанисти који је поседовао искуство израде планова и теоријско знање о европској пракси планирања градова, које је стекао на студијским боравцима у Британији, Француској и Немачкој и потом сублимирао у књигу под називом *Велики град и вртни град*, објављеној 1916. у Кијеву.²²⁴

²¹⁹ Ђ. Боровњак, „Прилози проучавању опуса архитекте Василија Михајловича Андросова“, *Архив* 1–2/2017, 209.

²²⁰ С. Тошева, „Организација и рад Архитектонског одељења Министарства грађевина у периоду између два светска рата“, *Наслеђе* 2/1999, 175.

²²¹ П. Анагности, „Сећања“, *Руси без Русије: српски Руси*, ур. З. Бранковић, Београд; Беоцин 1994, 309; М. Миловановић, „Григорије Ивановић Самојлов“, *Руси без Русије. Српски Руси*, ур. З. Бранковић, Београд; Беоцин 1994, 258; А. Кадијевић, „Улога руских емиграната у београдској архитектури између два светска рата“, *Годишњак града Београда* 49–50/2002–2003, 133.

²²² *Архитекта Валериј В. Сташевски: Живот и стваралаштво у Београду 1920–1944: Каталог*, аутори изложбе и каталога О. Лагинчић, Б. Ракочевић, 2, 3; О. Латинчић, „Валериј Владимировић Сташевски (1882–?) у Београду, Подаци из архивске грађе Историјског архива Београда“, *Наслеђе* 12/2011, 170–171.

²²³ Годину дана касније, Дмитриј Анагности је постављен за шефа Статистичког одељења Општине града Београда. ИАБ, ОГБ, АО, кутија бр. 52, редни бр. 292.

²²⁴ Према појединим изворима написао је још две књиге – *Регулација вароши и Варошка калдрма*, али је био и руководио одсека за генерални план у Кијеву. З. Вуксановић-Мацура, „Генерални план Београда 1923: компарација планираног и оствареног“, докторска дисертација, Универзитет у Београду, Архитектонски факултет 2014, 162.

Већ 1920. године, убрзо по доласку у престоницу Краљевине СХС, Коваљевски је постављен за шефа Саобраћајног одељења при Катастру Општине града Београда, где се бавио питањем регулације и нивелације. По именовану за шефа Бироа Комисије за израду плана имао је задатак да повеже налоге Комисије са реалним стањем на терену, градском топографијом, односно да изради нацрт према захтевима Комисије.²²⁵ Успешно извршење овог задатка, праћено високим оценама његових надређених, пружило му је знатне могућности за даљи рад и уједно му дало и кључну улогу у урбанистичком развоју Београда у међуратном периоду. Коваљевски је израдио урбанистички пројекат и скицу за шеталиште на Калемегдану (1928), регулациони план за југоисточно подручје Београда (1930), пројекат за стадион у Прокопу (1930), план Земуна и Бежаније (1931–1932), план уређења Савског пристаништа (1933) и простора око Скупштине (1937), а заједно са архитектом Даницом Томић-Милосављевић скицу за Генерални урбанистички план Београда (1937–1939), чије је усвајање осујетио почетак Другог светског рата. За време окупације израдио је и Генерални план Земуна (1941–1943).²²⁶ Парцеларни план једног београдског насеља – Чиновничке колоније, израдио је 1929. према концепту вртног града. Пројекте вила у Чиновничком насељу „Вождовац“, по склапању уговора с Општином града Београда, израђивао је Валериј Сташевски заједно са другим руским архитектом, Василијем Фјодоровичем Баумгартеном (Сташевски је у том делу Београда пројектовао више од 230 вила).²²⁷

Водећу улогу и у државној архитектури имала су двојица Руса – Василиј Фјодорович Баумгартен и Николај Петровић Краснов. Баумгартен је пројектовао зграду Генералштаба у Улици кнеза Милоша, чија је изградња завршена 1928. године, док су према нацртима Краснова, који је у Краљевину СХС пристигао као архитекта царског двора, пројектант дворца Ливадија на Криму за императора Николаја II, изграђена најзначајнија државна здања. Његова дела су: палата Министарства финансија (садашња зграда Владе), Министарства шума и руда, пољопривреде и вода (данашње Министарство спољних послова), здање Државног архива (садашњи Државни архив Србије), Државног савета (данашње Министарство финансија), ентеријер зграде Народне скупштине и Старог двора на Дедињу.²²⁸ У пројектовању и градњи последњег учествовао је и Виктор Викторовић Лукомски као помоћник главног пројектанта Живојина Николића, кључне фигуре у уобличавању овог комплекса који је грађен од 1925. до 1936. године, али и Сергеј Николајевич Смирнов (од 1922. године руководиоца градитељских активности у Управи двора),²²⁹ који је са Красновим

²²⁵ О Генералном плану детаљније: З. Вуксановић-Мацура, „Генерални план Београда 1923: компарација планираног и оствареног“, докторска дисертација, Универзитет у Београду, Архитектонски факултет 2014.

²²⁶ Исто, 161–164.

²²⁷ О. Латинчић, „Валериј Владимирович Сташевски (1882–?) у Београду, Подаци из архивске грађе Историјског архива Београда“, *Наслеђе* 12/2011, 170, 195.

²²⁸ Ж. Шкаламера, „Архитекта Никола Краснов (1864–1939)“, *Свеске Друштва историчара уметности Србије* 14/1983, 109–129; А. Кадијевић, „Прилог проучавању дела архитекте Николе Краснова у Југославији (1922–1939)“, *Саопштења* 26/1994, 181–192; М. Ђурђевић, „Архитект Василиј (Вилхелм) Фјодорович Баумгартен“, *Годишњак града Београда* 51/2004, 183–190.

²²⁹ Т. Миленковић, *Руски инжењери у Југославији: 1919–1941*, 22–23; А. Кадијевић, „Улога руских емиграната у београдској архитектури између два светска рата“, *Годишњак града Београда* 49–50/2002–2003, 134.

израдио скице и уређење ентеријера објеката.²³⁰ Према жељи краља Александра Карађорђевића цео комплекс изведен је у српском стилу с одјецима руске империјалне архитектуре.²³¹

Осим у државној архитектури, Лукомски се истакао и у градњи седишта српске црквене власти. Виктор Викторович је израдио пројекат палате Патријаршије Српске православне цркве (1933–1935), која ће бити изграђена на месту старе зграде митрополије београдско-карловачке, подигнуте средином 19. века.²³² На основу сачуваних података могуће је чак тврдити и да су у изградњи или изради скица за скоро све православне цркве и храмове подигнуте у Београду у међуратном периоду учествовале руске архитекте. Међу њима су: Црква Св. Саве на Савинцу (Виктор Викторович Лукомски), Црква Св. Ђорђа на Чукарици (Василиј Михајлович Андросов), Храм Св. Архангела Гаврила (Григориј Иванович Самојлов), Манастир Ваведења на Топчидеру (Иван Афанасјевич Рик и Андреј Васиљевич Папков), Црква Св. Андрије Првозваног у дворском комплексу (Виктор Викторович Лукомски), Црква Св. Вазнесења у Жаркову (Виктор Викторович Лукомски), Храм Св. Александра Невског на Дорћолу (Василиј Михајлович Андросов), Црква Ружица на Калемегдану (у чијој обнови је учествовао Краснов).²³³ Није познато учешће руских стваралаца у изградњи Цркве Светих апостола Вартоломеја и Варнаве у Раковици, Цркве Св. Марка на Ташмајдану (иако је један од конкурсних пројеката израдио Александар Дероко заједно са својим учеником Григоријем Самојловим, а скицу цркве је израдио и Иван Рик),²³⁴ Храма Покрова Пресвете Богородице на Звездари (за чији олтар је Иван Петровић Дикиј насликао фреске),²³⁵ и Цркве Св. Петке у Доњем граду (дело Момира Коруновића, премда је у грађи Историјског архива Београда сачуван и пројекат архитекте Леонида Макшејева)²³⁶ (од подизаних у међуратном периоду). Треба истаћи да су Руси учествовали и у изради конкурсних пројеката за Храм Св. Саве на Врачару –

²³⁰ Живојин Николић је превасходно одредио облик Старог двора, павиљона и економских зграда у комплексу, док је Краснов уредио ентеријере резиденције. Кључну улогу у обликовању Цркве Св. Андрије Првозваног имао је Лукомски. А. Кадијевић, „Београдски период рада архитекте Виктора Викторовича Лукомског (1920–1946)“, *Годишњак града Београда* 45–46/1998–1999, 120.

²³¹ Исто, 117–118.

²³² А. Кадијевић, „Архитектура Патријаршијске зграде у Београду“, *Гласник ДКС* 18/1994, 170–173.

²³³ Б. Вујовић, *Црквени споменици на подручју града Београда II*, Београд 1973, 140–142, 297–300, 301–312; Б. Вујовић, *Цркве и манастири Београда*, Београд 1995; А. Кадијевић, „Улога руских емиграната у београдској архитектури између два светска рата“, *Годишњак града Београда* 49–50/2002–2003, 136; Т. Б. Стефановић, „Прилог проучавању манастира Ваведења у Београду“, *Годишњак града Београда* 58/2011, 65–109; *Верски објекти у Београду. Пројекти и остварења у документима Историјског архива Београда, каталог изложбе*, аутор Ђ. Боровњак, Београд 2013, 12; И. Р. Марковић, Ј. Межински Миловановић, *Српска црква, руска рука: православне цркве и капеле на територији Србије из опуса руских архитеката емиграната: (архитектура и живопис 1918–1941)*, Београд 2020.

²³⁴ А. Кадијевић, „Изложбе руских архитеката у Београду између два светска рата“, *Руска емиграција у српској култури XX века: зборник радова*, књ. I, ур. М. Сибиновић, М. Межински, А. Арсењев, Београд 1994, 295; А. Кадијевић, „Прилог проучавању архитектуре цркве Св. Марка на београдском Ташмајдану“, *Наслеђе* 1/1997, 79.

²³⁵ В. И. Косик, *Русские краски на балканской палитре: Художественное творчество русских на Балканах (конец XIX – начало XXI века)*, Москва 2010, 28.

²³⁶ О. Латинчић, Б. Ракочевећ, „Избеглице у животу града (Допринос Руса животу Београда), т. II (необјављен рукопис)“, *Београд и руске избеглице 1920–1950: Тематска збирка докумената (из фондова Историјског архива Београда)*, т. I–III, 47.

Андреј Васиљевич Папков, који је помагао Милану Злоковићу на разради и сликању пројекта, али и Василиј Андросов.²³⁷

Такође, руске архитекте су пројектовале верске објекте и за припаднике других конфесија. Сачуван је пројекат евангелистичке цркве у Београду (данашње здање Битеф театра), заправо разрада пројекта једног од најутицајнијих немачких архитеката Ота Бартнинга,²³⁸ дело Георгија Сташевског из 1940. године. Сачуван је и пројекат римокатоличке цркве у Крунској улици.²³⁹

Руске архитекте градиле су и објекте јавне намене. Прва јавна гаража у престоници (зграда данашњег Музеја аутомобила) изграђена је 1929. године по пројекту Валерија Сташевског,²⁴⁰ а зграда Главне поште и телеграфа према нацрту Василија Михајловича Андросова.²⁴¹ Пројекат фасаде хотела „Балкан”, подигнутог на месту истоименог старог хотела из 19. века, урадио је Андреј Васиљевич Папков.²⁴² Зграду Војногеографског института на Калемегдану (данашњег Војног музеја, 1924–1926) пројектовао је Николај Васиљевич Васиљев,²⁴³ а Спомен-костурницу браниоцима Београда 1914–1915. године на Новом гробљу Роман Николајевич Верховској.²⁴⁴

Међу делима руских архитеката у Београду истиче се и палата Пензионог фонда чиновника и служитеља Народне банке на Теразијама, дело Григорија Ивановича Самојлова. Грађена у периоду од 1938. до 1941. године, ова петоспратна зграда, која је касније добила име Палата Београд (по имену биоскопа), спада у значајно остварење престоничке архитектуре. У сутерену палате налазио се партер биоскопа са 670 седишта, док су у приземљу били галерија биоскопа, дућани, апотека и пекара. На улазу у биоскоп постављена је решетка са скулптуром у медаљону, рад Александра Загородњука, која је представљала пар у игри. Сам биоскоп је у то време био најмодернији у земљи. Снабдевен најсавременијом опремом за приказивање филмова, као и такозваним америчким системом климатизације, вентилацијом и биоскопским платном којим се управљало аутоматски, могао је да прими преко 1.000 гледалаца. Сала, за чију су изградњу била утрошена

²³⁷ М. Миловановић, „Андреј Васиљевич Папков“, *Руси без Русије, српски Руси*, Београд 1994, 266–272; А. Кадијевић, „Изложбе руских архитеката у Београду између два светска рата“, *Руска емиграција у српској култури XX века: зборник радова*, књ. I, ур. М. Сибиновић, М. Межински, А. Арсењев, Београд 1994, 294–195; М. Ђурђевић, „Архитект Андреј Васиљевич Папков“, *Годишњак града Београда* 52/2005, 298.

²³⁸ Б. Мишић, „Евангелистичка црква – БИТЕФ театар у Београду“, *Наслеђе* 12/2011, 151–152; О. Латинчић, Б. Ракочевић, „Избеглице у животу града (Допринос Руса животу Београда), т. II (необјављен рукопис)“, *Београд и руске избеглице 1920–1950: Тематска збирка докумената (из фондова Историјског архива Београда)*, т. I–III, 135; ИАБ, ОГБ, ТД, 7–13–40.

²³⁹ О. Латинчић, Б. Ракочевић, „Избеглице у животу града (Допринос Руса животу Београда), т. II (необјављен рукопис)“, *Београд и руске избеглице 1920–1950: Тематска збирка докумената (из фондова Историјског архива Београда)*, т. I–III, 21; ИАБ, ОГБ, ТД, 7–21–24.

²⁴⁰ Ђ. Сугарис, Н. Вуловић, *Музеј аутомобила*, Београд 2018.

²⁴¹ С. Михајлов, Б. Мишић, „Палата Главне поште у Београду“, *Наслеђе* 9/2008, 239–264.

²⁴² М. Миловановић, „Андреј Васиљевич Папков“, *Руси без Русије, српски Руси*, Београд 1994, 266–272; М. Ђурђевић, „Архитект Андреј Васиљевич Папков“, *Годишњак града Београда* 52/2005, 305.

²⁴³ А. Јахонтов, М. Просен, „Стваралаштво архитекте Николаја Васиљевича Васиљева и његов београдски опус (мај 1921 – фебруар 1923)“, *Наслеђе* 14/2013, 124.

²⁴⁴ А. Кадијевић, „Београдски опус архитекте Романа Николајевича Верховскоја (1920–1941)“, *Наслеђе* 2/1999, 33–40.

знатна финансијска средства (око 5.000.000 динара), захваљујући примени графичке и аналитичке акустике постала је једна од најакустичнијих у престоници. Такође, први пут су у главном граду биле инсталиране сигналне табле за биоскопске благајне, помоћу којих су се гледаоци упознавали са добијеним и слободним местима. На седиштима су биле и дискретне сијалице, које су обавештавале посетиоца о пријему телефонског позива, док је гардероба била покретна – предајући капут на улазу, гледаоци су могли да га преузму на излазу из зграде (ка Улици краља Александра). Биоскоп је свечано отворен 1940. године у присуству око хиљаду званица, чланова дипломатског кора, јавних радника и чланова владе.²⁴⁵

Иако није реализован услед почетка Другог светског рата, са становишта замисли, идеје и архитектонског остварења, потребно је истаћи и пројекат једанаестоспратнице – палате индустријалца Владе Теокаровића у Улици краља Милана (на том месту је потом изграђена Београђанка), такође дело Григорија Самојлова из 1940. године.²⁴⁶

Својим искуством, знањем, утицајем и делатношћу у међуратном периоду руске архитекте промениле су изглед Београда. Градећи и профане, државне, јавне и црквене објекте, архитектонски су уобличили југословенску престоницу и на тај начин постали и њени неимари.

УМЕТНОСТ

Подједнако видљив допринос оном које су руске архитекте дале градитељској делатности у Београду, избеглице су оствариле и у уметности – од сликарства, музике, позоришта, опере, балета до стрипа.

Жеља за наставком делатности, стваралачким доприносом, али и упознавањем нове средине са њиховим радом, била је веома изражена код руских уметника и уједно и повезана са потребом за проналаском запослења. Стога је са представљањем своје делатности ова популација започела убрзо по доласку у земљу. Већ 1922. године организација руских избеглица Сверуски земски савез организовала је прву изложбу руских архитеката у приземљу нове зграде Београдског универзитета (данашње Капетан Мишино здање). Њен циљ било је представљање резултата рада избеглица и организација у земљи – радова ликовних уметника, дела из области индустрије, пољопривреде, занатства, школства, инжењерства. С обзиром на одзив и интересовање публике (изложбу је посетило око 120.000 људи), чини се да су организатори остварили своју замисао.

Наредна руска уметничка изложба је приређена две године касније, а Друштво руских уметника у Краљевини СХС организовало је 1928. и велику изложбу. Међутим, међу тим поставкама бројношћу, али и именима излагача, посебно се истицала „Велика изложба руске уметности”, која

²⁴⁵ М. Просен, „Прилог проучавању београдског опуса Григорија И. Самојлова“, *Наслеђе* 3/2001, 96–97; М. Просен, „Палата Пензионог фонда чиновника и служитеља Народне банке“, *Годишњак града Београда* 49–50/2002–2003, 185–190.

²⁴⁶ М. Просен, „Сарадња архитекте Григорија Самојлова са породицом Теокаровић“, *Лесковачки зборник* 45/2005, 99–113; М. Просен, „Творчество архитектора Григория Ивановича Самойлова“, *Изобразительное искусство, архитектура и искусствоведение Русского зарубежья*, ред. О. Л. Лейкинд, Санкт-Петербург 2008, 389.

је отворена марта 1930. године. На њој је учествовало 100 уметника – архитеката, вајара, сликара који су живели и стварали у Југославији, али и ван ње. Међу њима били су и Василиј Фјодорович Баумгартен, велика кнегиња Олга Александровна Романова, сликари Стјепан Фјодорович Колесников, Андреј Васиљевич Бишченко, Иван Петрович Дикиј, Николај Рерих, Иља Рјепин, Казимир Маљевич, Николај Богданович Мејендорф, Владимир Јаковљевич Предојевич, Виктор Николајевич Шевцов итд.²⁴⁷

Међу поменутиим именима (од оних сликара који су се настанили и радили у Југославији) својим стваралаштвом у новој средини, Београду, нарочито се истицао Стјепан Фјодорович Колесников (1879–1955). Сликара, чији су преци водили порекло из Србије, био је ученик Иље Рјепина. По доласку у престоницу Краљевине СХС зарађивао је најпре као физички радник, истовремено сликајући и слике које су биле излагане у београдским радњама, а предавао је и цртање и лепо писање у Првој руско-српској гимназији. На своје стваралаштво и таленат Колесников је привукао пажњу приређивањем самосталне изложбе у згради Треће београдске гимназије 1921. године. Убрзо по њеном отварању почео је да добија понуде за сликарске радове. Један од значајних било је осликавање свода гледалишта Народног позоришта. Скице је израђивао током 1920–1922, док су сами радови извођени у периоду од 1924. до 1926. године. Нажалост, од целог његовог опуса сачуван је само један фрагмент, будући да је најпре био оштећен приликом немачког бомбардовања Београда 6. априла 1941. године, да би по завршетку рата био потпуно уклоњен у оквиру процеса рестаурације здања. Ипак, реконструисан је током последње изведене обнове зграде на основу сачуваних скица.²⁴⁸ Такође, Стјепан Фјодорович сликао је композиције и на плафонима и зидовима Извозне банке на Теразијама, Јадранско-подунавске банке, као и слике за холове и сале у хотелу „Палас”.²⁴⁹ Његово најмонументалније дело настало је поводом десетогодишњице од борби на Кајмакчалану 1926. године. Тада је насликао историјско платно размера 350×185 cm под називом „На Кајмакчалану”, за које је добио многе званичне похвале, а репродукција платна штампана је у многим домаћим и страним часописима (слика се данас чува у Народном музеју Краљево).²⁵⁰

Колесников је углавном сликао руске пејзаже, али и југословенске пределе. Према речима уметника, насликао је око 3.000 радова. Колики је утицај имао у београдским круговима сведочи и чињеница да је показатељ престижа у престоници било поседовање макар једног његовог дела.²⁵¹ Многа његова дела сачувана су не само у приватним београдским збиркама,²⁵² већ и у многоброј-

²⁴⁷ А. Кадиевић, „Изложбе руских архитеката у Београду између два светска рата“, *Руска емиграција у српској култури XX века: зборник радова*, књ. I, ур. М. Сибиновић, М. Межински, А. Арсењев, Београд 1994, 293–296.

²⁴⁸ М. Тимотијевић, „Народно позориште у Београду – храм патриотске религије“, *Наслеђе* 6/2005, 26.

²⁴⁹ Б. Вујовић, „Стјепан Фјодорович Колесников“, *Свеске ДИУС* 5–6/1978.

²⁵⁰ Исто; Б. Вујовић, „Стјепан Фјодорович Колесников“, *Свеске ДИУС* 5–6/1978; Б. Вујовић, „Улога руских уметника у развоју ликовне културе у Србији“, *Руска емиграција у српској култури XX века, Зборник радова*, књ. II, ур. М. Сибиновић, М. Межински, А. Арсењев, Београд 1994, 53–63; Т. Подстаницка, *Степан Колесников 1879–1955*, Москва 2003; С. Маричевич, „Степан Колесников: ‘Мечтаю вернуться в Россию...’“, *Антикварное обозрение* 2/2011, 26–31.

²⁵¹ С. Маричевич, „Степан Колесников: ‘Мечтаю вернуться в Россию...’“, *Антикварное обозрение* 2/2011, 28–31.

²⁵² Ј. Межински Миловановић, „Дела руских уметника у београдским приватним збиркама“, *Руска емиграција у српској култури XX века, Зборник радова*, књ. II, ур. М. Сибиновић, М. Межински, А. Арсењев, Београд 1994, 88.

ним музејима.²⁵³ Такође, у згради Градске болнице на Звездари сачувана су и три његова велика уља на платну, која је требало да буду изложена на летњој изложби у Руском дому 1944. године, али је изложба била отказана услед почетка евакуације немачких окупационих и руских емигрантских установа у августу. Материјали изложбе били су изгубљени, али је сачувано неколико његових слика.²⁵⁴

И други руски сликари сликали су по наруџбини одређених установа. Тако су у салама сталне изложбене поставке зграде 1 и 2 Војног музеја била изложена скоро сва дела која су за ову институцију насликали руски уметници-емигранти, утичући на тај начин на општи изглед музејске поставке. Њихова дела су чинила основу за бројне сале посвећене Карађорђевићима, Обреновићима и Петровићима, али и галерију министара војске и морнарице. Међу њима се истицао Всеволод Константинович Гуљевич, који је по поруџбини насликао портрете краља Петра I и краља Александра I Карађорђевића, Карађорђа, Милоша Обреновића, као и 61 акварел, с намером да се представи историјат униформи од одласка на Балкан до савременог доба. Он је и израдио скицу слике „Бој на Косову”, али слику није завршио услед почетка Априлског рата.

Руски уметници су допринели и уређењу сталне изложбене поставке Војног музеја. На овом послу били су запослени декоратер Владимир Николајевич Садиков и архитекта Алексеј Алексејевич Васиљев, који је у музеју радио као уметнички фотограф, архитекта и сликар.²⁵⁵ Такође, појединци попут Краснова (који је, иначе, постао члан Саветодавног одбора Војног музеја и његовог Уметничког одбора), Сергеја Николајевича Смирнова, Владимира Ивановича Жедринског (костимографа, карикатуристе и илустратора) даривањем предмета обогатили су и збирке ове установе.²⁵⁶

Руски сликари, али и архитекте, били су ангажовани и у црквеном зидном сликарству – живопису. Барон Николај Богданович Мејендорф, Виктор Николајевич Шевцов, Јевгениј Сергејевич

²⁵³ За потребе приређивања изложбе посвећене првом периоду стваралаштва Стјепана Колесникова у Одеском уметничком музеју 1979. године, била су позајмљена дела из 20 музеја у СССР и из личних колекција. Л. Н. Гурова, *Степан Федорович Колесников (1879–1955). Каталог выставки к 100-летию со дня рождения*, Одеса 1983, 4.

²⁵⁴ А. Тимофејев, *Руси и Други светски рат у Југославији. Утицај СССР-а и руских емиграната на догађаје у Југославији 1941–1945*, 84–85; Т. Подстаницка, *Степан Колесников 1879–1955*, Москва 2003.

²⁵⁵ У Војном музеју је радио од 1935. до 1940. године. На предлог управника Војног музеја генерала Војислава Вуковића био је одликован Сребрном медаљом за ревносну службу. Од 1940. године био је запослен као хонорарни званичник Одеља Библиотеке и Музеја Општег одељења. Документ бр. 192, „Службенички лист Алексеја Васиљева из персоналног досије Општине града Београда“, О. Латинчић, Б. Ракочевић, „Избеглице у животу града (Допринос Руса животу Београда), т. II (необјављен рукопис)“, *Београд и руске избеглице 1920–1950: Тематска збирка докумената (из фондова Историјског архива Београда)*, т. I–III, 240; Документ бр. 193, „Извод из одлуке Градског поглаварства Београда о постављењу Алексеја Васиљева“, О. Латинчић, Б. Ракочевић, „Избеглице у животу града (Допринос Руса животу Београда), т. II (необјављен рукопис)“, *Београд и руске избеглице 1920–1950: Тематска збирка докумената (из фондова Историјског архива Београда)*, т. I–III, 242; Документ бр. 195, „Потврда да је Алексеј Васиљев радио у Војном музеју“, О. Латинчић, Б. Ракочевић, „Избеглице у животу града (Допринос Руса животу Београда), т. II (необјављен рукопис)“, *Београд и руске избеглице 1920–1950: Тематска збирка докумената (из фондова Историјског архива Београда)*, т. I–III, 244.

²⁵⁶ Љ. Дабић, *Руски уметници емигранти у Војном музеју: каталог изложбе*, Београд 1996, 16–29; П. Лажетић, *Војни музеј: 1878–2014*, Београд 2014, 118, 119, 121–122.

Варун-Секрет, Владимир Владимирович Бичковски и Борис Иванович Образков су 1934. године осликали придворну Цркву Светог Андреје Првозваног. Иван Петрович Дикиј и Образков су потом, 1938. године, заједно израдили фреске за Храм Св. Саве на Врачару, а Владимир Јаковљевич Преодојевич иконе и фреске за капелу при Патријаршији Српске православне цркве у Београду (по узору на српске средњовековне манастире). Ови сликари су сачињавали групу уметника (уз Матвеја Едмундовича фон Рејтингера и фотографа Бориса Александровича Ивашенцова) која је, обилазећи српске средњовековне цркве и манастире, од 1922. до 1927. године израдила око 300 копија фресака из око 60 старих храмова. Њихово стваралаштво пронашло је свој израз и у осликавању династичког маузолеја Карађорђевића на Опленцу и уједно сведочило о мајсторству. Такође, у живописању српских цркава истицао се и Андреј Васиљевич Бишченко (1886–1985),²⁵⁷ који је израдио живопис у обновљеној Вазнесењској цркви 1937. године.²⁵⁸

Украшавајући и опремајући профани простор Двора на Дедињу, Мејендорф, Образков и Дикиј, под руководством Краснова и Смирнова, осликали су централни салон, плави салон за пушење, вински подрум и биоскопску салу, доневши искуство декорације ових простора у духу средњег века. Будући да се у Србији готово уопште нису сачували профани средњовековни ентеријери, примењивани су руски узор засновани на заједничким византијским моделима.²⁵⁹

Међу областима културног стваралаштва руски утицај и допринос био је одлучујући и пресудан пре свега у позоришној уметности. Доласком избеглих уметника унапређен је позоришни живот престонице, будући да су при постављању драмских и оперских представа у националном театру употребљавали савремене методе, чему су се надали и Милан Грол и Милан Предић када су запошљавали управо редитеље и позоришне сликаре пристигле из Русије. Притом, требало би истаћи да је пракса ангажовања руских уметника имала својеврсну, иако кратку предисторију. Руски редитељи Александар Андрејев и сценограф Владимир Баљузек, који су били ангажовани у драми, поставили су управо у Народном позоришту 1913. опере „Трубадур” и „Бамиле”, а 1914. године „Вертера”.²⁶⁰

²⁵⁷ О Бишченку: С. Марковић, „Андреј Бишченко у Лесковцу“, *Лесковачки зборник* 35/1995, 81–84; С. Маркович, „Художник Андрей Бишченко“, *Изобразително искусство, архитектура и искусствознание Русского зарубежья*, ред. О. Л. Лейкинд, Санкт Петербург 2008, 75–85; Ј. Межински Миловановић, „Прилог истраживању руско-српских веза у црквеном и дворском сликарству и градитељству кроз опусе руских емиграната у Србији између два светска рата: примери преузимања руских модела“, *Музикологија* 1/2020, 107–110.

²⁵⁸ В. И. Косик, *Русские краски на балканской палитре: Художественное творчество русских на Балканах (конец XIX – начало XXI века)*, 27–30; *Политика*, 18. 10. 1937, 5; И. Р. Марковић, Ј. Межински Миловановић, *Српска црква, руска рука: православне цркве и капеле на територији Србије из опуса руских архитеката емиграната: (архитектура и живопис 1918–1941)*, Београд 2020; Ј. Межински Миловановић, „Прилог истраживању руско-српских веза у црквеном и дворском сликарству и градитељству кроз опусе руских емиграната у Србији између два светска рата: примери преузимања руских модела“, *Музикологија* 1/2020, 103.

²⁵⁹ Ј. Межински Миловановић, „Прилог истраживању руско-српских веза у црквеном и дворском сликарству и градитељству кроз опусе руских емиграната у Србији између два светска рата: примери преузимања руских модела“, *Музикологија* 1/2020, 106–107.

²⁶⁰ Н. Мосусова, „Српска музичка сцена (125 година Народног позоришта)“, *Српска музичка сцена: зборник радова са научног скупа одржаног од 15. до 18. децембра 1993. године поводом 125. годишњице Народног позоришта*, ур. Н. Мосусова, Београд 1995, 11.

Први послератни оперски редитељ у овој установи у Београду који се бавио и драмском и оперском режијом, био је Јуриј Љвович Ракитин.²⁶¹ У међуратном периоду у престоници је режирао преко 90 драмских дела (од трагедија до водвиља) и десетак опера, иако је само на почетку свог рада у Народном позоришту био и званично оперски редитељ. Поставио је темеље режијама симболичког театра, Молијеровог позоришта и руске класике, а истовремено уносио извесне новине у оперу. Преносио је у Краљевину СХС/Југославију оно што је видео или постављао у Русији, или оно у чему је играо, односно према тумачењима музиколога и композитора Надежде Мосусове – читаву „позоришну епоху”.²⁶²

Осим у режији, изгнаници су се истакли и у декору и костиму. Заправо, у првој (и донекле у другој) послератној деценији у поменутих областима у Народном позоришту доминирали су руски уметници (пored једног домаћег – Јована Бијелића): Леонид Михајлович и Рима Никитична Браиловски, Павел Петровић Фроман, Владимир Павлович Загородњук, Ананије Алексејевић Вербицки, Владимир Иванович Жедрински.²⁶³ Њих је прве четири године (1921–1924) предводио Леонид Михајлович Браиловски, да би им се ускоро као званични редитељ београдске опере придружио и Теофан (Феофан) Венедиктович Павловски. Управо са тим руским уметницима декора и костима на београдској сцени се усталио уметнички правац модерног балета под називом Свет уметности, којем је био привржен и Сергеј Павлович Дјагиљев.²⁶⁴

Архитекта, сликар и сценограф Леонид Михајлович Браиловски (1867–1937) је био главни сликар Народног позоришта – централна фигура београдске сценографије. Током три позоришне сезоне са супругом Римом Никитичном поставио је, употребљавајући притом елементе српске средњовековне уметности, 18 оперских, балетских и драмских представа, како у националном театру, тако и у Мањезу (међу којима су биле „Царска невеста”, „Шехерезада”, „Романтичне душе”, „Евгеније Оњегин”, „Пикова дама”, „Краљ Лир”, „Фауст”, „Кармен”, „Наход”, „Женидба Милошева”).²⁶⁵ Својим радом и ослањањем управо на народне елементе, брачни пар Браиловски је на српску позорницу донео новину у третирању сцене и костима српских историјских комада.²⁶⁶

²⁶¹ Н. Мосусова, „Музички театар Јурија Ракитина“, *Јуриј Љвович Ракитин – живот, дело, сећања: зборник радова међународног научног скупа*, Нови Сад; Београд 2007. О Ракитину: А. Арсењев, „Ракитин међу руским емигрантима”, *Зборник Матице српске за сценске уметности и музику* 16–17/1995, 249–264; Н. Мосусова, „Музички театар Јурија Ракитина“, *Јуриј Љвович Ракитин – живот, дело, сећања: зборник радова међународног научног скупа*, Нови Сад; Београд 2007, 195–217.

²⁶² Н. Мосусова, „Музички театар Јурија Ракитина“, *Јуриј Љвович Ракитин – живот, дело, сећања: зборник радова међународног научног скупа*, 195–217; А. Арсењев, *Самовари у равници. Руска емиграција у Војводини*, Нови Сад 2011.

²⁶³ Последња тројица су 1930. године постали чланови Удружења ликовних уметника Србије. ИАБ, ф. 1100, Удружење ликовних уметника Србије УЛУС – Београд, кутија бр. 1, инв. бр. 11, 1920–4.

²⁶⁴ Н. Мосусова, „Српска музичка сцена (125 година Народног позоришта)“, *Српска музичка сцена: зборник радова са научног скупа одржаног од 15. до 18. децембра 1993. године поводом 125. годишњице Народног позоришта*, 11, 16; Н. Мосусова, „Дело Браиловских и српска међуратна сцена у огледалу критике“, *Музикологија* 3/2003, 85.

²⁶⁵ О. Милановић, *Београдска сценографија и костимографија 1868–1941*, Београд 1983; О. Милановић, „Допринос руских уметника развоју сценографије у Срба“, *Руска емиграција у српској култури XX века, Зборник радова*, књ. II, ур. М. Сибиновић, М. Межински, А. Арсењев, Београд 1994, 92–93; А. Шаханова, *Леонид Михайлович Браиловски. Личност художника Серебряного века*, Санкт Петербург 2018.

²⁶⁶ Н. Мосусова, „Српска музичка сцена (125 година Народног позоришта)“, *Српска музичка сцена: зборник радова са*

Долазак руских уметника довео је и до развоја опере, установљења балета, али и све већег интересовања публике за обе области.²⁶⁷

Балет је за београдску (али и српску) публику представљао новину. Најпре се започело са играма у опери, да би већ 1923. године домаћи балет Милоја Милојевића за бал у Касини, гротеску „Собарева метла”, припремиле и извеле руске емигранткиње, играчица и глумица Клаудија (Клавдија) Лукјановна Исаченко и балерина Јелена Дмитријејевна Пољакова, заједно са својим ученицама. Месец дана касније су изведене и прве самосталне балетске представе – „Крцко Орашчић” Чајковског и „Шехерезада” Римског Корсакова.

Осим поменутих стваралаца, интересовање за стварање домаћег балета и националног играчког репертоара, и музички и кореографски заснованог на фолклорним мотивима, делили су и Нина Васиљевна Кирсанова и Александар Константинович Фортунато. Идеју за први југословенски национални балет „Лицитарско срце”, који је изведен у Народном позоришту 1927. године (три године након поставке у Хрватском народном казалишту у Загребу), Крешимиру Барановићу дала је руски кореограф Маргарита Петровна Фроман (која га је и режирала и израдила кореографију, а Барановић дириговао), док су за „Охридску легенду” кључну, подстицајну улогу имали Кирсанова и Фортунато.²⁶⁸ Нина Васиљевна је поставила кореографију; декор и костиме је радио Владимир Жедрински; извођењем је дириговао аутор Стеван Христић, а насловне улоге играли су такође Кирсанова и Анатолиј Михајлович Жуковски. И у постављању трећег домаћег балета у Народном позоришту, „Имбрека с носом”, учествовали су руски уметници. Маргарита Фроман је поставила овај балет у својој режији и кореографији, док су насловне улоге играли Жуковски и Марина Петровна Олењина. Слична је била ситуација и са петим и шестим домаћим балетом изведеним у Народном позоришту (колико их је и укупно било постављено у националном театру до априла 1941. године).²⁶⁹

Осим што је са руским уметницима делила интересовање за стварање балета у Краљевини, Нина Васиљевна Кирсанова (1898–1989) изградила је своје место и у балетском животу земље наступајући с великим успехом у насловним улогама у „Жизели” и „Копелији”, али и светском балету играњем у трупи балерине Ане Павлове (1926–1931) и многобројним гостовањима. Тридесетих година била је шеф балета, кореограф и редитељ Народног позоришта. Била је аутор 28 кореографија и као примабалерина наступала је у 18 насловних улога.²⁷⁰

научног скупа одржаног од 15. до 18. децембра 1993. године поводом 125. годишњице Народног позоришта, 16.

²⁶⁷ Ангажовање руских уметника доводило је и до незадовољства домаћих стваралаца. Већ октобра 1921. године своје незадовољство чињеницом да је управа опере ангажовањем руских уметника запоставила стручно образовање домаће певачке омладине, исказао је композитор Милоје Милојевић, иако је признавао да су индиректни кривци били „баш ти добри Руси, управо стога што су тако добри”. Цит. према: Н. Мосусова, „Српска музичка сцена (125 година Народног позоришта)”, *Српска музичка сцена: зборник радова са научног скупа одржаног од 15. до 18. децембра 1993. године поводом 125. годишњице Народног позоришта*, 11, 12.

²⁶⁸ Исто, 19.

²⁶⁹ К. Шукуљевић-Марковић, „Домаће балетско стваралаштво на сцени Народног позоришта у Београду између два светска рата”, *Српска музичка сцена: зборник радова са научног скупа одржаног од 15. до 18. децембра 1993. године поводом 125. годишњице Народног позоришта*, 465, 469, 471, 475, 477–479.

²⁷⁰ К. Шукуљевић-Марковић, „Балетско стваралаштво Нине Кирсанове, примабалерине, кореографа и педагога”, *Руси*

Знатан успех у Народном позоришту остварио је и сценограф, костимограф, карикатуриста²⁷¹ и цртач стрипова Владимир Иванович Жедрински. Он је израдио сценографију за 175 позоришних премијера, притом њих 150 за само 17 година (у периоду од 1924. до 1940. године). Према мишљењу појединих истраживача, у том раздобљу је био најзначајнији сценограф и костимограф драме, опере и балета у Народном позоришту.²⁷²

Такође, потребно је истаћи и да је у београдској опери као диригент и концертмајстор радио композитор Владимир Александрович Нелидов, иначе први ангажовани Рус у опери, који је компоновао камерну и вокалну музику, али и оперу „Смрт мајке Југовића”, која није сачувана.²⁷³

Осим установљења балета, руски уметници су допринели и стварању националног балета као самосталне трупе у оквиру позоришта. Колико је само Јелена Пољакова утицала на балет сведочи чињеница да су по завршетку њене балетске школе и Срби и Руси одмах налазили пут до сцене Народног позоришта, али и улога коју је имала у одржавању балетског репертоара у националном театру, у којем је и сама у првој послератној деценији била ангажована као примабалерина и кореограф. Такође, руски уметници, и они који су живели у земљи и ван Југославије, доносили су на београдску сцену новине са главних европских балетских сцена. Тако је први „симфонијски” балет у Краљевини, под називом „Човек и коб” (уједно и једини на југословенској и европској сцени после премијере у Монте Карлу), био изведен 1934. године према кореографији Нине Кирсанове и представљао је ремек-дело по поставци, монументалном декору и костимима које је израдио Владимир Жедрински.²⁷⁴

Балетској продукцији много су допринели руски уметници попут Маргарите и Макса Фромана, Јелене Пољакове, који су заправо били ученици и настављачи дела Дјагиљева, али и Анатолиј Жуковски, који је урадио највећи број кореографских поставки заснивајући их на националном фолклору (кореографске поставке изведених балетских дела су представљала оригинална кореографска остварења).²⁷⁵ Износећи суд о доприносу поменутих стваралаца, Надежда Мосусова је закључила да су Руси у Југославији успели да учине оно што нису Руси у Русији – створили су

без Русије, Српски Руси, ур. З. Бранковић, Београд; Беоцин 1994, 117–136; К. Шукуљевић-Марковић, *Нина Кирсанова. Примабалерина, кореограф и педагог*, Београд 1999.

²⁷¹ Учествовао је на изложби карикатура. ИАБ, ф. 1099, Удружења пријатеља уметности „Цвијета Зузорић” – Београд, кутија бр. 2, књига бр. 2, Записници ликовне секције „Цвијета Зузорић”, стр. 7–8.

²⁷² *Владимир Жедрински: сценограф и костимограф*, Београд 1986; О. Милановић, „Допринос руских уметника развоју сценографије у Срба”, *Руска емиграција у српској култури XX века, Зборник радова*, књ. II, ур. М. Сибиновић, М. Межински, А. Арсењев, Београд 1994, 92–105; О. Милановић, „Владимир Жедрински, сценограф и костимограф”, *Руси без Русије, Српски Руси*, ур. З. Бранковић, Београд; Беоцин 1994, 95–116; С. Ивков, „[Владимир Жедрински рођен је 30. маја 1899.]”, *Књижевна реч* 27/1998, 74.

²⁷³ П. Милошевић, „Руси у Београдској опери”, *Београд у сећањима 1919–1929*, Београд 1980, 143.

²⁷⁴ Н. Мосусова, „Српска музичка сцена (125 година Народног позоришта)”, *Српска музичка сцена: зборник радова са научног скупа одржаног од 15. до 18. децембра 1993. године поводом 125. годишњице Народног позоришта*, 20–21.

²⁷⁵ К. Шукуљевић-Марковић, „Домаће балетско стваралаштво на сцени Народног позоришта у Београду између два светска рата”, *Српска музичка сцена: зборник радова са научног скупа одржаног од 15. до 18. децембра 1993. године поводом 125. годишњице Народног позоришта*, 480.

„национални балет кореографски, играчки и сценографски прво на хрватску балетску музику и затим на српску.“²⁷⁶

Допринос руских стваралаца значајан је у још једној области – музичкој, поготово у установи која је креирала укус грађана. Важну улогу у реализацији програмских циљева Радио Београда, којим су проглашени просвећивање и васпитавање народа, неговање националне музике и развијање музичког укуса слушалаца, имало је Музичко одељење. Његове чланове, између осталих, током међуратног периода чинили су и Владимир Иљич Слатин (секретар) и Фјодор Георгијевич Селински. У раздобљу када је Слатин био секретар, то одељење, у чије је функције спадало обликовање музичког програма, знатно је унапредило свој рад увођењем новина које су допринеле увећању броја слушалаца радија. На развој музичког укуса слушалаца утицало је и оснивање Тамбурашког оркестра Радија 1936. године, на чије чело је постављен Загребчанин Александар Аранички, који је стилем нумера употпуњавао репертоар народне музике. Први диригент камерног састава – Радио квартета и Радио дувачког септета од 11 чланова, Фјодор Селински, који је радио са њим две деценије, обликовао је и репертоар према потребама програма, едуковао музичаре и припремао их за концерте,²⁷⁷ док је Владимир Слатин допринео оснивању оркестра Радио-станице Београд.²⁷⁸ Такође, руски уметници су имали знатну улогу и у развоју и ширењу популарне музике. Сергеј Сергејевич Страхон писао је текстове за већину шлагера, али и прилагођавао бројне текстове страних популарних песама, углавном немачких, италијанских и руских, српском језику.²⁷⁹

Осим што су утицали на укус Београђана и учествовали у њиховом музичком животу, руски музичари учествовали су и у оном духовном. Међу многобројним хоровима у земљи, али и престоници, истицао је руски хор Цркве Рођења Пресвете Богородице у Земуну, којим је руководио Јевгениј Прохорович Маслов. О квалитету хора, за који је један савременик чак забележио да је најбољи у Београду, сведочила је и чињеница да је на позив патријарха српског учествовао на разним свечаностима, као и да је управо он опевао краља Александра I Карађорђевића. Такође, познат је био и руски хор Вазнесењске цркве под руководством Алексеја Васиљевича Гринкова.²⁸⁰

У осврту на уметнички допринос руске емиграције неизоставно је истаћи и њихову улогу у развоју стрипа, чији се настанак у Србији везује за развијени облик карикатура издаваних у хумористичким и дечјим листовима и календарима у другој половини 19. века. Подстицај његовом

²⁷⁶ Цит. према: Н. Мосусова, „Српска музичка сцена (125 година Народног позоришта)“, *Српска музичка сцена: зборник радова са научног скупа одржаног од 15. до 18. децембра 1993. године поводом 125. годишњице Народног позоришта*, 19–20.

²⁷⁷ А. Paladin, „Funkcionalna uloga muzike i muzičke produkcije u očuvanju nacionalne kulture“, doktorska disertacija, Univerzitet umetnosti u Beogradu, Fakultet dramskih umetnosti, Beograd 2016, 83–84, 114–115; Љ. Коцић, Љ. Миљковић, „Траговима сазвучја музике“, *Овде Радио-Београд: зборник поводом педесетогодишњице*, ур. Д. Чкречић, Београд 1979, 103–128; D. Simić-Mitrović, *Da capo all'infinito: pola veka od osnivanja Simfonijskog orkestra i Hora Radio-televizije Beograd*, Beograd 1988.

²⁷⁸ О. Ђурић, *Руска литерарна Србија 1920–1941 (писци, кружоци и издања)*, 43.

²⁷⁹ I. Vesić, „The role of the Russian emigrants in the rise of popular culture and music in Belgrade between two world wars“, *Beyond East and West Divide: Balkan music and its poles of attraction*, ed. I. Medić, K. Tomašević, Belgrade 2015, 109.

²⁸⁰ В. И. Косик, *Русские краски на балканской палитре: Художественное творчество русских на Балканах (конец XIX – начало XXI века)*, 215–217.

даљем развоју, који је прекинут услед историјских околности, дат је средином тридесетих година 20. века. Догађај који је несумњиво утицао на његово популарисање и омасовљавање десио се 1934. године, када је у *Политици* објављен амерички стрип „Детектив X-9”, који је био издат у САД-у само месец дана раније. Будући да је овај медиј привукао знатну пажњу и интересовање публике, *Политика* је наставила с објављивањем страних стрипова, а убрзо су јој се придружили и други листови у земљи. Са друге стране, овај догађај подстицајно је деловао и на ствараоце у земљи, укључујући и Русе.

Месец дана након објаве стрипа Власте Белкића, марта 1935, руски емигранти Јуриј (Ђорђе) Павлович Лобачев и Вадим Павлович Кургански су под псеудонимом Џорџ Стрип и Владимир Цилић у илустрованом листу *Панорама* издали криминалистичку сторију „Крваво наследство”. У исто време руски емигрант Алексеј Борисович Ранхнер објавио је у једном дечјем листу стрип с фолклорном тематиком под називом „Задругарско срце” (према сценарију домаћег аутора). Паралелно с њима деловао је још један Рус. Анатолиј Иванович Прицкер, власник издавачког и штампарског предузећа „Народна просвета”, априла исте године почео је са објављивањем првог домаћег листа посвећеног стрипу, под истоименим називом. Радило се о додатку илустрованог листа *Панорама*, а први број *Стрипа* дељен је бесплатно у рекламне сврхе. Издато је укупно 63 броја (излазио је до 1936. године).

Ипак, много значајнији од поменутог листа био је *Мика Миш*, покренут марта 1936. године. Његов оснивач је био Александар Јефимович Ивковић, руски емигрант, власник Издавачко-књижевског предузећа и фотоцикнографије „Рус” у Београду, који је након женидбе Српкињом Даринком Ивковић узео њено презиме. Његов лист, који је био најављен и конципиран као дечји, постао је прави стрип лист, који ће излазити до априла 1941. године. У том листу су сарађивали пре свега Николај Павлович Навојев и већ поменути Ђорђе Лобачев, али и други аутори.

Осим *Мике Миша*, важна подлога за даљи развој стрипа био је и *Политикин забавник*, који је излазио од фебруара 1939. до априла 1941. године. У овом листу је објављено неколико стрипова Јурија Павловича који су били засновани на српским народним приповеткама и епској поезији – „Баш Челик” и његов наставак „Чардак ни на небу ни на земљи” (Лобачев је претходно у *Политици* објавио „Хајдук Станка”, „Пропаст града Пирлитора” и „Женидбу Душанову”).

Према тумачењу истраживача стрипа, међу ремек-дела стрипа спадала су дела руских емиграната, најзначајнијих цртача стрипа тридесетих година – Ивана Ивановича Шеншина („Храбри војник Швејк”, „Звонар Богородичине цркве”); Сергеја Васиљевича Соловјева („Робин Худ”, „Ајванхо”, „Буфало Бил”); Јурија Лобачева („Господар смрт”, „Барон Минхаузен”, „Баш Челик”); Константина Константиновича Кузњецова („Грофица Марго”, „Три живота”, „Пикова дама”, „Бајка о цару Салтану”); Николаја Павловича Навојева („Мали морепловац”, „Млади Бартуло”).²⁸¹

²⁸¹ Z. Zupan, „The Golden Age of Serbian Comics. Belgrade Comic Art 1935–1941”, *International Journal of Comic Art*, Spring 2000, 90–101. Детаљније о уметницима стрипа и њиховим делима: S. Draginčić, Z. Zupan, *Istorija jugoslovenskog stripa*, кн. 1, Novi Sad 1986; И. Антанасиевич, *Русская классика в картинках*, Белград 2015; *Русский комикс Королевства Югославия. Каталог выставки*, авт. Ирина Антанасиевич, Белград 2018.

Кратак осврт на допринос руских стваралаца наукама (друштвено-хуманистичким, природно-математичким и медицинским), архитектури и уметности у Београду пружа слику обима, разнородности и карактера њихове делатности. Руски емигранти су учествовали у оснивању или су чак били непосредни оснивачи многих установа различитог профила у престоници; допринели су развоју или установљењу појединих области уметности; архитектонском уобличавању главног града државе. Известан број Руса је заузео високе положаје у образовању, науци, уметности и општинској служби, док је њих осам у међуратном периоду добило и највише академско звање у земљи. На тај начин су њихова делатност, искуство и знања и званично били признати и истакнути.

РУСКА ЕМИГРАЦИЈА
У БЕОГРАДУ ЗА ВРЕМЕ
ДРУГОГ СВЕТСКОГ РАТА

РУСКА ЕМИГРАЦИЈА У АПРИЛСКОМ РАТУ И У ПРВИМ ДАНИМА ОКУПАЦИЈЕ

У Краљевини СХС 1924. године боравило је око 42.500 руских емиграната, а 1937. године – 27.150.²⁸² „Пописом престоничког становништва, извршеним 15. априла 1929. утврђено је да у Београду живи 9.432 лица, којима је матерњи језик руски”.²⁸³ Одлуком немачких власти Специјална полиција је у периоду од 10. до 26. јуна 1941. спровела попис руских емиграната, према коме је у то време у Београду боравило 6.949 Руса и Русиња старијих од 16 година, да би потом у тај списак истог месеца биле накнадно унесене још 93 особе, док су се 22 одјавиле.²⁸⁴ Тај број није укључивао Русе који су примили југословенско држављанство. Сам број југословенских поданика руског порекла тешко је утврдити. На основу записа о добијању држављанства, који су објављивани у *Службеним новинама*, у периоду 1919–1936. држављанство је стекло више од 4.500 руских емиграната, неки и са породицама. Само у Београду број руских емиграната који су узели пасош Краљевине Југославије у том периоду износио је више од 1.000. У граду у којем је живело 400.000 људи, предратни број руских емиграната (нешто изнад 8.000 уколико се рачунају Руси с југословенским, нансеновим и старим царским пасошем) не изгледа видљиво, те је потребно упоредити број руских емиграната у предратном Београду са бројем припадника других мањина. Након 1936. информација о стицању југословенског држављанства више није била доступна јавности и није се објављивала у новинама како би се сакрио талас досељеника из централне Европе који су стицали држављанство услед јачања немачког нацизма.

Попис руских емиграната спроведен у мају и јуну 1941. утврдио је да је у будућој Недићевој Србији живело око 20.000 руских емиграната (у тај број нису укључени Руси који су се одлучили да прихвате југословенско или неко друго држављанство).²⁸⁵ У јуну 1941. Специјална полиција спровела је пописе странаца и обавестила административно одељење Управе града Београда да у граду станује 9.523 Јевреја (са децом), 3.044 Рома (одраслих и деце),²⁸⁶ и 7.020 Руса (старијих од 16 година).²⁸⁷ Судбина јеврејске и ромске заједнице у Београду била је трагична и водила је ка њиховом уништењу. У данима окупације руска избегличка заједница није доживела исту тешку судбину.

До повлачења немачких окупационих снага из Србије у јесен 1944. број руског становништва у Србији је варирао. С једне стране, део старе генерације није могао да преживи

²⁸² М. Јовановић, *Досељавање руских избеглица у Краљевину СХС 1919–1924*, 156, 163–186.

²⁸³ *Општинске новине*, бр. 2, 15. 1. 1930, 80–84.

²⁸⁴ ИАБ, УГБ, Специјална полиција (СП), 1941, 589/1-III, 26. јуна 1941.

²⁸⁵ Государственный архив Российской Федерации (ГАРФ), Р-6792, оп. 1–2.

²⁸⁶ ИАБ, УГБ, СП, 1941, 589/1-IV, 10. јула 1941.

²⁸⁷ ИАБ, УГБ, СП, 1941, 589/1-III, 26. јуна 1941.

кризне и гладне године још једног рата, део млађих емиграната с породицама / без њих иселио се у Немачку и друге европске земље, у којима је било могуће наћи запослење, а трећи су се (чији број услед сумњичавости и пробирљивости Немаца није био велик) као преводиоци, технички специјалисти или као добровољци прикључили немачком походу на Исток. С друге стране, број Руса у Србији повећавао се услед концентрације јединица Руског заштитног корпуса и мањих полицијских јединица састављених од Руса са читавог балканског подручја (НДХ и других окупираних делова Југославије, Бугарске, Грчке, Румуније, као и делова СССР-а под румунском окупацијом). У изузетним случајевима и чланови породица ових немачких плаћеника долазили су на подручје Србије.²⁸⁸

Имајући у виду чињеницу да је у попису Специјалне полиције био наведен број одраслих руских емиграната, број руске деце у Београду може се проценити на основу статистике Школског одбора Бироа за заштиту интереса руске емиграције. Наставне 1940/1941. руско школство у Краљевини Југославији било је веома разгранато и концентрисано углавном на подручју садашње Србије. Већина емиграната живела је у источном делу земље, претежно у Београду и Војводини.²⁸⁹

Руске школске установе у Београду 1940/1941.			
	Наставници	Администрација	Ученици
Руско-српска мушка гимназија у Београду	23	3	206
Руско-српска женска гимназија у Београду	25	3	218
Основне школе и забавишта			
Београд	16	4	306

По почетку немачке окупације број руских школских установа се смањило. У Недићевој Србији ипак је остало неколико средњих и основних школа, у којима је било више од 1.000 руске деце, с тим да су се две трећине налазиле у Београду. Руска деца из Београда школовала су се не само у том граду, већ и у кадетском корпусу у Белој Цркви. То се детаљније види у табели насталој на основу „Информације о броју педагога и ученика у руским школама од 29. јула 1942.“, која је била састављена за потребе Школског одбора.²⁹⁰

После напада Немачке и њених савезника на Југославију руски емигранти у земљи су преко својих представника – митрополита Анастасија и вође Делегације за заштиту интереса руских избеглица, бившег посланика, Василија Штрандмана, изразили „бескрајну оданост руске емиграције и њену непоколебљиву оданост сада и у будућности аманету ... предака“.²⁹¹ Уредништво полувластичног емигрантског листа *Руски глас* позвало је сународнике „да се уздрже од разговора, да се

²⁸⁸ Војни архив (ВА), к. 31, ф. 1, док. 14/1-56.

²⁸⁹ ГАРФ, Р-6792, оп. 2, д. 68, л. 17.

²⁹⁰ ГАРФ, Р-6792, оп. 2, д. 68, л. 17.

²⁹¹ *Русский глас*, 6. 4. 1941, 1; Позоришни музеј Војводине, несређена грађа, Дневник Ракитина Ју.

Руске школске установе у Београду 1941/1942.				
	Наставници млађи од 60 година	Наставници старији од 60 година	Укупно	Ученици
Мушка гимназија у Београду	16	7	23	145
Женска гимназија у Београду	11	6	17	241
Основна школа у Београду	12	1	13	308

баве својим послом и ако буде требало да изврше свој дуг пред сродном земљом која их је дочекала [избеглице – А. Т.] са толико гостољубивости”.²⁹² Овај проглас ипак није осликавао погледе свих припадника руске емиграције. Опрезни однос, далеко од мржње према десничарски оријентисаној Немачкој, није представљао реткост код руских емиграната. Тај став дела руске емиграције забележио је у свом дневнику познати режисер Јуриј Ракин.²⁹³

Сурово бомбардовање Београда 6. априла 1941. године руске избеглице (као и остали становници Србије) перцепирале су као „брутално и бесмислено”. Београдска избегличка колонија била је вероватно најбројнија у земљи и стога се више руских избеглица нашло међу жртвама бомбардовања. Бомбардовање није однело само људске животе. У ватри су се нашле српске (Народна библиотека, Патријаршија), али и руске културне установе (зграда у којој се налазио научни институт „Н. П. Кондаков”, чија је библиотека скоро потпуно уништена), док су животе изгубили секретар Института, истраживач историје номадских народа Д. А. Расовски и његова млада супруга.²⁹⁴

Руски емигранти који су били позвани у војску одазвали су се том позиву, а 12% руских учесника Априлског рата погинуло је у борбама.²⁹⁵ Ипак, опкољена са свих страна, Југославија није издржала издаје унутрашњих субверзивних елемената (одређених сепаратистички расположених националних мањина) и предала се већ 17. априла. Услед те националне катастрофе 173 руска емигранта која су се борила у Априлском рату, заједно са српским војницима и официрима, нашла су се у немачком логору за ратне заробљенике. Већина руских заробљеника (официри, војни техничари, војни инжењери, пилоти и специјалисти за ПВО) одведени су у озлоглашену тврђаву Колдиц између Лајпцига и Дрездена.²⁹⁶ Подела Југославије и стварање НДХ, који су уследили након капитулације, поделили су и руску емиграцију, јер су контакти између избеглица које су се нашле у различитим земљама били изненада изузетно отежани.²⁹⁷

²⁹² *Русский голос*, б. 4. 1941, 1.

²⁹³ Позоришни музеј Војводине, несређена грађа, Дневник Ракина Ју.

²⁹⁴ Г. Острогорский, *Заметки к Слову о полку Игореве*, Белград 1941, 1–5.

²⁹⁵ А. Шеншин, „Садашње стање руске емиграције у Југославији, 23. 11. 1943, МИП, прилог Пов. бр. 6544/43“, Р. Јаковљевић, *Руси у Србији*, Београд 2004.

²⁹⁶ ГАРФ, Р-6792, оп. 1, д. 515, л. 1.

²⁹⁷ ИАБ, ф. 1177, Заповедник полиције безбедности и службе безбедности BdS / Befehlshaber der Sicherheitspolizei und des Sicherheitsdienst (BdS), В-153, стр. 1, 2.

Однос руских избеглица према Немачкој био је доста амбивалентан. С једне стране, Немци су били непријатељи који су напали њихову другу домовину – Југославију, пореметили устаљени ток, а с друге, значајан део руске емиграције у Југославији осећао је неку врсту антипатије према бившим савезницима из Првог светског рата – Енглеској и Француској. Истакнути руски научник, професор Н. В. Крајински описао је овај осећај у својој обимној полемичкој књизи из 1940. године, која је привукла пажњу бројних руских избеглица: „Злочини бивших савезника из Великог рата према Русији су безбројни. У њих сврставамо делатност страних држава усмерену на помагање потпаљивања руске револуције и подршку бољшевичком режиму у Русији током последњих двадесет и пет година. Активност читавог низа политичких лидера западне Европе представља наставак делатности француског и енглеског амбасадора у Петрограду, који су учествовали у збацивању царске владе и касније подржавали совјетски систем (...) Потпуно се подржавају Фебруарска револуција, савез са Миљуковим – Керенским, након тога погубан за Русију Версајски мировни уговор и одвајање западних покрајина од Русије. Осим тога долази до игре са Белим покретом попут мачке са мишом, игре уз маркиране карте које се цинично отварају у енглеском парламенту...”²⁹⁸ Уочи Другог светског рата више руских емигрантских писаца и филозофа, који су били популарни у избегличкој средини, подржавало је нацистичку Немачку. Најпознатији су најбољи романописци П. Краснов и И. Шмељов, али и Иван Иљин, ауторитативни филозоф који је поздравио долазак нациста на власт 1933, а који није био спреман безусловно да их осуди ни 1948, личност којег данас сматрају готово идеолошким темељем данашње Русије.²⁹⁹

Очигледно да овакви ставови нису могли да наиђу на разумевање код већине припадника српског народа. Последице Версајског мировног уговора, мешање Енглеске и Француске у балканске догађаје, у очима великог дела Срба носиле су позитиван карактер, тим пре што су и Совјетски Савез, који је ноћ уочи бомбардовања Београда склопио са Југославијом уговор о пријатељству и узајамном помагању, сматрале „мајком Русијом”. Тамну позадину комунистичке идеологије (логори, уништавање и протеривање националне елите) комунистички агитатори су у то време вешто сакривали. Значајан део југословенског друштва, радници и студенти, са симпатијама су гледали на комунистичку идеологију.

По спроведеној окупацији европских земаља у Другом светском рату Немци су примењивали стандардни поступак који је подразумевао уређивање живота локалне заједнице, па тако и руске емиграције, као и формирање јединствене организације која би им стајала на потпуном располагању и била одговорна пред органима реда и безбедности Трећег рајха.³⁰⁰ Ово насилно реструктурирање укључивало је затварање и укидање свих организација и штампе, након чега би се поново издавале (селективно и редуковано) дозволе за њихово обнављање.

Руски емигранти одмах су почели сами да траже нов начин (само)структурисања, с тим да су се убрзо јавили и први конфликти. Већ 10. априла 1941. у згради Руског дома у Улици краљице

²⁹⁸ Н. В. Краинский, *Фильм русской революции в психологической обработке*, Белград 1940, 461.

²⁹⁹ *Русские писатели XX века. Биографический словарь*, Москва 2000, 778; И. Иљин, „О фашизме“ (1948), *Собрание сочинений*, Москва 2004; Н. Михалков, *Манифест Просвещенного Консерватизма*, Москва 2010.

³⁰⁰ *Между Россией и Сталиным. Российская эмиграция и Вторая мировая война*, Москва 2004.

Наталије одржана је седница Комитета за прву помоћ жртвама бомбардовања. У њега су ушли С. Н. Латишев, Н. И. Голошчапов, Д. А. Персијанов, Р. А. Фолкерт. У истој згради 13. априла, уз помоћ В. Н. Штрандмана и о америчком трошку, отворена је бесплатна кухиња, у којој су били постављени плакати с натписом: „Амерички Црвени крст дели бесплатне ручкове”. То је изазвало буру незадовољства у Комитету. Писани проглас Комитета о негативном односу према америчкој помоћи био је истакнут на зиду у Руском дому, а 15. маја 1941. чланови Комитета су на то упозорили и представнике немачких окупационих снага.³⁰¹

Овај скандал није био једина притужба коју су представници десног крила руске емиграције имали против Василија Штрандмана, који је радио у руском посланству у Београду још пре Првог светског рата и кога је за посланика Русије поставила Омска влада адмирала Колчака 1919. године.³⁰² Крајем тридесетих година објављена је анонимна брошура, у којој није било наведено место издања (према подацима Гестапоа, радило се о посмртној публикацији пуковника донских козака Ивана А. Родионова), и у којој је била изнета тврдња да је Штрандман био масон (иако су и он сам и његови пријатељи то порицали),³⁰³ затим да је имао симпатија према лево оријентисаним организацијама, да је минирао делатност десничарских организација, као и да су већину његових сарадника чинили „левичари и готовани, разарачи Русије и заводници емиграције”.³⁰⁴

У истом стилу Василија Штрандмана денунцирао је и добровољни помагач немачког окупатора, Владимир Кутирин, и то наводно „без икаквих личних разлога”, осим жеље да се открије права Штрандманова личност.³⁰⁵ Кутирин је свим тим оптужбама додао и крађу пара од државних кредита и сарадњу с енглеском обавештајном службом. Штрандман је и сам касније, приликом испитивања у Гестапоу, признао да је током заједничког дружења у дипломатском тениском клубу и приликом лова контактирао с представницима енглеске амбасаде. Међу тим познаницима били су Најт, Хоуп и Прин,³⁰⁶ који су му били познати као представници енглеске обавештајне службе, а који су били означени као вође обавештајног и субверзивног рада енглеске амбасаде.³⁰⁷ Прин му је, према Штрандмановој изјави, чак нудио 3.000 динара месечно да постане енглески плаћени информатор, али је он наводно ту понуду одбио. Тешко је рећи да ли се све одвијало управо на тај начин или су се успомене на скорију прошлост мењале код оних лица која су била позвана на разговор у Гестапо. Без обзира на све то, Немци су стекли чврсто уверење да Штрандман никако не би могао да буде вођа руске емиграције и да спроводи политику која би била у складу с интересима Трећег рајха. Руска емиграција морала је да добије нову структурну организацију и нове руководиоце.

Већ почетком маја Александар Иванов, београдски новинар и власник књижаре, у име делегације Руског националног комитета понудио је своју помоћ у организацији јединственог би-

³⁰¹ ИАБ, BdS, St-131, стр. 55.

³⁰² М. Јовановић, *Досељавање руских избеглица у Краљевину СХС 1919–1924*, 63, 66–68.

³⁰³ Н. Н. Берберова, *Люди и ложи*, Харьков–Москва 1997, 299.

³⁰⁴ ИАБ, BdS, St-131, X.Y.Z. (Родионов?), Г.г. Штрандманъ, Струве, А. Ксюнинъ, Пронинъ и Ко. Белградъ б. г., 8.

³⁰⁵ ИАБ, BdS, St-131, стр. 2.

³⁰⁶ ИАБ, BdS, St-131, стр. 5.

³⁰⁷ ИАБ, BdS, H-36, стр. 3–6.

роа за питања руске емиграције. Он се обратио војном команданту Београда, који га је упутио на специјалног комесара Београда Д. Јовановића, а он у Ајнзацгрупу Београд.³⁰⁸ Убрзо након тога, 7. маја 1941, Александар Иванов је предао у СД свој предлог о оснивању руског представништва у Београду, а у одговору који је добио исказана је захвалност и објашњење да су кораци у том правцу већ преузети, као и да ће његов предлог бити искоришћен у раду.³⁰⁹

Оснивање те нове организације која би се бавила уређењем живота и одбраном руске емиграције повезано је са именом Михаила Фјодоровича Скородумова (1892–1963).³¹⁰ Скородумов је био официр гардијског Павловског пука, учествовао је у Првом светском рату и Белом покрету. Био је иницијатор како сакупљања и преношења посмртних остатака руских војника погинулих у току Првог светског рата на Солунском фронту и на Балкану, тако и изградње величанственог споменика руским војницима из тог сукоба на Новом гробљу у Београду. На свечаном преносу посмртних остатака у заједничку гробницу 24. маја 1935, обратио се окупљеним емигрантима речима: „Данас сахрањујући ове кости ми сахрањујемо не само кости наших погинулих војника, наше свете кости, него и сахрањујемо и нашу руску глупост”.³¹¹ Отворено је изнео своје уверење о бесмислености учешћа Русије у Првом светском рату, као и критике на рачун земаља које су извукле највећу корист из њега – Енглеске и Француске. Тиме је изразио и мишљење одређеног дела емиграната који се окупио у савез бивших царских руских официра и осталих војних обвезника под називом Руска народна војска (Русское народное ополчение).³¹² Руска народна војска, која се окупила око Скородумова, а коју су чинили доследни монархисти, спроводила је десничарску политику и изражавала погледе оних руских емиграната који се нису помирили с поразом у Грађанском рату и који су тежили наставку борбе против бољшевика, који су по њиховом мишљењу окупирали „Свету Русију”, пролили реке руске крви и отерали из земље националну елиту. Ознака Руске народне војске, такозвани „ополченчески крст”³¹³ (равнокраки крст са полуокрулим проширеним крацима), појавила се 1935. на Споменику руским војницима на Новом гробљу, а 1941. на челичним шлемовима припадника Руског заштитног корпуса (РОК).

Као што је већ наведено, сва руска емиграција је, како у Југославији, тако и у читавом свету, била подељена на два супротстављена тора: „браниоце” и „дефетисте”. Први су сматрали да Хитлер жели да уништи Русију, други да жели да уништи комунизам у Русији. „Дефетисти” су били заслепљени мржњом према комунизму. На пример, новинар Сергеј Завалишин, који се из личних разлога 24. маја 1941. обратио београдском одељењу Гестапоа, као гаранцију своје лојалности навео је да је био сарадник, уредник и сувласник новина *Всеславјанскиј кљич* и *Всеславјанскаја трибуна* („Свесловенски поклич” и „Свесловенска трибина”), које су по његовом мишљењу

³⁰⁸ В. Воџовић, *Београд под комесарском управом 1941*, Београд 1988.

³⁰⁹ ИАБ, BdS, I-6.

³¹⁰ *Альбом Русского Корпуса*, Њу-Йорк 1960; *Русский Корпус на Балканах во время II Великой войны 1941–45 гг.*, Њу-Йорк 1963.

³¹¹ М. Ф. Скородумов, *Шта треба да зна, сваки Словен, а нарочито словенски политичар*, Београд 1939.

³¹² М. Ф. Скородумов, *Памятка Русского Народного Ополчения. Идеология, задачи, организация*, Белград 1935; Г. В. Назимов, „Забутые могильные холмики. Посвящается Генерал-майору Михаилу Федоровичу Скородумову“, *Доброволецъ* 2/2003.

³¹³ А. В. О कोरोков, *Знаки русской эмиграции (1920–1990)*, Москва 2005, 66–67.

подржавале погледе блиске Осовини.³¹⁴ То је сигурно одскакало од службених дописа, према којима је не само панславизам и „светловенство”, него чак и сама реч „руски” морала да буди сумњу код опрезних сарадника Гестапоа. Овај немачки политички правац је могуће илустровати и преко начина на који је непознати цензор исправио чланак Ј. П. Грабеа, „секретара Руске православне заграничне цркве у Србији” (како су га назвали у његовом личном досијеу у Гестапоу). Током 1941. године Немци се још нису суочили са низом пораза, али су већ стигли да потпуно формулишу своје погледе на практичну политику на Истоку. У чланку с лојалним називом „Српска црква против комунизма”, а који је објавио потпуно лојални лист *Наша борба*, Ј. П. Грабе је с много објективности анализирао односе између Српске православне цркве и Руске православне заграничне цркве након Првог светског рата. Ипак, немачки цензор је пронашао и избрисао два штетна и по његовом мишљењу опасна израза: „Југославија” и „вечна, велика, словенска Русија”.³¹⁵

ФОРМИРАЊЕ БИРОА ЗА ЗАШТИТУ ИНТЕРЕСА РУСКИХ ЕМИГРАНАТА

Наредбом немачког војног заповедника у Србији 22. маја 1941. године у Београду је формирана једина организација руских избеглица – Биро за заштиту интереса и за помагање руских емиграната у Србији, а за начелника је био постављен Михаил Фјодорович Скородумов. Стално седиште Бироа било је у Руском дому у Београду, у просторијама бивше Државне комисије. Биро се од 11. јуна 1941. укључио у обавезан попис свих руских емиграната у Србији, који је Управа града Београда, према наредби немачких органа, започела још 22. маја. Емигранти мушког и женског пола који су имали навршених шеснаест година добијали су посебну личну карту, која је према захтевима немачких власти била и њихово уверење о „аријевском пореклу”.³¹⁶

Већ 15. маја генерал Скородумов објавио је обимно наређење број 1,³¹⁷ којим је дато објашњење структуре, циљева и функција Бироа. Биро ће имати шест одељења, која ће водити следећа лица: канцеларију и финансије – пуковник Н. Л. Нејелов, секретаријат Бироа – капетан А. А. Обатуров, културно-просветну делатност – коњички капетан И. В. Ричков (административно-привредни део), установе Руског Црвеног крста – проф. др Н. В. Крајински (вршио је и функцију руководиоца руских наставно-научних усанова), административно одељење – сенатор С. Н. Смирнов, „евиденцију”, регистрацију и штампу – А. В. Лањин. Најављена је припрема званичног списка руских колонија у Србији, са обавезном потврдом овлашћења колонија коју је давао генерал Скородумов. По узору на бивши Руски научни институт било је планирано оснивање више научно-наставне школске установе, с научним и наставним одсецима, у коју би биле укључене све војне и наставне снаге под вођством професора Н. В. Крајинског. Руско-српска гимназија наста-

³¹⁴ ИАБ, BdS, Podaci o licima, Zavališin Sergije.

³¹⁵ ИАБ, BdS, G-148, стр. 21.

³¹⁶ ИАБ, УГБ, СП II, бр. 44/41.

³¹⁷ ИАБ, ф. 1938, Збирка штампаних ствари Живка Јовановића (ЗШСЖ), бр. 115, „Proglasi i objave 1941–1945“, „ПРИКАЗЪ № 1“.

вила је да ради у Руском дому и деловала непрекидно до доласка совјетских трупа 1944. године. У лето 1941. била је отворена и добротворна менза за најсиромашније руске избеглице.

У истом наређењу Скородумов је саопштио руској јавности да су све руске организације и друштва која су дотле постојала (и престала са радом према немачкој наредби), морала да предају сва своја средства и документацију на чување у финансијско одељење Бироа. Уз дозволу начелника Бироа, неке организације би могле да наставе са радом. Исто се односило и на руску редовну и нередовну штампу, с тим што је, према општој немачкој наредби која је регулисала рад штампе у Србији, била потребна и дозвола немачких власти. Битно је било и то да је како појединцима-руским емигрантима, тако и групама емиграната или чак избегличким организацијама било забрањено да упућују директне молбе немачким или српским органима, јер би се сви контакти морали одржавати само преко Бироа.

У жељи да емигрантима пренесе реални значај новонасталих промена, генерал Скородумов се, убрзо након упућивања поменутог наређења (који се сводио на сувопарне изразе), већ 16. јуна писмено обратио избеглицама у прогласу истакнутом у Руском дому. Он је још једном подсетио емигранте на тежак положај у коме су се нашли због „тешке катастрофе, коју је доживео братски... по крви народ који је пружио склониште” руским избеглицама. Поменуо је и „незаслужене прогоне и увреде”, које су, према његовом мишљењу, представљале резултат пропаганде Енглеске и Комунистичке Интернационале. Скородумов је упоредио ове догађаје са 1917. годином, „када су исти агенти уништили и нашу Домовину. Такође су се скривали иза имена Цара, а издајом одозго и глупошћу одоздо су разорили нашу Домовину”. Он је изразио уверење да ће, без обзира на привремено неразумевање српског народа, „проћи неко време и преварени српски народ ће схватити” да су Руси, полазећи „од претходног искуства Русије, предвиђали ток догађаја и хтели да спасу... од катастрофе” српски народ.

Скородумов је потом позвао све, уз „разумљив у војно време” опрез у свим својим поступцима, да се побрину за унутрашњу организацију избегличког живота. Предложио је следеће правце активности руске емиграције:

- 1) подигнути морални ниво, повећати улогу свештенства у савременом животу, смањити таксу за црквене обреде;
- 2) ујединити све војне организације у једно одељење, избрисати поделу бивших руских војника на елитне и другоразредне;
- 3) преусмерити школство у националне токове и увести у свим руским наставним установама обавезно учење заната, и у мушким и у женским установама, како би се обезбедили услови за стварање здраве породице – темеља здраве националне државе;
- 4) финансијски положај руске емиграције би требало да се базира не на иностраним донацијама, него на развоју способних за конкуренцију и живот руских приватних фирми, које би могле да постану извор прихода не само за своје осниваче, већ и за незапослене, као и да пруже помоћ деци и старијим особама;

- 5) добротворна друштва би требало да буду уједињена, узета под стриктну контролу, а запослени у тим установама не би смели да се издржавају из прикупљених средстава;
- 6) да се забораве све политичке и остале размирице и да се сви уједине око Бироа за заштиту интереса руске емиграције.

На крају је генерал Скородумов позвао емигранте да се клоне „шаптача” који шире смутњу, као и плаћених агената који припремају провокације. У име Бироа обећао је да ће строго кажњавати, без обзира на узраст, наставни ниво и положај, сваког ко буде примећен да користи алкохол у прекомерним дозама, сваког ко тражи кавгу на јавном месту, сваког ко се бави просјачењем, сваку руску жену која буде примећена у непристојном понашању, начину облачења или јавном бављењу проституцијом. То кажњавање треба да изгледа као препорука Бироа упућена локалним властима да се окривљени пошаље на принудни рад у неки од манастира без права повратка. На тај начин Михаил Скородумов се надао да ће одбранили част и углед „националне заграничне Русије”. Индикативно је да је у истом прогласу Скородумов критиковао терминологију која је прецизирала статус Руса у Србији. Он је изјавио да њих не треба звати „избеглицама” (који су побегли од борбе), јер су они (политички) „емигранти”.³¹⁸

У том периоду нацисти су вешто сакривали своје антисловенско расположење и истицали свој антикомунизам, који је био изузетно близак бројним политички активним представницима емиграције. Стога је после немачког напада на Совјетски Савез руска емиграција појачала своју активност. У то време појавио се један занимљив докуменат – проглас упућен „руском народу и читавој емиграцији”, који су потписали руски новинари у Србији, представници десничарских политичких група: А. В. Лањин, В. М. Проњин, Ј. Меснер, М. Соламахин, В. К. Гордовски, Н. Талберг, Н. П. Рклицки, Е. Шел, Д. Персијанов, Н. Чухнов, В. Гриненко. Они су тврдили да је „22-ог јуна (...) куцнуо час, који су од 1917. године очекивали сви национално-оријентисани руски људи – час за одлучујући бој новог светског поретка (...) против комунистичке совјетске власти”. Аутори прогласа су даље наивно изјављивали да су „немачке оружане снаге (...) прогласиле немилосрдни рат не Руском народу и не Русији, већ (...) комунистичком интернационалу (...) Победа над (...) комунистима (...) мора да донесе Руском народу ослобођење и спасење, праву слободу, мир, ред, правду и националну Руску владу, владу Руса, а не интернационала, која ће да препороди Русију и споји у једном пријатељском раду све (...) Русе (...) даће земљу (...) сељацима и козацима, обезбедиће радника и његову породицу, одбраниће приватну својину и вратиће војсци (...) руско име и стару славу”. Руску емиграцију позвали су да буде „спремна за брзи повратак на родну груду да (...) учествују у изградњи руске будућности у савезу две велике Царевине: Руске и Немачке”.³¹⁹ Занимљиво је упоредити ову изјаву с јавним наступом шефа немачке полиције, министра унутрашњих послова и вође СС Хајнриха Химлера у Познању 4. октобра 1943, која је била снимљена на траку и коришћена у Нирнбершком процесу као доказ број №1919-ПС, САД-170. У том говору, осим што је признао брутално уништавање Јевреја, Химлер је показао и свој однос према словен-

³¹⁸ ИАБ, ЗШСЖЈ, бр. 115, „Proglasi i objave 1941–1945“, „Обращение начальника Русского Бюро въ Сербии Ген. М. Ф. Скородумова“.

³¹⁹ ИАБ, ЗШСЖЈ, бр. 115, „Русские журналисты въ Сербии – Русскому народу и Русской Эмиграции“.

ским народима: „како живе Руси, како живе Чеси апсолутно ми је свеједно. Све што је добро код других нација које припадају доброј крви попут наше, ми ћемо одузети, ако буде требало узимаћемо и њихову децу и васпитаваћемо је код нас. Питање о томе живе ли ове нације у благостању или у условима гладовања, занима ме само уколико нам је потребан ропски рад за нашу културу, а у осталом он не представља за мене никакав интерес. Мене не занима да ли ће десет хиљада руских жена да погине за време копања антитенковских ровова. За мене је битно само једно – када ће овај ров бити готов за Немачку...”³²⁰

Активност коју је започео Скородумов после 22. јуна 1941, тј. напада Немачке на СССР, изазивала је сумњу и опрез код Немаца који су желели да добију богате колоније на Истоку. Биро је организовао бројне припремне курсеве за будуће „администраторе Руске земље”, док су Скородумов и његови сарадници давали бројне усмене изјаве о брзом повратку емиграната у Русију, што није било у сагласју са политиком Трећег рајха која је била усмерена на атомизацију и слабљење Русије, и спречавање повратка у отаџбину протеране елите. Нарочиту забринутост Немаца изазвала је идеја Скородумова да се обнови руска национална војска за ослободилачки поход против бољшевика. Ова идеја се појавила већ крајем јула, када је Скородумов започео преговоре са сарадником СС-а у Загребу, грофом Фон Хајдек-Корвином о евакуацији руских емиграната са подручја НДХ. Чак је била формирана група од 200 људи спремних да крену у Београд. У последњи час београдска испостава СД-а стопирала је ту идеју и наредила хапшење Фон Хајдек-Корвина због прекорачења овлашћења.³²¹

У исто време, у пролеће и лето 1941, дошло је и до јачања прво четничког (ЈВуО), а потом и партизанског комунистичког покрета. Припадници партизанског покрета започели су устанак у Србији крајем лета, који је веома често представљао нападе не на немачке војнике, већ на српске општине и полицијске станице, као и на поједине непријатеље комунистичке идеологије. Међу жртвама ове чистке „класних непријатеља” било је и око триста руских емиграната с породицама, а још више њих је претрпело различите врсте физичких напада и обрачуна.³²² Узајамног разумевања између руских избеглица и српског становништва било је све мање. „Баћушка Стаљин” и „Црвена армија” изазивали су дијаметрално супротне реакције код већине српског становништва и доследних антикомуниста из редова руске емиграције који су се добро сећали шта то значи црвени терор. Руски „бели” емигранти доживљавани су као крвни непријатељи „баћушке Стаљина”, и стога је по Србији кренуо талас убијања руских емиграната, да не помињемо обичне свађе и пребијања на улицама. Убити наоружаног немачког војника, иза чијих леђа је стајала сва снага окупатора, или чак и обичног сарадника полиције, који је имао више колега и рођака спремних на освету, било је много теже него заклати усамљену руску породицу која се избегличким усудом нашла у некој балканској недођији. У свом послератном чланку Михаил Скородумов пише да је до краја лета „од руку српских комуниста погинуло око триста људи”.³²³ Услед погоршавања безбедносне ситуације дошло је до самоиницијативног стварања одреда самоодбране које су формирали

³²⁰ *Нюрнбершки процес. Сборник материјалов*, I, Москва 1954, 788.

³²¹ ИАБ, VdS, H91, стр. 4.

³²² ГАРФ, Р-6792, оп. 1, д. 327, л. 28–32.

³²³ *Русский Корпус на Балканах во время II Великой войны 1941–45 гг.*, Санкт-Петербург 1999, 44.

руски емигранти са богатим ратним искуством и спремношћу за пружање узајамне помоћи. Типичан пример су представљала дешавања у западној Србији. „Настањени у Шапцу Козаци након што су комунисти заклали пет Козака са породицама прихватили су се оружја и формирали су две чете под командом поручника Иконикова, а после заједно са немачким јединицама су одбијали нападе комуниста који су их опколили и нападали”.³²⁴ У источној Србији (у Бору) такође су забележени случајеви самоиницијативног стварања одреда самоодбране.

Под утицајем тих околности Скородумов је одлучио, уз сагласност начелника Штаба војног заповедника у Србији, пуковника Кевиша, да организује у Београду Руски корпус, који би „после ликвидације комунизма у Србији” требало да буде пребачен на Источни фронт. Скородумов је 12. септембра 1941. прогласио мобилизацију свих војних обвезника од осамнаест до педесет пет година.³²⁵

Ова брзина и иницијативност уплашили су Немце, који су били опијени успесима блиц-крига и сигурни у победу над Црвеном армијом без помоћи руских националиста, која би могла да омета планирану колонизацију окупираних територија. Скородумов и лица који су се окупила око њега понашала су се сувише независно. Већ 14. септембра био је забрањен београдски *Руски билтен*, орган руске емиграције у Србији, а одговорни издавач Лањин је ухапшен.³²⁶ Сам генерал Скородумов и шефови одељења које је он поставио били су смењени са својих положаја. Скородумов је чак неко време био ухапшен. Према успоменама савременика Скородумов је јавно изјавио да се повлачи са политичке и друштвене позорнице, и обећао да ће се вратити у Руски корпус као редов тек кад совјетски бољшевици дођу у Србију и отерају оданде Немце. У септембру 1941. ова изјава изгледала је смешно, али је Михаил Скородумов одржао своју реч. По пуштању из затвора, до 1944. године, он се издржавао занатским радом, јер је био врстан обућар. Тек кад је долазак совјетских трупа у Србију постао неминован, генерал Скородумов се поново вратио у корпус као редов и заједно са јединицама тог корпуса заувек напустио земљу. После избацивања М. Ф. Скородумова и његових истомишљеника из Бироа на њихово место су постављени лојалнији кадрови – генерал В. В. Крејтер је постао руководилац Бироа, а генерал Б. А. Штејфон је стао на чело Руског заштитног корпуса.

КОЛАБОРАЦИОНИЗАМ РУСКЕ ЕМИГРАЦИЈЕ

За време окупације и грађанског рата у Југославији део руских емиграната учествовао је у стварању неколико војних формација које су Немци користили за борбу против партизана. Највећа јединица ове врсте био је Руски заштитни корпус. Након сузбијања нереалних скородумовљевских пројеката о победничком повратку у Русију, Немци су корпусу наменили једну функ-

³²⁴ ИАБ, VdS, I-122; ИАБ, УГБ, СП IV, 269/25; *Русский Корпус на Балканах во время II Великой войны 1941–45 гг.*, 45; Г. Бабовић, *Летопис Шапца. 1933–1944*, прир. С. Петровић Тодосијевић, Београд–Шабац 2010, 104, 119, 221.

³²⁵ *Русский Корпус на Балканах во время II Великой войны 1941–45 гг.*, 45.

³²⁶ *Ново време*, 15. 9. 1941, 2.

цију – антипартизанску делатност на подручју Србије. Стога је, формално независан у односу на проглас Скородумова, корпус добио немачки назив „руска заштитна група” и био је подређен генералном поверенику за привреду у Србији Ф. Нојхаузену.³²⁷

Крајем 1941. корпус је већ имао око 1.500 људи³²⁸ и био је коришћен за локалне антипартизанске операције, као и за одбрану рудника код Крупња, а касније код Бора и Трепче. Након што су у зиму 1941/1942. Немци, уз помоћ недићевско-љотићевских СДС и СДК одреда и њима лојалних делова четника, те одреда Руског корпуса, успели да разбију партизанска упоришта у Србији, уследила је друга фаза грађанског рата и окупације на подручју Србије, која је трајала све до доласка јединица Црвене армије на Балкан. У то време Руски корпус је био бројнији захваљујући руским добровољцима из Бугарске, Хрватске, Румуније и Грчке. У току 1942. „руска заштитна група” била је укључена у састав Вермахта и добила званичан назив Руски заштитни корпус. У саставу корпуса формирано је пет пукова. Корпус никада није функционисао као јединствена војна формација. Највеће функционалне јединице корпуса били су пукови, који су у целини или делимично били под командом немачких или бугарских окупационих дивизија као помоћне трупе. Осим повремених локалних маневарских операција, војници корпуса углавном су чували бункере од цигле који су служили за одбрану мостова и железничке пруге, нарочито у долини Ибра; обезбеђивали су руднике и фабрике у Бору, Трепчи, Мајданпеку, Крупњу и заједно са јединицама СГС-а, СДС-а и СДК чували од продора партизана границе Србије дуж Дрине и Дунава. Према мишљењу непосредних учесника догађаја „Корпус је добио врло важан стратегијски задатак обезбеђења најосетљивијих места у привредном механизму окупиране Србије”.³²⁹ Корпус је формиран као добровољачка јединица, иако су претње и прикривене уцене биле упућиване онима који су одбијали да му се придруже. Временом је велики број мушкараца, избеглица ушао у састав ових јединица, што је касније убитачно утицало на демографску структуру руске емиграције у Србији. Овај одлазак у јединицу у служби немачких оружаних снага додатно је погоршао однос српског становништва према руским избеглицама. Десило се неколико случајева убистава с леђа, у касним вечерњим сатима, за време доласка војника на одсуство.³³⁰ Ипак мора се истаћи да су емигранти из Србије сачињавали само део војника корпуса. Осим емиграната из других балканских земаља, долазила је и попуна из редова заробљених совјетских војника. У фебруару и марту 1943. 300 совјетских заробљеника у логору „Ровно” (Украјина) изразило је жељу да се придружи корпусу и уз одобрење генерала Бадера упућени су у Београд.³³¹

³²⁷ Д. Алексић, *Привреда Србије у Другом светском рату*, Београд 2002, 230–231; М. Obradović, „Dve krajnosti u političkoj delatnosti ruskih избеглица u Srbiji (1941–1945)”, *Tokovi istorije* 1–2/1997; Д. Петровић, „Квислиншке формације руских белоэмиграната на територији Источне Србије током Другог светског рата”, *Развитак* 6/1966.

³²⁸ *Зборник НОР-а*, т. XII, књ. 1, Београд 1978, 723.

³²⁹ *Црвена армија и руска емиграција у Југославији за време Другог светског рата у огледалу анти ИБ-овске пропаганде*, прир. А. Тимофејев. Београд 2018, 66.

³³⁰ Д. Ђирић, Б. Станић, *Каталог збирке политичког плаката Музеја града Београда 1941–2000*, Београд 2005, плакат бр. 99.

³³¹ Bundesarchiv Militärarchiv (BA MA), Freiburg, RW 40/40.

У октобру 1944. остварила се дугогодишња жеља организатора корпуса да се окушају не у борбама са локалним представницима „црвене идеологије”, већ са јединицима Црвене армије. У то време у корпусу је служило 11.197 људи. Тада су из назива и званично избрисали одредницу „заштитни”, која више није одговарала условима жестоких борби усред којих су се нашли војници корпуса. Тешке губитке корпус је имао како у неуспелим покушајима да се спречи продор партизана и црвеноармејаца у Србију, тако и у току повлачења преко планинских предела Босне у Словенију, када су његове јединице неколико пута ступале у релативно жестоке и крваве борбе. После изненадне смрти генерала Штејфона, командант корпуса постао је козачки пуковник А. И. Рогожин. До завршетка рата главнина корпуса успела је да напусти територију Југославије и предала се Енглезима. У тренутку капитулације у корпусу је остало само 5.584 људи. За непуне четири године кроз њега је прошло 17.090, а укупан број ратних губитака (погинули, тешко рањени и нестали) био је око 6.709 људи.³³² Штаб Руског корпуса налазио се у садашњој Улици незнаног јунака, код садашњих зграда Генералштаба, док су касарне биле на Бањици.

Још једна релативно велика руска емигрантска формација у Југославији током Другог светског рата био је батаљон, а касније пук „Варјаг”. Формирање овог пука је представљало резултат рада једне Вермахту „конкурентне” организације – СС-а, односно команданта полиције СС-а у Србији групенфирера Августа Мајснера, који није био задовољан претежно рускомонархистичким духом Руског корпуса, духом ослобођеним од расистичких предрасуда.³³³ Стога је у службу СС-а био примљен Михаил Александрович Семјонов, који је формално добио чин хаупштурмфирера СС-а (капетана) дивизије „Принц Еуген” (како би се обезбедио његов статус). Семјонов је у касарнама Руског корпуса припремио пешадијску јединицу од око 400–600 људи, коју су углавном чинили екстремно расположени представници руске емиграције. Са својим истомишљеницима (Н. Чухнов, Грињев, Остерман и Е. П. Лавров) Семјонов се сместио у хотел „Палас” у Београду, где је уједно сместио и штаб батаљона и регрутну комисију. Већ почетком лета 1942. у просторијама гардијских касарни на Бањици био је смештен руски батаљон Хипо, који је имао три чете. Батаљон се налазио на буџету Главне управе СС-а, а у оперативном смислу под управом локалног заповедника Вермахта. У међувремену сналажљиви Семјонов је већ добио немачко држављанство и постао је „фон Семенов”. С обзиром да није било много оних који би се добровољно определили за полицијску каријеру у служби Трећег рајха, Семјонов је морао да рашири гласине о томе да се наводно његов батаљон припрема за посебну операцију на Источном фронту – десант код Новоросијска. Након формирања, као што је и било планирано, батаљон је добио статус помоћне полицијске јединице и коришћен је за борбу против партизана у Југославији.³³⁴ Чете помоћне полиције (ХиПо – Hilfe Polizei) које је формирао Семјонов биле су смештене у Смедереву и Пожаревцу. Посебан коњички ескадрон, који је такође сачињавала радикално расположена емигрантска

³³² *Русский Корпус на Балканах во время II Великой войны 1941–1945 г.г. Исторический очерк и сборник соратников*, Њу-Йорк 1963, 403–405.

³³³ *Зборник НОР-а*, т. XII, књ. 2, Београд 1978, 805–809.

³³⁴ Н. Чухнов, *В смятенные годы*, Њу-Йорк 1967, 24–25; М. Семёнов, „Воспоминания”, *Наш путь*, № 5, према: М. В. Шатов, *Библиография Освободительного движения народов России в годы Второй мировой войны (1941–1945)*, Њу-Йорк 1961.

омладина, формиран је 1943. под командом Михаила Константиновича Шидловског и смештен је прво код Гроцке, па код Беле Цркве. Још један емигрантски одред Хипо био је стационаран у Кикинди.³³⁵ Штаб руског одреда Хипо налазио се у згради хотела „Палас”.

Мањи замах успела је да добије „работа” заговорника козачког сепаратизма из редова руских избеглица у Београду. Мала група козачких сепаратиста није успела да формира бројну организацију и стога је врхунац њених „достигнућа” било ширење пропагандног материјала међу припадницима Руског корпуса, што није имало приметнији ефекат. Проблем је био у томе што су већину обичних Козака занимала само текућа питања – женили су се Српкињама, стварали локална домаћинства и добијали децу која су већ слабо говорила руски, а камоли чувала традицију козачког сепаратизма. Образовани део Козака, официри, био је дубоко прожет руским националним духом и монархизмом. Бесперспективност играња „посебног козачког народа” појавила се већ на самом почетку окупације. За време пописа руских избеглица у Србији, одмах по почетку окупације, Немци чак нису понудили опцију да се неко изјасни као Козак, већ су сви пописивани као Руси. Једини резултат који су остварили козачки сепаратисти била је немачка дозвола да се формира „Свекозачки савез у Србији”, који се налазио у приватном стану у Београду, у Улици краља Александра бр. 77, а касније у Улици краљице Наталије бр. 90, поред Руског дома, где је био центар Руског бироа. Ситуацију је погоршавала и чињеница да су атамана (поглавара) козачки сепаратисти имали више него обичних козака-присталица овог покрета. Један од учесника ових догађаја, генерал Алферов сматрао је да у козачком покрету „нема ни мира ни слоге, а најважније нема ни истине ни чврстог држања дате речи. Много политике и свакаких интрига и мало поштења. Води се борба за власт, чак не за власт, већ за сенку власти. И у овој борби козачки поглавари и различити ликови који претендују на то да буду врх су заборавили о најважнијем: о Козаку...”³³⁶

„Самостални Козаци” нису хтели да врбују војнике за РОК, који је био прожет руским национализмом и монархизмом. Према тврдњама поглавара козачких сепаратиста, у РОК-у „руска акција је постигла врхунац. Сасвим смо запостављени, нас занемарују и на сва питања поручују да чекамо и трпимо”.³³⁷ Покушаји да се створи нешто независно од РОК-а падали су у воду. Вођа козачких сепаратиста у Србији Павел (Павло) Сергејевич Пољаков с очајањем је тражио излаз: „Пре неки дан овде се појавио неки г-н Семјонов, који ради у немачкој жандармерији. Имали смо састанак. Па и беседа је била у облику полуиспитивања, полумонолога. На питање г-на Семјонова, како и у којој мери можемо ми козаци да узмемо учешћа у борби одговорио сам да је са наше стране до сада било дато минимум десет предлога о козачким јединицама најразличитије врсте, од административно-полицијских до радних и војних, али нажалост нису били усвојени. Заправо на томе се разговор и завршио, јер на састанак договорени за други дан господин Семјонов није ни дошао. Понудио сам му за почетак 250 људи у узрасту до 46 година. Сада пак ја знам да је Семјонов

³³⁵ Црвена армија и руска емиграција у Југославији за време Другог светског рата у огледалу анти ИБ-овске пропаганде, прир. А. Тимофејев, 87–88; Архив Југославије, ф. 110, Државна комисија за утврђивање злочина окупатора и њихових помагача, кутија бр. 724, Schiedlovski Michael, 609.

³³⁶ ГАРФ, Р-5752, оп. 1, д. 9, л. 2.

³³⁷ Исто.

отворио у Београду канцеларију заједно са Лањином, кога Ви знате, и почео да уписује све редом... На неком свечаном скупу руског шуцкора немачки пуковник Кивиш је држао говор у којем је између осталог рекао, да има неких козачких генерала који воде агитацију против шуцкора, па нека ти генерали запамте, да ћемо ми да средимо оне који саботирају немачке планове...³³⁸

У децембру 1942. РОК је био реформисан. У 1. пуку су били груписани Козаци из целог РОК-а и Калмици (који су у царској Русији такође тежили „козачком” статусу). Без обзира на то, већина Козака и официра пука су били монархисти и руски националисти, а никако „сепаратисти” и заговорници „независне Козакије”. Командир пука генерал-мајор В. Зборовски био је бивши официр царске козачке гарде, а касније и њен начелник.³³⁹ Тек 7. априла 1943. козачки сепаратисти успели су да се изборе да се у оквиру 1. пука РОК-а формира „1. чета независних Козака”, на чијем челу је био А. М. Протопопов.³⁴⁰ Ипак тиме нису успели да пробуде симпатије код локалне немачке администрације. Пољаков је 27. маја 1943. писао: „Генерална линија иде негде далеко од нас и ја могу да се поставим наглавачке, али ни тада неће испасти ништа добро. Тешко је искрено сврстати се у другаре човека коме, како ми се чини, уопште није стало до овог пријатељства. Био је код мене неки тип са Источног фронта, који није Козак, али је човек паметан и разборит. Он каже да ће на Исток пустити само оне који ће схватити жеље Немаца, њихове нове идеје и правац. Ја сам се после тога целу ноћ превртао у кревету и ујутро дошао до закључка да уопште ништа не разумем. Чинило ми се пре тога да је наша спремност да све жртвујемо у име борбе на Истоку, наша свеопшта жеља да учествујемо у њој са паролем која говори о новим принципима и новој Европи, да су наша пређашња антикомунистичка и националистичка активност довољна гаранција за све. Али не – ми или нисмо нешто схватили, или нам нешто недостаје, или нисмо потребни уопште и само смо терет...”³⁴¹

Највеће разочарање Пољакова је чекало у јуну 1943, након доласка у Београд др Химпела, сарадника Источног министарства, који се непосредно бавио козачким питањем. „У Београду господин Химпел је према плану требало да се сусретне са генералом Зборовским, пуковником Галушкиним, Науменком, Татаркиним и Вдовенком. Сви они... монархисти, од екстремних до обичних... До састанка са мном је дошло само грешком. (...) Разговор са мном се завршио брзо, нисмо разговарали ни сат времена... За два дана боравка у Београду господин Химпел је више од два сата разговарао са Науменком, Татаркиним, Вдовенком, Крејтером; био је код Науменка на вечери и потом је опет дошао код њега... Свуда су били присутни генерал Крејтер и његов заменик Сердаковски. Крејтер – начелник Руског бироа, а Сердаковски – његова десна рука, обожавалац генерала Туркула и наш нескривени непријатељ. На вечери је Крејтер држао кратки говор: ево, Козаци, најзад су и вама стигле прве ласте. С обзиром да сте увек у Русији били први, први сте и сада. Он, Крејтер, нада се да ће ускоро после Козака кренути и остали Руси да се боре заједно

³³⁸ Исто.

³³⁹ *Верные долги. 1941–1945*, Маяк 1961, 8–10.

³⁴⁰ Исто, 48.

³⁴¹ ГАРФ, Р-5752, оп. 1, д. 9, л. 16.

са Козацима за слободу заједничке отаџбине. Сви присутни су били веома задовољни говором Крејтера... У свом разговору са господином Химпелом, ја сам посебно обратио пажњу на његове речи: *Козачки весник* (гласило Козака сепаратиста – А. Т.) пише исувише оштро против Русије. То исто је рекао и генералу Шкуроу, који ми је детаљно о томе испричао, јер иако га нису звали сам је дошао на вечеру као 'најстарији кубански официр'. Када сам у разговору поменуо козачку књижевност госп. Химпел је поменуо Краснова као светски познатог писца. Њему се уопште нису допале моје речи о козачкој књижевности, и он ми је буквално рекао да онда може да се говори и о књижевности г. Тула. О младим књижевницима он уопште ништа не зна. (...) Господина Химпела пратио је и госп. штурмбанфирер Риксајзен, човек који има веома висок положај и у свему помаже Науменку. Његов положај има велику тежину, његова реч значи много. Видео сам га само једном. Наш разговор није био успешан, јер кад сам му рекао да сам само Козак, али не и Рус, он је уљудно прекинуо са мном сваку комуникацију."³⁴²

Последњи трагови делатности Савеза Козака у Србији забележени су у телеграму који је вођи козачких сепаратиста В. Гласкову, који је боравио у Прагу, стигао из Линца 30. септембра 1944. „Пре три дана сам стигао са првом групом нашег Савеза у Линц, где је, као што су ми обећали у Београду, морао да нас чека наш сабрат Табурецки. Данас сам га тражио читав дан и нисам могао да га пронађем. Стигли смо са групом чланова породица припадника шуцкора; смештени смо у прихватни логор у којем смо прошли све формалне провере и сада не знам шта ће са нама даље да буде. У прихватном логору не бисмо хтели да останемо, јер су у администрацији Руси из Београда, који ће нам сигурно сметати. Сада се држимо као посебна група. Молимо Вас да нам саопштите шта је са тим Табурецким и шта даље да радимо. Недожогин је остао у Београду да сакупи другу групу и онда ће доћи овде са њом. Нас је овде за сада заједно са женама и децом 34. Пожурите са одговором. Слава Козацима! Инж. М. Морозов."³⁴³

За разлику од Хрватске, у Србији руских емиграната у војној (као и у цивилној) служби готово да није било. Разлог томе је било наређење премијера Србије, генерала Милана Недића, потписано у мају 1942, о отпуштању из државне службе свих Руса без обзира на то да ли су имали југословенско држављанство или не. Један руски полицијски чиновник С. А. Голубев је писао: „Према одлуци господина министра унутрашњих послова III бр. 285 од 18. маја 1942 г., био сам отпуштен из државне службе на основу § 104, т. 16 Закона о службеним лицама, као Рус."³⁴⁴ Овај корак је био узрокован жељом да се обезбеде радна места за велики број српских избеглица, које су пристизале буквално са свих страна. Редак изузетак (услед масовних отпуштања руских емиграната) био је Н. Д. Губарев. Губарев је дошао у Србију као дете, рано је остао без родитеља, али је ипак успео да стекне одређен друштвени статус. Од 1928. је радио у полицији, да би 1941. прешао у Специјалну полицију где се бавио борбом против „побуњеника” – у почетку је био на челу одсека за борбу против комуниста, а потом већ као главни стручњак за борбу против симпатизера Драже

³⁴² Исто, л. 21.

³⁴³ ГАРФ, Р-5752, оп. 1, д. 9, л. 27.

³⁴⁴ ИАБ, УГБ, ОПА (АО/ПО), к.15, Г-5, Голубјев Сергије, 2.

Михаиловића.³⁴⁵ Неколико Руса било је у саставу добровољачких (највише у одреду Милоша Војиновића) и других Недићевих јединица, али су они до средине 1942. прешли у Хипо.³⁴⁶

Пажњу привлачи релативно велики одазив припадника руске емиграције у војне формације настале за време окупације и грађанског рата у Југославији. У овом контексту важно је упоредити број „балканских” руских емиграната (Југославија – око 30.000 и Бугарска – више од 15.000) који су углавном и формирали Руски корпус, и број других великих руских емигрантских колонија које нису толико масовно учествовале у догађајима из периода 1939–1945. године. Према подацима Нансеновског комитета за подршку избеглицама, у Француској је живело око 100.000, у Пољској 80.000, у Немачкој 40.000, у Чехословачкој око 9.000 и у Белгији око 8.000.³⁴⁷ Од њих је на страни антихитлеровске коалиције значајан број емиграната учествовао само у Француској – око 3.000, и то углавном због обавезне мобилизације 1940, а не добровољног пријављивања као што је то био случај са јединицама руских емиграната на Балкану. У овом контексту меродавна је оцена начелника Генералног штаба копнених снага Немачке Франца Галдера, који је сматрао да „полазећи од постојећег искуства (...) милион цивила може да формира око две дивизије”,³⁴⁸ односно може дати отприлике око 3–4% од укупног броја становништва, имајући у виду да је пешадијска дивизија Вермахта имала 17.734 војника и официра.³⁴⁹ Овај средњи проценат уобичајене мобилизационе активности увелико је био премашен ако се упореди број Руса на Балкану и број добровољаца у Руском корпусу и помоћним полицијским формацијама, чак и ако се узме у обзир специфична демографска и социјална структура емиграције у којој је проценат одлучних мушкараца с искуством држања пушке у рукама био већи од уобичајеног.

Покушаћемо да утврдимо мотивацију за ову ванредну мобилизациону активност. Пре свега уочљиви су материјални разлози. Након масовних отпуштања узрокованих ратним недаћама, емигранти су морали да потраже излаз који је могао њима и њиховим породицама да обезбеди егзистенцију. Услед великог броја српских и словеначких избеглица из НДХ и словеначких територија припојених Рајху, српска влада је 1942. донела наређење³⁵⁰ о отпуштању свих Руса, без обзира на њихово држављанство (односно чак и оних који су имали југословенско држављанство) из државне службе, чиме су Руси у Србији стављени у безизлазну ситуацију. У тим околностима служба у редовима Руског корпуса била је релативно привлачна. Према подацима из 1942. редови и водници добијали су од 60 (пуни износ с породичним додатком – 90 РМ) до 75 рајхсмарака месечно (пуни износ с породичним додатком – 105 РМ), подофицири од 105 РМ (пуни износ с породичним додатком – 145 РМ) до 145 РМ (пуни износ с породичним додатком – 210 РМ), официри

³⁴⁵ ИАБ, БИА, Ф. XIII /П.1, Записник о саслушању Николаја Губарева, бившег чиновника Управе града Београда, 29. децембар 1947.

³⁴⁶ И. И. Ковтун, Д. А. Жуков, *Русские эсэсовцы в бою. Солдаты или каратели?*, Москва 2009; Г. Бабовић, *Летопис Шаница. 1933–1944*, прир. С. Петровић Тодосијевић, Београд–Шабац 2010, 103.

³⁴⁷ *Между Россией и Сталиным. Российская эмиграция и Вторая мировая война*, Москва 2004, 7.

³⁴⁸ Ф. Гальдер, *Военный дневник*, том 3, кн. 1, 22. 6. 1941 – 30. 9. 1941, Москва 1971, 256.

³⁴⁹ Б. Мюллер-Гиллебранд, *Сухопутная армия Германии. 1933–1945 гг.*, Москва 2002, 86.

³⁵⁰ „Решењем Господина Министра унутрашњих послова III. бр. 285 од 18. маја 1942. године, отпуштен сам из државне службе на основу § 104, т. 16 Закона о чиновницима, као Рус...“. ИАБ, УГБ, СП, АО/РО, 15/5.

од 210 РМ (пуни износ с породичним додатком – 270 РМ) до 340 РМ (пуни износ с породичним додатком – 430 РМ), старији официри (од капетана до пуковника) од 400 РМ (пуни износ с породичним додатком – 520 РМ) до 620 РМ (пуни износ с породичним додатком – 800 РМ).³⁵¹ С обзиром на вештачки висок девизни однос (1 РМ = 20 српских динара),³⁵² овај износ био је значајан.

Не сме се заборавити ни то да је до тог тренутка (1941) прошло две деценије од завршетка Грађанског рата и да најамништво као начин егзистенције више није било привлачно. Иако је већина руских емиграната који су дошли у Краљевину СХС учествовала у Првом светском и/или Грађанском рату (62%), професионалних војника у њиховим редовима било је релативно мало (28,6%),³⁵³ јер је главнина руске професионалне војске погинула у крвавим борбама 1914–1918. године. Средња и млађа генерација емиграната су навикле на живот у мирнодопским условима, па је њима и у случају отпуштања било једноставније да емигрирају у Немачку, која је услед масовне мобилизације имала више слободних радних места и била спремна да запошљава руске емигранте. Војна служба за време глобалног рата и учешће у активним антипартизанским операцијама у тешким планинским условима против бројног, идеолошки мотивисаног и одлучног непријатеља, нису могли да буду само начин зарађивања новца. Они који су хтели да се материјално обезбеде без посебног ризика нису се задржавали у корпусу, чак и ако су случајно долазили у њега. Ова врста „војних бегунаца” изазивала је изузетно негативне емоције код „патриотског” дела руске емиграције. Сличну ситуацију навео је у својим успоменама Анатолиј Максимов, који се брзо по доласку у корпус разочарао, и стога га је напустио и отишао да ради у безбеднијој атмосфери у Немачкој и окупираној Француској. Након што је сазнала за његове планове, петнаестогодишња девојка из београдске руске емигрантске породице пријатеља Максимова, код којих је он био у гостима, била је толико љута да је прво, на запрепаштење својих рођака, импулсивно припретила да ће да зове Гестапо, а када се мало смирила само је избацила „кукавицу” из стана без обзира на пристојност и полицијски час.³⁵⁴ Неки емигранти су заиста покушавали да пронађу ново запослење на подручју Немачке или протектората (у Немачкој, Аустрији или Чешкој) и напуштали Србију. На рад у Немачку отишла је кћи др Н. В. Крајинског, а са њом је отпутовао и стари професор. Трагови овог миграционог таласа сачували су се у архивама Гестапоа, јер свако ко је хтео својевољно да нађе посао у Немачкој, морао је да добије уверење Гестапоа о политичкој поузданости.³⁵⁵

Осим материјалних разлога, без сумње су морали да постоје и други мотиви који су утицали на одлуку руских емиграната да након двадесет година безбедног живота опет ставе пушку на раме. Припадници ових антипартизанских формација у својим успоменама издвајали су неколико нематеријалних мотива. Као иницијални разлог наводили су покушај заштите од партизанског и комунистичког терора. Мора се признати да је било више случајева убиства руских емиграната и њихових породица, а још више физичких и вербалних напада од лево оријентисаног дела станов-

³⁵¹ ГАРФ, Р-6792, оп. 2, д. 68, л. 4, 97.

³⁵² ГАРФ, Р-7439, оп. 1, д. 10, л. 133.

³⁵³ М. Јовановић, *Руска емиграција на Балкану 1920–1940*, 183.

³⁵⁴ А. Максимов, „Так было повесть, Кн. 1, Ч. 3, Побег“, *Журнал Фох*, 3. 10. 2005. <http://fox.ivlim.ru/showarticle.asp?id=3506>

³⁵⁵ ИАБ, BdS, G-151, G-144, G-110, E-9, E-4, D-611, D-46, C-24, B-365, B-208, B-169, B-1087, B-73, B-28.

ништва, због чега је живот емигрантских породица, нарочито у унутрашњости, постао непријатан, па чак и опасан.³⁵⁶ Најважнији мотив, који је стално био присутан у животу руских емиграната, била је жеља да се врате у свој завичај, и то не као јадници који су признали своју кривицу, већ као победници „на коњу”. Стога су догађаји из периода 1941–1945. у колективној свести емиграната интерпретирани као наставак незавршеног Грађанског рата у Русији против бољшевика.

У визуелној борби против комунистичке идеологије учествовали су и руски цртачи стрипа, реномирани актери „златног века југословенског стрипа”, који су, како је наведено, дали велики допринос развоју ове гране стваралаштва у међуратној Југославији. Најпознатији од њих вероватно је био један од оснивача српског стрипа, талентовани цртач и веома плодан аутор Константин Кузњецов, који је цртао карикатуре у недићевским хумористичким новинама *Бодљикаво прасе*, *Мали забавник*. Нацртао је плакате: „Прича без речи”, „Лаж са истока” и др. и дизајнирао брошуре за немачку пропагандну издавачку кућу „Југоисток”. Кузњецов је нацртао познате плакате „Пољубац енглеског Јуде” и „Иване шта мислиш” за пропагандно одељење „Југоистока”.³⁵⁷ Познат је његов популарни стрип „Прича о несрећном краљу” из 1943/1944. У њему су у форми алегорије описани: Стари краљ (Александар Карађорђевић), Млади краљ (Петар II Карађорђевић), Племић злобног владара (В. Черчил), Разбојник (Ј. Броз Тито) и Северни крволочни владар (Ј. В. Стаљин). Активно је радио и Всеволод Константинович Гуљевич (1903–1964), који је за време рата створио низ убедљивих „националних узора”, јунака немачког епа („Нибелунзи”) и српског средњег века („Мач судбине”).³⁵⁸ Из егзистенцијалних разлога у графичком опремању недићевских листова и других издања учествовао је и чувени Јуриј Лобачев.³⁵⁹ Осим њих, и низ других мање познатих руских емигрантских сликара сарађивао је са немачким „Југоистоком”, одељењем за пропаганду у влади генерала Недића и штампом која је у то доба објављивана у Србији. „Југоисток” је објавио и неколико дела руских аутора и преводилаца.³⁶⁰ Руски емигранти одиграли су одређену улогу и у дизајнирању „антимасонске и антикомунистичке изложбе” коју је у јесен 1941. организовала београдска општина.³⁶¹

Поједини руски емигранти су таласу антикомунистичке пропаганде давали свој публицистички и новинарски допринос. На пример, Евгениј Меснер, који је стекао темељно војно образовање (Михајловска артиљеријска школа и Академија Генералног штаба) радио је као војни коментатор у српским (*Време*, *Општинске новине*) и руским (*Сегодня/ Данас*) емигрантским новинама и

³⁵⁶ ИАБ, VdS, B-922, J-408.

³⁵⁷ „Руске избеглице у Југославији кроз архивску грађу”, (каталог изложбе), Београд, 1997.

³⁵⁸ О. Л. Лејкинд, К. В. Махров, Д. Ј. Северјухин, *Художници рускогo зарубежњa. 1917–1939. Биографическиј словарь*, Санкт-Петербург 1999; И. Антанасијевић, *Русскиј комикс Кoролевствa Југослaвиa*, Нови Сад 2014; *Црвена армија и руска емиграција у Југославији за време Другог светског рата у огледалу анти ИБ-овске пропаганде*, прир. А. Тимофејев, Београд 2018, 131.

³⁵⁹ Ђ. Лобачев, *Кад се Волга уливала у Саву*, Београд 1997, 112, 114, 116, 117, 121.

³⁶⁰ Г. Адамов, М. Шиле, *Тајне океана: научно-фантастични роман*, Београд 1943; Ј. Извољска, Ж. Кесел, *Распућин. Сумрак царства*, Београд 1942.

³⁶¹ Н. Јовановић, „Антимасонска и антикомунистичка изложба у Београду 1941”, *НОР и револуција у Србији 1941–1945*, Београд 1972; М. Кресо, *Нјетацка окирациона иргава и Веогради, 1941–1944*, Веоград 1979; К. Николић, *Немачки ратни плакат у Србији 1941–1944*, Београд 2000; ВА, Немачка архива, ф. Пропагандно одељење Југоисток.

пре рата. За време рата постао је борац Руског корпуса и поред тога неко време уређивао лист *Обнова* и активно сарађивао у *Новом времену*, где је много писао о ратним дешавањима ван Србије.³⁶²

Емигранти који су радили у просвети држали су антикомунистичка предавања у градовима по унутрашњости Србије. Ф. Ф. Балабанов (1897–1972), свршени теолог београдског Богословског факултета који је пре рата радио као наставник веронауке, психологије, црквено-словенског језика, патрологије и филозофије у богословијама у Призрену и Сремским Карловцима,³⁶³ након 22. јуна 1941. обратио се немачким властима с молбом да га упуте у домовину да држи тамо предавања „против комунизма и атеизма”. Ипак Балабанова нису упутили у Русију, већ у Банат, где је држао антикомунистичка предавања о црвеном терору колективизације, колхозима, репресијама и друштвеној деградацији као последици комунизма. Он се толико прихватио овог посла да је чак разрадио општи план и методске препоруке за антикомунистичку агитацију, које је и предао београдском одељењу СД-а.³⁶⁴ Слична предавања држали су и други руски емигранти – гимназијски наставници Р. В. Плетњев и В. И. Аљтов.³⁶⁵

Активно учешће руске емиграције у грађанском рату у Југославији није било само последица чврстих антикомунистичких ставова и жеље за повратком у отаџбину са победницима (Немцима). Радило се и о високом степену интегрисаности у живот новог завичаја, који се испољавао не само кроз мешовите бракове и продор локалних израза и навика у говор и свакодневицу избегличких маса. Радило се о стварању унутрашњих, дубоко интимних веза са земљом у којој су провели две деценије живота.³⁶⁶ Нажалост, већи део емиграната сувише касно је схватио да су их Немци искористили због њихове идеологије и да их користе као помоћнике у експлоатацији окупираних простора.

РУСКИ ЕМИГРАНТИ – НЕПРИЈАТЕЉИ ОКУПАТОРА

Нису сви руски емигранти дочекали с ентузијазмом немачку окупацију. Немци су одмах по доласку у Србију почели да траже своје неистомисљенике, између осталих и међу руским избеглицама. У том послу ослањали су се на мрежу својих помагача из редова емиграната. У групи помагача Гестапоа издвајали су се људи с различитим мотивима: одани ентузијаста који су радили из идеолошких мотива и слали у Гестапо своје извештаје писане на десетинама страница; отписани преваранти спремни на све због новца, а било је и обичних полицајаца који су радили у српској полицији још пре 1941. године и потом као део опреме (уз затворске просторије, намештај и лисице) прешли у власништво немачких окупатора.³⁶⁷

³⁶² ВА, Недићевска архива, к. 88, п. 14, д. 7, с. 2.

³⁶³ В. И. Косик, *Русская Церковь в Югославии (20–40-е гг. XX века)*, Москва 2000, 230.

³⁶⁴ ИАБ, BdS, В-361, стр. 5; ИАБ, BdS, В-336, стр. 4–14.

³⁶⁵ ВА, Недићевска архива, к. 30, п. 5, д. 1, с. 32, 34, 77, 78.

³⁶⁶ ИАБ, BdS, А-188.

³⁶⁷ ИАБ, BdS, А-074, В-1318, В-336, В-508, В-635, С-86, С-123, D-111, G-166, Н-83, J-45, J-163.

Не смеју се заборавити ни оне руске избеглице које су са симпатијама, личне или финансијске природе, гледале на Енглеску и њене савезнике. Са француском обавештајном службом сарађивали су Л. Неманов³⁶⁸ и М. Лунин,³⁶⁹ са америчком А. фон Еден.³⁷⁰ Посебно је активна била субверзивна (да не кажемо експлозивна) делатност енглеске тајне службе, која је такође користила услуге руских емиграната. Са Енглезима су сарађивали А. Аљбов, генерал Романовски и други.³⁷¹ На сензацију је личила добровољна исповест у Гестапоу Бориса Ходолеја, који је радио код Енглеза. Ходолеј се запослио у енглеској амбасади 1925. године као возач, а касније је сарађивао у одељењу за пропаганду. У изјави коју је дао Гестапоу 16. јуна 1941. године испричао је како је од краја тридесетих година амбасада Енглеске почела да се претвара у центар илегалне пропагандне и субверзивне делатности, са широком зоном утицаја у коју су улазиле Југославија, Румунија, Грчка, Бугарска, па чак и Турска. Ускоро су поред пакета са пропагандним материјалом, чијом се доставом бавио Ходолеј, почели да шаљу херметички затворене кутије тешке 50–80 килограма. Енглески шефови су тврдили да су то пакети са конзервама, али су наређивали изузетан опрез приликом њиховог преношења. Током евакуације амбасаде после напада Немачке на Југославију, Ходолеј је покушао да напусти амбасаду, али након што су му припретили револвером сео је за волан и возио до Ужица, где су га Енглези оставили без пара и докумената. Током овог бекства један од аутомобила који је припадао енглеској амбасади учествовао је у саобраћајној несрећи, а судар је изазвао страховиту експлозију након детонације кутије с „конзервама” која се налазила у том аутомобилу.³⁷² Ови реални и наводни непријатељи окупатора били су хапшени од органа немачке тајне полиције СД (испостава BdS Belgrad), чији се архивски фонд делимично налази у ИАБ.

Осим појединачних хапшења долазило је и до масовнијих репресија против одређених групација из редова руских избеглица. Пре свега страдале су избеглице из Русије јеврејског порекла (заједно са српским Јеврејима). Већ 16. априла 1941. године у Београду су се појавили прогласи који су под претњом смртне казне наредили свим лицима јеврејског порекла да се 19. априла окупе испред зграде градске полиције. Патње и смрт у Бањичком логору били су усуд већине ових људи. Касније је Гестапо тражио скривене Јевреје у редовима руске емиграције.³⁷³ Судбина оних за које се сумњало да су јеврејског порекла била је различита. Имућнији су могли да се спасу. На пример, Г. И. Флексер бавио се откупом злата и накита, а био је и власник златарске радње, за чије отварање му је новац средином двадесетих година позајмила локална јеврејска заједница. Иако је ситуација изгледала фатално, у његовом досијеу се најпре појавило сведочанство о томе да пати од више тешких и неизлечивих болести, а након тога још и потврда Бироа руске емиграције о његовом апсолутно „аријевском” пореклу. На крају је извадио и потврду о томе да је заправо држављанин неутралне државе (Шведске), што је заправо фасцинирало сараднике београдског Гестапоа, који нису могли да схвате на који начин је Флексер могао толико брзо и без напуштања Београда да по-

³⁶⁸ ИАБ, BdS, A-439.

³⁶⁹ ИАБ, BdS, M-2019.

³⁷⁰ ИАБ, BdS, E-29.

³⁷¹ ИАБ, BdS, A-47, B-418, D-113, G-129.

³⁷² ИАБ, BdS, H-36, стр. 3–6.

³⁷³ ИАБ, BdS, B-153, B-431, F-178, J-179.

стане срећни власник шведског пасоша.³⁷⁴ Нажалост, овакве финансијске могућности биле су пре изузетак у редовима руске емиграције јеврејског порекла. Ближа је трагичном правилу судбина Самуила Ј. Ровинског, који је радио као лекар у Лазаревцу. Био је ожењен медицинском сестром, Српкињом, која је радила са њим, и потпуно се интегрисао у локалну средину. Ровински је уживао заслужени углед, не само као школовани стручњак (завршио је Царски универзитет у Харкову), но и као добар човек који је био спреман да бесплатно лечи сиромашне пацијенте. После његовог хапшења више од стотину Срба, његових познаника, пријатеља, комшија и пацијената потписало је молбу упућену на име министра унутрашњих послова Србије у којој је тражено од председника владе Србије Милана Недића да се лично обрати Гестапоу с молбом за ослобађање др Ровинског. Ровински је био пуштен на слободу, али су се Немци ускоро предомислили и поново га ухапсили. Након што је покушао да побегне, људи који су потписали молбу за његово ослобођење узети су за таоце. Несрећни доктор се опростио од своје деце и породице и обесио се на прагу властите куће.³⁷⁵

Нацистичко „правосуђе” се одмах побринуло и за судбину масона³⁷⁶ у Србији, међу којима је било и неколико представника руске емиграције. Гестапо је хапсио сваког избеглицу који је био близак ревизији својих погледа на совјетску државу и осећао симпатије према СССР-у као Русији у комунистичком амалгаму.³⁷⁷ Чак и они који су бар једном у животу дошли у амбасаду СССР-а (на пример лица која су тражила адресе својих рођака у СССР-у, особе које су се интересовале за техничку или природњачку литературу или хтеле да сазнају како изгледа живот у совјетској држави) обично су хапшени, а Гестапо их је проверавао.³⁷⁸ После пажљиве и детаљне провере, која је била праћена физичким притиском на ухапшене, ове случајне несрећнике пуштали су на слободу након што би потписали писмену сагласност да никоме неће причати о хапшењу осим брачном другу (ако је такав постојао), с тим да је последњи такође морао да потпише сагласност о чувању тајне.³⁷⁹

Након доласка Немаца сваки отворени разговор, па чак и с најприснијим друговима, могао је да постане разлог за хапшење и смештање у логор.³⁸⁰ У приватним разговорима неки „слободоумни” емигранти падали су у заблуду која је била потпуно супротна оној која је заносила вође екстремно десничарске емиграције. Ови „слободоумни” сматрали су „да у Русији више нема комунизма, тамо живе Словени патриоте, који се боре за словенску идеју и јединство свих Словена”.³⁸¹ Сумњу Гестапоа могли су да изазову чак и безазлени редовни састанци истих људи, који су се окупљали само како би попили мало вина и одиграли партију карата.³⁸² Уморни од свакодневних

³⁷⁴ ИАБ, BdS, F-178.

³⁷⁵ О. Марковић, „Доктор Сима Ровински“, *Мали човек и велика историја*, ур. Г. Милорадовић, Ваљево 2002, 7–14; ИАБ, УГБ, Бањички логор, 6286 (IV)

³⁷⁶ ИАБ, BdS, C-128, C-135, D-44, J-179, ST-131.

³⁷⁷ ИАБ, BdS, A-56, A-116, C-70, C-75, C-76, D-90, D-184, D-195, G-318, I-5, I-51, J-13, J-810.

³⁷⁸ ИАБ, BdS, A-15, A-23, B-217, D-212, D-250, O-21.

³⁷⁹ ИАБ, BdS, B-361, стр. 26.

³⁸⁰ ИАБ, BdS, I-50.

³⁸¹ ИАБ, BdS, B-579, стр. 2.

³⁸² ИАБ, BdS, C-191.

најневероватнијих гласина и у жељи да добију бар донекле објективну информацију, руски емигранти су покушавали да упореде претерано оптимистичку немачку пропаганду са радио-емисијама из Москве и Лондона. Као одговор на те покушаје, који су били типични и за остало становништво Србије, 27. маја 1941. године појавило се наређење немачке команде у Србији о забрани слушања свих радио-станица осим немачких, под претњом затворске казне или чак и стрељања, с тим да је одговорност за извршење ове наредбе била касније пребачена на Специјалну полицију и Гестапо.³⁸³ Ипак неке руске избеглице организовале су чак и групно слушање забрањених радио-емисија или су преносиле њихов садржај комшијама или колегама на радном месту.³⁸⁴

Без обзира на овај притисак, само малобројни руски емигранти имали су жељу да се боре против Немаца с оружјем у рукама (или чак и без њега). Ти појединци могли су пре да изразе своје погледе деловањем у илегални или одласком у партизанске одреде.³⁸⁵ Разумљиво је да је део емиграната који је одлучио да ступи у борбу против Немаца био веома малобројан. Поједини емигранти придружили су се партизанима. Неки од њих су погинули, потпуно анонимни, али двојица су постигли очити успех код Тита. Владимир Смирнов, инжењер и питомац Београдског универзитета, отишао је „у шуму” 1941. године. У рату је постао члан КПЈ и начелник Техничког одељења Врховног штаба НОВЈ. Допринео је успеху партизанског маневра у бици на Неретви (био је одговоран за рушење моста, а касније за прављење импровизованог моста на рушевинама старог, преко ког су се партизани извукли из обруча). Фјодор Махин, бивши бели официр кога је, како је већ наведено, у међуратном раздобљу заврбовала совјетска обавештајна служба, такође је ступио у КПЈ већ 1939. године. Он је отишао „у шуму” 1941, када је имао 59 година. Радио је у пропагандном одељењу Врховног штаба НОВЈ, а крајем рата постао је начелник Историјског одељења Генералштаба.

Мања група руских избеглица одлучила је да формира Савез совјетских патриота (ССП), који је илегално деловао (углавном у Београду) од 1942. у циљу пропаганде и помоћи партизанској илегални.³⁸⁶ Гестапоу није пошло за руком да оствари провалу у ССП све до 1944. године. У редовима руске емиграције било је и совјетске агентуре. Немачка безбедносна служба у Београду није успела да пронађе мрежу преосталу од Л. Линицког (једина позната и тренутно званично потврђена група НКВД-а у Краљевини Југославији).³⁸⁷ Непоуздани су били и закључци Гестапоа у Србији, који је безуспешно покушавао да ухапси Ф. Ј. Махина,³⁸⁸ његовог помоћника В. А. Лауданског,³⁸⁹ као и низ других њима познатих и непознатих совјетских обавештајаца.³⁹⁰

³⁸³ ИАБ, УГБ, СП IV, 38/05, 266.

³⁸⁴ ИАБ, VdS, A-50, B-112, H-222, I-54, J-235.

³⁸⁵ Ј. Ж. Гиљотен, *Две моје домовине*, Горњи Милановац 1991; Ћ. Лобачев, *Кад се Волга уливала у Саву*, 118, 121, 129.

³⁸⁶ Ј. Ж. Гиљотен, *Две моје домовине*, Горњи Милановац 1991; Ћ. Лобачев, *Кад се Волга уливала у Саву*, 118, 121, 129.

³⁸⁷ ИАБ, VdS, D-275.

³⁸⁸ ИАБ, УГБ, СП IV, 127/6.

³⁸⁹ ИАБ, УГБ, СП IV, 11/16; ИАБ, УГБ, СП IV, 11/59.

³⁹⁰ ИАБ, УГБ, СП IV, 127/6.

ДРУШТВЕНИ ЖИВОТ РУСКИХ ЕМИГРАНАТА У ОКУПИРАНОМ БЕОГРАДУ

Припадници руске емиграције су у међуратном Београду издавали огроман број периодике, кратког века и још краћег буџета, која је покривала широки распон емигрантских погледа на политичке и друштвене изазове. У међуратном периоду у Југославији је у различито време излазило више од 300 руских периодичних издања.³⁹¹

По доласку Немаца ово шаренило било је насилно ликвидирано. На самом почетку, услед стриктне цензуре, издавачки живот емиграције потпуно је прекинут. Тек се 13. јуна 1941. у Београду појавио *Рускиј билтен* (Русский бюллетень), „недељно информативно издање руске емиграције” под уредништвом новинара Александра Лањина, који је сарађивао са Гестапоом.³⁹² Било је објављено свега десет бројева. Билтен је престао да излази када су Немци, надахнути победама на Источном фронту, одлучили да им није потребна активна помоћ емиграната, сменили Скородумова и његово окружење и угасили *Рускиј билтен*, који је припремао емигранте за повратак и обнову Русије. По формирању Руског корпуса, 23. децембра 1941. био је покренут други недељник *Ведомости Охраној групи* (Ведомости Охранной группы) под уредништвом једног од чланова „руског шуцкора”, пуковника генералштаба руске царске армије Евгенија Меснера. Недељник РОК-а објављивао је пропагандне белешке о деловању „шуцкора”, као и чланке који су описивали живот цивилних припадника руске емиграције. Цивилни део руске емиграције у Србији осећао је драстични мањак информација и Биро је одлучио да покрене посебно издање за њихове потребе. Стога су се 8. фебруара 1942. појавиле посебне новине за цивилни део руске емиграције у Србији – *Новиј пут* (Новый путь), „информативни недељни орган Бироа за заштиту интереса руске емиграције” под уредништвом новинара Б. Ганусовског, који је имао легитимацију фолксдојчера, иако је његово немачко порекло било спорно. Ганусовски је објавио 21 број листа, будући да су се од јуна 1943. године *Новиј пут* и *Ведомости Охраној групи* спојили у један недељник под називом *Рускоје дело* (Русское дело), који је објављиван у Београду, а касније у НДХ све до 15. новембра 1944. године.

Осим поменутих, у Београду су паралелно излазиле чак две руске црквене новине: званично издање Руске православне заграничне цркве (РПЦ(з)) које је уређивао секретар Синода РПЦ(з) Јуриј (Георгиј) Грабе,³⁹³ и ултрадесничарско издање које је уређивао Ексакустодиан Махараблидзе,³⁹⁴ бивши секретар Синода и критичар Грабеа, али не и владика или самог Синода. То су била једина издања руске емиграције која су излазила и пре рата и под немачком окупацијом. Часопис Махараблидзеа је окупљао „чврсте струје” у РПЦ(з). Ту су били: познати публициста и проповедник, протопрезвитер, Владимир Востоков, последњи протопрезвитер руске царске армије, Георгиј

³⁹¹ Ј. Качаки, *Руске избеглице у Краљевини СХС/Југославији. Библиографија радова 1920–1944. Покушај реконструкције*, Београд 2003, 350.

³⁹² ИАБ, VdS, M-12.

³⁹³ *Церковная жизнь*, Белград 1933–1944.

³⁹⁴ *Церковное обозрение*, Белград 1932–1944.

Шавељски и сам Ексакустодиан Махараблидзе, који је некада био начелник канцеларије прото-презвитера царске армије.

У руској штампи која је излазила у Србији за време рата исијавала је „као сунце у малој капи воде” већина новинарских трендова Трећег рајха.³⁹⁵ Нацистички ментори који су се борили против „готице” у Немачкој, у руској штампи су одлучили да убрзано спроведу реформу правописа и стога су увели нови, скраћени, „бољшевички” правопис, који се појавио после 1918. и изазивао негативне реакције код „ортодоксних патриота” у емиграцији. *Рускиј билтен*, који су штампали доследни „легитимисти”, придржавао се свих норми старог правописа. Стари правопис је све време излажења задржао и званично гласило РПЦ(з) – *Церковнаја жизњ*. Прелазну и накарадну позицију заузело је гласило „црквене опозиције” – *Церковноје обозреније*, које је изгубило „ять” и „твердый знак” у септембру 1943, али је покушало да задржи остале карактеристике старог правописа (компликовани систем падежних завршетака речи). Уредништво је обећало да ће касније вратити изгубљени „твердый знак” и „ять”, објашњавајући овај напрасни губитак одсуством ових знакова у „комплету слова од штампарске машине за бугарске новине” који је коришћен за штампање листа *Церковноје обозреније*. С друге стране, новине Руског корпуса су већ почетком пролећа 1942, „да се уштеди простор”, избациле „твердый знак” на крају речи, али су задржале до краја свог постојања стари правопис, слова „ять” и „і”.³⁹⁶ Сличну политику „штедње простора” спроводио је и *Новиј пут*, који је задржао стари правопис и азбуку, али је изгубио „твердый знак” на крају речи.

Питање правописа се заострило по појави листа *Рускоје дело* – уједињеног издања Руског корпуса, руских одреда Хипо и Бироа за заштиту права руске емиграције у Србији. Већ у првом броју уредништво је саопштило да ће користити нови правопис, „да се на тај начин елиминишу макар и незначајне у бити препреке (...) које би могле да настану у размени идеја Руског Зарубежја са (...) одредима нових руских генерација, које се сада боре против бољшевизма у име Русије и које су се такође делимично улиле и у наше редове”.³⁹⁷ Услед овог превише суптилног покушаја да се објасни воља немачких ментора, уредништво је било бомбардовано десетинама љутих и чак агресивних писама, чији су их аутори оптужили за мањак националне свести, културе и отпора према „црвеном отрову”. Одговарајући на ова писма, уредништво је ауторе назвало „новим староверима” и истакло да нови правопис већ користи 180 милиона Руса у завичају; да је нова правила припремила још пре револуције Царска руска Академија наука и да је реформа неопходна како би се спровело успешно уједињавање са читавом масом руског народа.³⁹⁸ Ипак, уредништво је морало да посвети још неколико бројева доказивању корисности и исправности реформе. Било је објављено детаљно научно објашњење новог правописа, које је написао историчар и филолог Александр Погодин, као и кратко објашњење „сржи и основа новог правописа”, које је формулисао стручњак за руску књижевност и наставник руског језика и књижевности у кадетском корпусу и руско-српској гимназији, Владимир Топор-Рабчински.³⁹⁹

³⁹⁵ *Новый путь*, № 53, 1943, 2.

³⁹⁶ *Ведомости Охранной группы*, № 14, 1942, 4.

³⁹⁷ *Русское дело*, № 1, 1943, 2.

³⁹⁸ *Русское дело*, № 7, 1943, 5; *Русское дело*, № 10, 1943, 4.

³⁹⁹ *Русское дело*, № 16, 1943, 4; *Русское дело*, № 16, 1943, 4.

Уз јасну пропагандну и идеолошку мотивисаност, реформа правописа вероватно је ипак до некле имала узрок и у штедњи новинског папира. Проблем мањка папира био је критичан, јер су емигрантске новине стално „мршавиле”. *Рускиј билтен* је имао 10 страна, *Новиј пут* – четири, а *Ведомости Охраној групи* – шест, али дупло смањеног формата, што је укупно давало седам страница недељних новина руске емиграције у Србији. *Рускоје дело* је на почетку имало шест страница, а од бр. 9 – само четири.

Мањак папира, слова и правописних правила уредништва емигрантских листова покушавала су да компензују борбеним духом и јачањем осећаја заједништва и мисионарских визија у редовима емиграната. Новинар листа *Новоје време*, који је носио православно име Василиј и славно у Новој Европи презиме Розенберг, резимирао је постигнућа листа након годину дана постојања. Новоје време спада у „групу идејних новина обновљене Европе..., ствара јавно мњење..., брани и објашњава духовне вредности, које... сматра потребним за културни, морални и материјални развој народа и нације”.⁴⁰⁰ Ово је било отворено признање чињенице да су војна издања руских емиграната у политичком смислу (и глобалном и локалном) била орган немачке пропаганде, као и да су дословице преписивала све политичке информације из немачких или српских новина (под контролом Немаца).

Очигледно стање у уређивачкој политици није било јасно неким емигрантима који су навикли да виде у новинама огледало друштвене мисли и политичких дискусија. „Смештени у београдским станчићима у поткровљу или бункеру у брдима”, руски емигранти су тежили да изразе у писмима уредништву и чланцима своје глобалне политичке идеје, бележећи на тај начин трагове жучних дискусија и расправа које су се водиле у круговима познаника и пријатеља. Нажалост, ови „политички” и „хиперкритички” чланци завршавали су у уредничкој канти за смеће.⁴⁰¹ Уредништво је било преплављено безбројним чланцима и писмима са саветима „Рибентропу, Розенбергу и Власову” и стога се обратило читаоцима с молбом да прекину са писањем „политичких радова” и да шаљу „извештаје информативног карактера..., о културном раду..., приказе свакодневнице, књижевне прилоге и белешке”,⁴⁰² не заборављајући „да је Русија пропала од критике”.⁴⁰³ На тај начин су новине (као пропагандна издања војног времена) покушавале да заштите стратешку залиху друштва у рату – „ведрину духа”.⁴⁰⁴ Насилни осмех „оптимизма” водио је ка томе да су читаоци у мањку реалних информација покушавали да читају новине „између редова” и у њима видели одраз песимистичког развоја ствари по окупациони режим, чак и у најави извођења комада Лава Толстоја „Живи леш”.⁴⁰⁵

Мањак средстава за јавно информисање посебно су осећали усамљени војници забачених гарнизона и посада издвојених бункера Руског корпуса, као и они у мањим емигрантским колонијама у унутрашњости Србије. Прве пробне емисије на руском језику биле су покренуте још

⁴⁰⁰ *Новый путь*, № 53, 1943, 2.

⁴⁰¹ *Русское дело*, № 4, 1943, 5.

⁴⁰² *Русское дело*, № 3, 1943, 5.

⁴⁰³ *Русское дело*, № 4, 1943, 5.

⁴⁰⁴ *Ведомости Охранной группы*, № 75, 1943, 6; *Русское дело*, № 1, 1943, 6.

⁴⁰⁵ *Русское дело*, № 25, 1943, 3.

у лето 1941. на таласима Радио Београда.⁴⁰⁶ Од 1943. посебне руске емисије на Радио Београду постале су редовне. Прва радио-емисија емитована је 17. августа 1943. и трајала је 30 минута. Започињана је молитвом „Верују”, коју је певао мушки хор Руског корпуса, затим су емитовани кратки поздрави генерала Штејфона, белешке о свакодневном животу руских емиграната у Србији и преглед политичких догађаја недеље у свету, који су се смењивали са руским царским маршевима, руским народним и оперским аријама.⁴⁰⁷

Руске емисије су емитоване сваког уторка у 14 сати, а после су их пребацили на 18 сати, дали су им више времена и проширили садржај.⁴⁰⁸ Основни проблем на путу ширења електронских медија био је мањак радио-апарата. За потребе пријема руских радио-емисија користили су војничке радио-станице и радио-апарате у касарнама Руског корпуса, као и војне машине пропагандне службе, које су имале снажан разгласни систем,⁴⁰⁹ који је преносио песме и прогласе радио-станице на 200–300 метара.⁴¹⁰ Осим тога у зградама председништва емигрантских колонија организовано је бесплатно и јавно „радио-слушање”, као што је то, на пример, било у позоришној сали Руског дома. Слушаоци окупљени испред звучника су могли да чују не само политичке вести, већ и радио-драме (од Островског до Аверченка), руску симфонијску музику и оперске арије (из опера „Русалка”, „Кнез Игор”, „Садко” и др.), љубавне песме („романсе”), кубанске и донске козачке хорова, руске и украјинске народне песме и шаљиве песмице („частушке”). Уметнички део програма састајао се од мешавине грамофонских снимака из збирке београдског радија и наступа популарних емигрантских певача и песника уживо.⁴¹¹

Идеја заједничког окупљања због „јавног слушања” толико се допала емигрантима да је дошло до стварања „усмених новина”. „Усмене новине” су се појављивале не само у војним колективима, већ и у црквама и појединим колонијама. Сигурно је постојао ризик да се те „усмене новине” претворе у отворени пропагандни наступ, „политичку информацију”. Организатори су „усмене новине” сматрали разлогом окупљања и дружења усамљених руских избеглица у свакодневној колотечини: „у монотоном животу између планинских врхова и дивљих шума у усамљеним малим насељама, једном недељно су добијали разлог да се окупе сви заједно на 1–2 сата, да се одморе од напора службених обавеза, да се разоноде и послушају неке (...) реферате”, песме, рецитације и грамофонске плоче.⁴¹² Тешко је проценити какав је заправо био однос емиграната према „усменим новинама” и да ли су оне добиле неку већу популарност.

Мања идеолошка обојеност и већи ниво неформалне отворености били су присутни у другом облику јавне комуникације – јавном „испијању чаја”. Осим овог традиционалног руског на-

⁴⁰⁶ *Казачий вестник*, № 1, 1941, 7.

⁴⁰⁷ *Русское дело*, № 11, 1943, 1; *Русское дело*, № 12, 1943, 3.

⁴⁰⁸ *Русское дело*, № 13, 1943, 4; *Русское дело*, № 14, 1943, 3; *Русское дело*, № 23, 1943, 3; *Русское дело*, № 24, 1943, 3.

⁴⁰⁹ *Русское дело*, № 13, 1943, 3.

⁴¹⁰ D. Lerner, *Psychological Warfare Against Germany, D-Day to VE-Day*, New York 1949.

⁴¹¹ *Русское дело*, № 24, 1943, 4; *Русское дело*, № 25, 1943, 3; *Русское дело*, № 26, 1943, 3; *Русское дело*, № 28, 1943, 3; *Русское дело*, № 29, 1943, 3; *Русское дело*, № 30, 1943, 3.

⁴¹² *Русское дело*, № 27, 1943, 4; *Русское дело*, № 29, 1943, 4; *Русское дело*, № 19, 1943, 3; *Русское дело*, № 21, 1943, 3; *Русское дело*, № 21, 1943, 4.

питка, конзумирала су се и друга пића и закуске, а „чајанка” је означавала неформално дружење у „загрејаној” атмосфери. Традиционално су постојале две врсте чајанки. Прве су представљале неку врсту сусрета чланова једног удружења, школе или групе лица која су имала заједничке успомене (на пример, сусрети слушалаца Педагошких курсева под управом професора Штумфа, сусрети слушалаца виших војно-научних курсева у иностранству под управом професора Головина, учесника Првог кубанског похода који је предводио генерал Корнилов, сусрети дипломаца Павловског војног училишта) и сводили су се на обичне свечане ручкове, о трошку учесника.⁴¹³ Друга врста чајанке звала се „чајанка-концерт” и организована је у добротворне сврхе. Прилоге у добротворне сврхе (зимска помоћ сиромашним, старим и болесним припадницима емиграције, развој руских школских установа, побољшавање исхране и обнављање одеће за децу у емигрантским домовима и сиротиштинама) сакупљали су Савез руских жена или Родитељски савези Руско-српске гимназије и кадетског корпуса. На овим забавама сви заинтересовани могли су да дођу у салу Руског дома (или локалне колоније) – ближе позорници било је постављено неколико столова и столица, а даље су били обични редови столица. На услузи посетиоцима био је и бифе где се продавао чај, алкохолна пића и закуске по кафанским ценама. Посетиоци су уживали у наступима глумаца, глумица и другим атракцијама које су организовали приређивачи забаве. У добротворне сврхе ишли су и приходи од улазница продаваних по симболичним ценама, као и од наплате места за столовима, од бифеа, лутрија и директних прилога учесника.⁴¹⁴

На позорници Руског дома у периоду 1941–1944. посетиоци су могли да виде бројне драмске представе и наступе појединих балетских, оперских и естрадних уметника. У последњој позоришној сезони Руског дома цара Николаја II 1943/1944. гледаоци су могли да виде не само драмске наступе, већ и балетска и оперска дела руске класике. Осећања поноса код руских гледалаца изазвале су богата извођења класичних опера „Јевгениј Оњегин” и „Царска невеста” (без обзира на ратне недеће). У извођењу ових опера учествовали су и певачи из Српског народног позоришта. О посећености наступа сведочи чињеница да су они финансијски покривали трошкове руске трупе. Руска трупа плаћала је у државни буџет Србије и порезе на зараду, од којег су биле ослобођене само добротворне и ученичке аматерске представе.⁴¹⁵ Глумци су на позорници Руског дома изводили свој „уметнички родослов” од чувене трупе „Московског Художественног театра” (позоришне групе Станиславског и Немирович-Данченка), односно дела трупе који је одлучио да напусти Русију 1919. године. Репертоар који су могли да виде посетиоци Руског дома 1941–1944. био је богат као и пре рата и кретао се у распону од Ибзена до Островског, и од Хамсуна до у наше време заборављених популарних драмских писаца царске Русије Лава Урванцова и Александра Косоротова.⁴¹⁶ Талентовани глумац и режисер Александар Черепов⁴¹⁷ предводио је трупу Друштва руских

⁴¹³ *Новый путь*, № 50, 1943, 4; *Новый путь*, № 53, 1943, 2; *Новый путь*, № 54, 1943, 4; *Русское дело*, № 3, 1943, 6.

⁴¹⁴ *Русское дело*, № 2, 1943, 6; *Русское дело*, № 3, 1943, 6; *Русское дело*, № 5, 1943, 6; *Русское дело*, № 7, 1943, 6; *Русское дело*, № 9, 1943, 4; *Русское дело*, № 22, 1943, 4; *Русское дело*, № 23, 1943, 4; *Русское дело*, № 24, 1943, 4; *Русское дело*, № 25, 1943, 4; *Русское дело*, № 28, 1943, 4.

⁴¹⁵ *Новый путь*, № 54, 1943, 4.

⁴¹⁶ *Новый путь*, № 58, 1943, 4; *Русское дело*, № 11, 1943, 4.

⁴¹⁷ О. Марковић, Д. Чолић, „Александр Черепов и Руско Драмско Позориште за Народ“, *Руска емиграција у српској култури XX века, зборник радова*, Т. II, Београд 1994, 136–137.

сценских уметника у Србији. Трупа је била толико успешна да је у јулу 1943. донела одлуку да се прошири и расписала конкурс како би се појачала „младим снагама... оба пола”.⁴¹⁸ Осим трупе Друштва руских сценских уметника и руских глумаца из Српског народног позоришта, у Србији се професионалним естрадним наступима бавио и естрадни ансамбл Руског корпуса „Весели бункер” и његова звезда Сергеј Франк. Ансамбл Сергеја Франка био је интегрисан у Руски корпус као војна испостава национал-социјалистичке организације „Снага кроз радост” (*Kraft durch Freude, KdF*), али је за потребе цивилног дела руске емиграције у унутрашњости Србије имао и музичке и хумористичке наступе. Осим тога, позоришне наступе у Руском дому редовно је приређивала и аматерска трупа Руско-српске београдске гимназије уз подршку Родитељског комитета. Њихови наступи имали су хуманитарни карактер и служили су прикупљању прилога за „ученике и ученице мањих могућности” (односно сиромашнијег стања).⁴¹⁹

Руска емиграција у Београду имала је још један облик стваралачког изражавања – била је представљена предратна традиција приређивања уметничких изложби. Највеће изложбе организоване су у лето 1942. и лето 1943. у Павиљону „Цвијета Зузорић” на Калемегдану. Њихов организатор је био сликар, који је био популаран у емигрантској средини Југославије, Сергеј Кучински. У организацијама изложби активно је учествовао и већ поменути талентовани Стјепан Колесников, а поред њега сликари и уметници Резников, Сосновски, Вербицки, Загородњук, И. Рик и Л. Рик-Ковалевска.

На првој изложби која је отворена 2. августа 1942. било је изложено 300 радова 24 уметника (С. Алисов, К. Антонова, О. Бенсон, А. Биковски, Г. Бојаджиева, А. Вербицки, О. Данилевич, В. Загородњук, А. Золотарев, С. Колесников, О. Колб-Селецка, С. Кучински, С. Латишев, Б. Линевић, М. Орбељани, Б. Резников, И. Рик, Л. Рик-Ковалевска, А. Сосновски, М. Хрисогонов, П. Челнокова, Б. Шаповалов, И. Шрамченко и Б. Јузепчук). Сликарске технике биле су разноврсне: уље, темпера, акварел, графика, мермерна и гипсана скулптура и „слике горењем на дрвету”. Тематика је такође била веома широка: пејзажи Србије и јадранске обале, мртва природа, призори из балканског живота и руске свакодневице, мотиви из руских бајки. Стил радова (а донекле и одабир тема) спадао је у ону мешавину класицизма и реализма са нијансама натурализма која се потпуно уклапала у званични уметнички укуси Трећег рајха.⁴²⁰ Изложба је имала снажну подршку немачких, српских и руских званичника. Отварању су присуствовали министар просвете у влади Милана Недића Велибор Јонић и немачки војни командант Београда генерал-мајор Адалберт Лончар, а отворио ју је начелник Руског бироа генерал Крејтер. На дан затварања изложбу је посетио начелник Извршног комитета војног команданта Србије бригаденфирер СС Харалд Турнер, који се „топло дружио” и „детаљно разговарао са сваким уметником који је учествовао у изложби”. Без обзира на августовске врућине, изложба је била добро посећена услед чега су је организатори продужили за седам дана, па је уместо две трајала три недеље, све до 23. августа 1942. године. Продато је више од 3.000

⁴¹⁸ *Русское дело*, № 6, 1943, 6.

⁴¹⁹ *Русское дело*, № 21, 1943, 4.

⁴²⁰ Н. Grosshans, *Hitler and the Artists*, New York 1983; Р. Adam, *Art of the Third Reich*, New York 1992; А. Steinweis, *Art, Ideology, and Economics in Nazi Germany: The Reich Chambers of Music, Theater, and the Visual Arts*, Chapel Hill (North Carolina) 1993; Е. Michaud, *The Cult of Art in Nazi Germany*, Stanford 2004.

улазница, а посетиоци (Срби, Руси, официри и војници окупаторских снага) куповали су и неке слике.⁴²¹

Одушевљена успехом ове изложбе, 26. новембра 1942. у бифеу Руског дома поново се окупила група руских сликара како би испланирала следећу изложбу.⁴²² Код сликара се родила амбициозна идеја да окупе руске уметнике не само из Србије, већ и из Бугарске и других околних земаља. Тај покушај да се „прошире” географски оквири у последњем тренутку су одбациле окупационе власти и стога он и није остварен. Сложена структура суревњивих дипломатских, политичких и безбедносних служби Трећег рајха, задужених за контролу над „југоисточним простором”, те сујета режима балканских сателита, чинили су регионално удруживање руских уметника веома компликованим. Дефинитивни негативни став Немци су изнели у последњем тренутку услед чега организатори изложбе нису успели да контактирају све заинтересоване сликаре из Србије, па је на изложби било представљено мање радова (нешто више од 200) и сликара (18 аутора) него на првој. Отварању су присуствовали „истакнути гости” из окупационе управе, чланови дипломатског кора и представници српске владе. Изложба је отворена 20. јуна и, као и претходна, била је добро посећена и продужена за недељу дана од планираног рока. Овај пут сликари нису само продали већи део својих радова, већ су и „добили наруџбине за нове портрете и пејзаже”.⁴²³ Радови „страни савременом декадансу, поквареном естетском укусу... на служби код апстрактних идеја” очито су привлачили купце.⁴²⁴ Уметници који су учествовали на изложби спадали су у оне који се нису „поклонили модернизму” и патили од његовог деспотизма, што није могло да не изазове симпатије посетилаца из Рајха и његових савезника.⁴²⁵

Комерцијални успех и посећеност подстакли су организаторе да, у очекивању следеће летње изложбе 1944 (која неће бити одржана), припреме у међувремену још једну. Водећи руски сликари у Србији – Бојацијева, Вербицки, Загородњук, Золотарев, Ковалевска, Колесников, Колб-Селецка, Кучински, Рик, Сосновски, Хризогонов и Шрамченко, учествовали су у овој једнодневной изложби. Изложба је била организована као сликарско вече 15. децембра 1943. и била је праћена аукцијом слика и концертом руске музике. Део прихода од изложбе потрошен је на зимску помоћ сиромашним, болесним и старим члановима руске емиграције. Заслужује пажњу чињеница да је приход од прве изложбе (1942. године) био 6.000 динара, а вече руских сликара (15. децембра 1943) је само у добротворне сврхе донело 202.000 динара! То је био огроман новац, чак и ако се узме у обзир вештачки високи однос рајхсмарке према динару (1 РМ = 20 динара). Најскупља продата слика – С. Ф. Колесникова „Сеятель” (136.000 динара) – коштала је 6.800 РМ, односно годишњу (!) плату пуковника РОК-а. Овај неочекивани успех убедио је сликаре да има простора за још једну

⁴²¹ *Новый путь*, № 25, 1942, 3; *Новый путь*, № 26, 1942, 3; *Новый путь*, № 27, 1942, 1; *Новый путь*, № 27, 1942, 3–4; *Новый путь*, № 28, 1942, 3; *Новый путь*, № 29, 1942, 3; *Новый путь*, № 30, 1942, 3.

⁴²² *Новый путь*, № 42, 1942, 4.

⁴²³ *Новый путь*, № 65, 1943, 4; *Русское дело*, № 1, 1943, 6; *Русское дело*, № 2, 1943, 6; *Русское дело*, № 3, 1943, 6; *Русское дело*, № 4, 1943, 6; *Русское дело*, № 5, 1943, 6; *Русское дело*, № 6, 1943, 6.

⁴²⁴ *Русское дело*, № 6, 1943, 4.

⁴²⁵ *Исто*.

изложбу, те је организована Новогодишња изложбена продаја од 19. до 29. децембра 1943 – како се касније испоставило, последња изложба руских сликара емиграната у Руском дому цара Николаја II у Београду.⁴²⁶

Припреме за летњу изложбу 1944, као и за низ других културних активности у Руском дому (отварање позоришне сезоне и почетак школске године за ученике и ученице руске гимназије) били су прекинути у августу 1944. због започете евакуације немачких окупационих и руских емигрантских установа. Сигнал за почетак убрзане евакуације био је муњевити продор Црвене армије на територију Румуније и капитулација краљевске румунске војске поражене у Јаско-кишињевској операцији (20–29. августа 1944). Материјали изложбе спремни за евакуацију и већи део друге имовине Руског дома, према успоменама организатора изложбе, био је изгубљен. Последњи траг делова изложбе може се пронаћи у Градској болници у Београду.⁴²⁷

Још један начин очувања руске емиграције као јединствене социјалне групе биле су библиотеке – према својој масовности и доступности ширим масама Руса у Србији, биле су можда и најбитнија културна установа. Иако је већина руских колонија у Југославији имала своје библиотеке, ипак некадашња Руска јавна библиотека у Руском дому цара Николаја II била је нешто посебно. Руски емигранти, који су негирани у свом политичком екстремизму руско наслеђе у совјетској култури, сматрали су ову библиотеку „највећом руском националном књижном збирком”.⁴²⁸ Ипак објективније би било тадашњу библиотеку Руског дома назвати највећом руском библиотеком у иностранству. Ширење фонда и одржавање библиотеке спроводило се на рачун чланских карти читалаца. За време рата (већ 1942) услед ликвидације низа друштвених организација (ЗЕМГОР-а, Савеза руских писаца и др.) и одласка из Србије због тешке финансијске ситуације низа емигрантских породица, библиотечки фонд се повећао и премашио 100.000 књига. У Руској јавној библиотеци радило је 15 особа, месечни новчани прилив 1942. био је око 26.000 динара, а дневно је библиотеку просечно посећивало 600 људи, који су користили читаоницу или позајмљивали књиге. За позајмицу књиге пре рата се плаћало 16 динара, а 1942. тај износ је порастао до 25 динара. Без обзира на то, број сталних читалаца је био око 2.500 (с тим да је у Београду и околини у то доба живело око 6.000 Руса).⁴²⁹ До лета 1944. Руска јавна библиотека у Београду премашила је фонд од 130.000 књига...⁴³⁰

Руска православна загранична црква је имала улогу једног од најзначајнијих кохерентних фактора руске емиграције. После избијања Априлског рата РПЦ(з) је позвала своју паству да уложи све снаге у одбрану своје нове домовине, а митрополит Анастасије је заједно са председником Делегације за заштиту интереса руских избеглица, В. Н. Штрандманом, потписао одговарајући

⁴²⁶ Русское дело, № 27, 1943, 4; Русское дело, № 28, 1943, 4; Русское дело, № 29, 1943, 4; Русское дело, № 30, 1943, 4.

⁴²⁷ Т. Подстаницкаја, Степан Колесников, Москва 2003.

⁴²⁸ Новый путь, № 36, 1942, 3.

⁴²⁹ Новый путь, № 36, 1942, 3; Новый путь, № 41, 1942, 4; Новый путь, № 42, 1942, 3; Новый путь, № 53, 1943, 4; Русское дело, № 6, 1943, 6.

⁴³⁰ „Гибель русских зарубежных книгохранилищ в Югославии“, Сеятель 56–57–58/1953; Ј. Качаки, Руске избеглице у Краљевини СХС/Југославији. Библиографија радова 1920–1944. Покушај реконструкције, 49.

проглас.⁴³¹ У трагичним данима бомбардовања Београда 6. априла 1941. свештенство РПЦ(з) „свештеници протојереј И. Сокаљ, В. Некљудов, В. Тарасјев и С. Ноаров, као и протосинђел о. Аверкиј, без престанка су обављали своје пастирске обавезе, тешили су клонуле духом, давали последње причешће рањеницима и умирућим и опевали преминуле. Они су непрестано изговарали молитве и вршили службе у црквама и у местима у којима су боравили за време бомбардовања. Владика митрополит Анастасије је прво прешао у Руски Дом, и тамо се молио заједно са народом који се сакрио у њему, а после је прешао у Земун, где се задржао до Великог Четвртка, а након тог дана се вратио у Београд где је вршио богослужење. Све вечерње службе су се због ратних околности завршавале до седам сати увече, а ускршња јутарња служба је почела у шест сати ујутро”.⁴³² Исте ванредне околности поновиле су се у априлу 1944, када су руске монахиње, евакуисане из манастира Хопово, водиле литију у делу града у којем су боравиле (на Сењаку) како би га заштитиле од бруталних савезничких ваздушних напада.⁴³³

После почетка грађанског рата у Србији доследно антикомунистичке погледе испољавао је и значајни део клира РПЦ(з) и већина руског свештенства која је служила у парохијама СПЦ-а у унутрашњости Србије. Веома је вероватно да је то донекле утицало на подршку коју је РПЦ(з) доследно пружао Руском корпусу.⁴³⁴ Од тренутка оснивања у септембру 1941. митрополит Анастасије је благословио ступање припадника своје пастве у ову формацију, која је такође добила његов благослов. Митрополит Анастасије је редовно учествовао у војним парадама јединица корпуса, вршио је за њега свечане службе и добијао писмене захвалнице од командира корпуса „за свакодневну пажњу према духовним потребама корпуса”. Тако је 1943, са чудотворном иконом Курске Богородице, посетио касарну корпуса на Бањици како би освештао пуковску фелд-цркву. Митрополит није заборављао ни породице војника и официра Руског корпуса.⁴³⁵ За време ускршње недеље 1943. организован је масовни одлазак младих војника Руског корпуса у Цркву Св. Тројице на Ташмајдану, где их је дочекала маса руских емиграната. Млада генерација војника из Руског корпуса присуствовала је свечаној служби коју је вршио митрополит Анастасије, који се и обратио војницима инспиративним и убедљивим говором.⁴³⁶ Осим ове непрекидне пажње митрополита, у Руском корпусу су од самог почетка постојали пуковски свештеници потчињени митрополиту Анастасију. Мора се истаћи да пут војног свештеника Руског корпуса није привлачио сваког клирика РПЦ(з). Њега је, рецимо, покушавао да избегне отац Владимир Родзјанко.⁴³⁷ Углед свештеника корпуса је био изузетно велики, о чему индиректно сведочи и чињеница да су након рата четворица бивших свештеника корпуса била постављена за епископе у различитим епархија-

⁴³¹ *Русский голос*, б. 4. 1941.

⁴³² *Церковное обозрение*, № 4–6, 1941, 1.

⁴³³ А. Дуброва, „Сила Молитвы“, *Наши вести* 369/1978.

⁴³⁴ *Церковное обозрение*, № 11–12, 1942, 6–7; *Церковное обозрение*, № 1, 1943, 7; *Церковное обозрение*, № 8, 1943, 4–5; *Церковная жизнь*, № 10, 1942, 142; *Церковная жизнь*, № 1, 1943, 1; *Церковная жизнь*, № 5, 1943, 73–74; *Церковная жизнь*, № 8, 1943, 113; *Церковная жизнь*, № 8, 1943, 122.

⁴³⁵ *Русский Корпус на Балканах во время II Великой войны 1941–45 гг.*, Санкт-Петербург 1999, 268–269.

⁴³⁶ *Русский корпус*, Нью-Йорк 1963, 39–40, 115.

⁴³⁷ В. И. Косик, *Русская церковь в Югославии (1920–1940-е гг. XX в.)*, Москва 1999, Приложение II – „Из воспоминаний Владыки Василия (Родзянко)“.

ма РПЦ(з).⁴³⁸ С обзиром да се свештенство корпуса налазило под јурисдикцијом митрополита Анастасија, управника руских парохија у Србији, они су (као и у свим другим парохијама РПЦ(з) у Србији) на службама редовно помињали име световног владара краља Петра II Карађорђевића и поглавара СПЦ-а патријарха Гаврила.⁴³⁹ У јесен 1944, три недеље пре уласка Црвене армије и партизана у Београд, старешине РПЦ(з) су са бројним руским емигрантима антикомунистичких погледа напустиле Србију.⁴⁴⁰

Касније се Грабе сећао тих тешких дана: „На крају... добили смо вагон. Почели смо да пакујемо у сандуке Канцеларију... Сви (Руси – А. Т.) су одлазили из Београда. Већ су отишли ученици и наставници; отишла су и моја деца са супругом. Три недеље после нашег одласка из Београда њега су заузели бољшевици. Кад смо пришли возу схватили смо да су нам уместо обећаног (Синоду РПЦ(з) – А. Т.) вагона дали само део вагона III класе. Са нама је путовао садашњи владика Аверкиј. Он је имао толику гомилу приватних ствари да није могао да понесе Чудотворну Икону, па сам је ја преузео. Сав пртљаг је био убачен у једини теретни вагон у возу. Разуме се да се све то убацивало на гомилу без икаквих признаница. Тако смо кренули за Немачку”. Не сме се занемарити ни чињеница да је постојао и део пастве и свештенства који је одлучио да остане у земљи и који је пружао реални „отпор услед одласка чудотворне Иконе и самог Владике Митрополита”.⁴⁴¹

Ово је био „мањи део емиграције – такозвани ’левичари’ и ’совјетски патриоти’... [која је сматрала – А. Т.], да се не сме ратовати са бољшевицима, јер се интереси совјетске власти ... поклапају са интересима Русије. Ову групу су ... предводила двојица свештеника: протојереј И. Сокаљ и протојереј В. Некљудов”. Треба истаћи да ова симпатија према „црвенима” није уследила тек након муњевитог продора Црвене армије. Идеја о успостављању савеза са Руском православном црквом Московске патријаршије већ се пре рата потајно појављивала код појединих пастира РПЦ(з). Још пре рата, 1938, о. В. Некљудов прелепио је папиром слику Николаја II у Иверској капели на Новом гробљу.⁴⁴² За време рата свештеници Сокаљ и Некљудов неколико пута су окупљали народ код Цркве Св. Тројице на Ташмајдану и наговарали паству да не иде у Руски корпус и да се не боји комуниста, јер „’бољшевика више нема, остали су само Руси’. Оба ова свештеника... за време офанзиве совјетских трупа су наговорила значајни део пастве да остане у Београду”.⁴⁴³

⁴³⁸ Прот-ов Н., „Полковые священники Русского корпуса“, *Наши вести* 438/1995.

⁴³⁹ М. В. Шкаровский, *Нацистская Германия и Православная церковь*, Москва 2002, 205.

⁴⁴⁰ *Русский Корпус на Балканах во время II Великой войны 1941–45 гг.*, Санкт-Петербург 1999, 278–280.

⁴⁴¹ Г. Граббе, *Архиерейский Синод во II Мировую войну. Лекция (по магнитофонной записи)*, Нью-Йорк 1978.

⁴⁴² В. Маевский, *Русские в Югославии. Взаимоотношения России и Сербии*, т. 2, 275; В. И. Косик, *Русская церковь в Югославии (1920–1940-е гг. XX в.)*, Москва 1999.

⁴⁴³ *Русский Корпус на Балканах во время II Великой войны 1941–45 гг.*, Санкт-Петербург 1999, 50.

Protokol o pretresu i oduzimanju

Protokol
Kirilo Martina

(prezime i ime organa koji ga sastavlja)

(navesti u kojim prostorijama)

izvršio sam pretres UDB-e
br. 33 stana Bo. Brk.

(navesti da li lični pretres, pretres stana i ostalih prostorija i u kojoj ulici i broj)

1. Kirila Martina
2. Marino Jelenc
3. _____

kao svjedoka

kao svjedoka

tom prilikom ustanovljeno (kratkim i najbitnije šta)

- Oduzeto je:
1. jedan veliki objekat (uaprvanjen dimenzije)
  2. fotoaparati 9x12 (na hrvatski)
  3. nekoliko albuma sa slikama
  4. jedna mala mala 4.5 u

do 11 časova.
sopstveniku.

držanja ostr
dje zaposlio
i Alikalific
dobije nekog
slabo - is
svog oca Mar
Šumarskom fe
po isključiv
se pnovno pa
dan u očima
da ga u tom
Prije nekol
stoji na st
stvu u drža
sam od jedn
koja je to
stav prema
koji sam za
sa čitavom
čali se Jug
koje su fa
sam u NOV
nema povje
drugičije
oficiri. E
čak i da
i nikada
ljudi. G
ne mogu
nisan
tog bi
državl
i moj
njenj
možd
više
možd
Vas
ras
gd
bi
ju
E
e

Prijavni list

Datum _____

Redni broj _____

Prezime (otčovo ime)
(djevotičko prezime)

Martino - Vladimir - ~~Kirli~~

Dan, mjesec, godina i mjesto
rođenja

8-V-1914 godine u Beogradu

Narodnost

Ruska

Državljanstvo

1925

Sadašnje zanimanje

Asistent Biološkog Instituta

Stara naobrazba

Znanje stranih jezika, rada,
kako i gdje ih je naučio

Kada je došao u našu zemlju
i odakle

Mjesto stanovanja, ulica, broj

Zanimanje do hospitalacije
Jugoslavije, u kojima je sve
mjestima radio i koliko dugo?

1910 - 1921
1921 - 1923
1923 - 1927
1927 - 1930
1930 - 1931

АГОНИЈА
РУСКЕ ЕМИГРАЦИЈЕ
У БЕОГРАДУ 1944-1954

ПРИЛАГОЂАВАЊЕ НАСТАЛОМ СТАЊУ 1944–1948.

У јесен 1944, после продора јединица Црвене армије и партизана у Србију, руски емигранти нестају као друштвена група, као носиоци самосталних друштвено-политичких погледа и као кохерентни културни фактор. Мада су „отићи могли сви”, руски емигранти су се поделили на три неједнаке групе: један део који је отишао са Немцима, већина која није имала снаге да поново крене у избеглиштво и надала се привремености промена које су доносили Црвена армија и партизани, и мањина која је са задовољством чекала долазак Совјета, јер је у њему видела долазак Руса.⁴⁴⁴

У првим данима многи од оних који су остали у земљи су заиста перцепирали долазак Совјета као долазак Руса, који су доносили ослобођење од Немаца и то без значајних промена. Ову атмосферу добро су илустровале дневничке белешке већ поменутог проф. др Игњатовског, оснивача и дугогодишњег руководиоца Интерне клинике Медицинског факултета Универзитета у Београду из периода од 10. до 28. октобра: „...Жена све време ослушкује далеке топовске пуцње, приписујући их Русима који се приближавају. Не обесхрабрујем је, да се не разочара. Коначно, наравно, видеће наше људе, али када, после којих мука? ... Много касније куварица каже: ваши руски тенкови ... Пуца се снажно. Очигледно су Руси одлучили да заврше чишћење Београда. У новијим руским новинама пише да су у Београду узети бројни трофеји ... Очигледно алкохолна пића играју велику улогу у забави војника. Њима је драго да нешто попију и стално покушавају да пронађу нешто алкохолно ... Капетан Жуковски је дошао са другим официром Мишом ... Причали су о совјетским ратним филмовима. Певали су песму о животу у земуници. Велика је чежња за породицом. Одсуство у руској војсци даје се на кратко време и само у изузетним случајевима ... Моторизоване трупе су добро опремљене свиме ... Санитарно одељење је врло шепаво. Нема завојног материјала, нема лекова, нема добре стерилизације, све се ради врло примитивно. Лош алат. Очигледно, да се услед брзине кретања труде да моторизоване пушчане јединице не оптерећују ничим што није директно везано за борбу. Старији лекар оставио је ... добар утисак ... Наше руске песме и романсе су за њих старомодне. Упркос томе, били су веома задовољни музиком, певали су и плесали, једни с другима и са мојом супругом. Понекад су попут деце, добродушне, веселе. Све њихове мисли су о Русији, обожавају је. Прави су националисти. Војници су добродушни, љубазни, али и топли момци, имају и 'хајдучке' склоности. Тога има и код официра ... Још једна лоша особина је што пуно пију и у сталној су потрази за вотком и ракијом. Наравно, ако се напију, онда нема граница и све је онда могуће. Током радног времена, стално су у раду у близини своје технике. Они се добро хране, иако некако монотono. У храни је мало зелениша. Срби су помало разочарани .. Они су ... очекивали од руских бораца оне особине

⁴⁴⁴ *Ibid*, 278.

које су им се свиделе код штабских немачких официра и лекара. У међувремену, фронтовски Немци на почетку рата били су једнаки по навикама овим нашим борцима прве линије...”⁴⁴⁵

Значајан део бивших руских емиграната који је остао у Београду ускоро је жаљалио када се 1944–1945. нашао у рукама НКВД-а и СМЕРШ-а, односно УДБ-е после 1948. године. Илустративна је судбина генерала Б. Н. Литвинова, истраживача Туркестана, талентованог сликара и иконописца. Када су му официри РОК-а предложили да се евакуише, Литвинов је одговорио „да ће долазак црвених бити привремен, да они неће ником ништа да раде, да су стари дани заборављени, да ће након њих доћи Енглези и краљ Петар...” Старца који је у то време имао 72 године ухапсили су официри СМЕРШ-а III украјинског фронта и он је преминуо негде у Сибиру, а његову ћерку, ученицу руско-српске гимназије, испитивала је УДБ-а.⁴⁴⁶ У логору Јавас у Мордовији (СССР) у 65. години преминуо је и оснивач руске војне психологије као науке пуковник царског Генералног штаба Р. К. Дрејлинг, који се такође понадао да ће га спасити године и немешање у политику за време окупације. Међутим, био је ухапшен неколико месеци након ослобођења Београда. Више среће имао је нешто млађи, 60-годишњи Вјачеслав Ткачев, први руски генерал авијације (у царској армији) који је успео да преживи десетогодишњи боравак у логорима НКВД-а. И архитекта Валериј Сташевски, који је пројектовао Иверску капелу на Новом гробљу и Цркву Св. Тројице, страдао је 1945. у СССР-у.

Међутим, број лица ухапшених од стране совјетских органа био је минималан уколико се упореди са масовном филтрацијом коју су вршиле нове југословенске власти. Први масовни талас репресија погодио је српску грађанску класу одмах након ослобођења Београда (октобар–новембар 1944), а међу погубљенима нашло се и неколико десетина руских избеглица. Број погинулих се тешко може проценити. На основу веома контрадикторне и несређене грађе из базе података Државне комисије за проналажење и обележавање свих тајних гробница, може се наслутити да се радило о десетинама лица.⁴⁴⁷ Из базе података прикупљене на основу података из досијеа Историјског архива Београда (фонд Скупштина града Београда, Конфискација имовине народних издајника), Архив Србије (фонд БИА, збирка 290 „Фолсдојчери у бившем срезу Земун, припадници културбунда, усташе и гестаповци”; фонд Врховни суд НРС) на подручју Земуна, без суђења од стране органа нове власти било је убијено неколико десетина чланова локалне руске заједнице. Набројаћемо имена само појединих лица убијених у јесен 1944. и њихове професије: техничар Георгиј Александрович Мошенској, геометар Владимир Ветер, васпитач у Дому слепих Александар Сергејевич Онопко, адвокат Сергеј Никифоров, домаћица Јелена Нусинова, домаћица Софија Власова, књиговођа Кирил Љвович Половцов, студент Георгиј Хурсанов, Всеволд Константинович Хорват, Александар Игнатијев, Алексеј Борисов. Поступак је био различит, али се махом сводио на одвођење и нестанак. Тако је на пример, бивша настојница зграде К. Маринковић поводом потребе за конфискацијом ствари изјавила у августу 1945. године: „Познавала сам Евгенија и Јелену Нусанов из Кондине бр. 15 и виђала сам га да је долазио у немачкој униформи, а где је радио то вам не могу рећи. Знао и то да је Евгеније отишао са Немцима, а да је његова жена Јелена остала у стану.

⁴⁴⁵ Дневник А. И. Игнатовског, Тетрадь № 3 (1944, 17 июля – 28 октября) (приватна збирка)

⁴⁴⁶ Исто, 280; *Незабытые могилы*, т. 4, Москва 2004, 177.

⁴⁴⁷ <http://www.komisija1944.mpravde.gov.rs/>

Када је дошла Народно-ослободилачка војска, Јелена је ухапшена и више се није видела. Није ми познато ко је исту ухапсио већ сам видела војника са пушком и једног цивила који су је одвели.⁴⁴⁸

У новембру 1944. одлуком НКОЈ (а на предлог Владимира Зечевића) „одлучено је да се одузме држављанство руским избеглицама, изузимајући оне који су се држали поштено према Народно-ослободилачкој борби.“⁴⁴⁹ Овај предлог давао је основу за масовну филтрацију руске емиграције, коју су називали „регистрацијом странаца“, а заправо спроводили у виду масовних хапшења у новембру 1944. године.⁴⁵⁰ Сliku те масовне филтрације пружа меморандум просовјетске емигрантске организације Савез совјетских патриота, која је деловала у илегали у периоду 1942–1944. и настала као резултат деловања групе интелектуалаца везаних за београдску експозитуру ЗЕМГОР-а. „Ових дана [стигло је] наређење од стране Команде града Београда о регистрацији Руса-емиграната у оквиру регистрације страних држављана. Сви Руси који су се јавили били су задржани и отерани у затвор без икаквог претходног саслушања и испитивања. Тамо је било старих људи и жена од 60 и више година. Ова мера изазвала је пометњу и оправдано огорчење у редовима руских емиграната, нарочито онда када се пронела вест да су сви Руси проглашени ратним злочинцима... Знамо за случај затварања једне честите Русиње и њеног брата који су тек на дан-два пред ослобођење пуштени из логора на Бањици, где су лежали због рада у илегалној месној организацији, а чији је муж из логора упућен последњих дана за Немачку. Догодиће се још таквих и сличних случајева ако се продужи овако. Затвараће се породице заробљеника или људи који су активно сарађивали са организацијом месних Родољуба, већ да не говоримо о лојалним емигрантима који се нису истакли ничим. Свакако да међу онима који су остали – нису побегли са Немцима од народног суда има и таквих који требају да одговарају за своја недела и који се вешто прикривају и склањају. Њих треба пронаћи и они треба да искусе казну коју заслужују, то је жеља свих поштених емиграната да из своје средине искорене тај злочиначки елемент, али свакако није начин масовно хапшење свих без разлике да би се доцније утврдило ко је крив, а ко није. Ми смо чврсто убеђени да ће поступак испитивања бити брз, одлучан и праведан, али ипак морамо скренути пажњу у интересу човечности којим се нарочито одликује Нови поредак на психолошки афекат таквог поступања.“⁴⁵¹

У Београду је процес филтрације руске емиграције био завршен релативно брзо, до краја 1944. године. Ухапшени су, између осталог, одвођени у логор на Бањици, који су након ослобођења користиле нове власти за задржавање и (по потреби) ликвидацију политичких непријатеља. У бањичком логору налазили су се након хапшења 3. новембра 1944. и ускоро после тога стрељани адвокат Сергеј Никифоров, студент Николај Суханов и други.⁴⁵²

⁴⁴⁸ ИАБ, ф. 17, Скупштина града Београда – Београд (СГБ), Конфискација имовине народних непријатеља (КИНН), досије бр. 1008, Нусинов Јелена.

⁴⁴⁹ *Zapisi NKОЈ-a I Privremene vlade DFJ: 1943–1945*, прir. В. Petranović, L. Marković, Beograd 1991, 64.

⁴⁵⁰ ИАБ, СГБ, КИНН, досије бр. 1458, Филимонов Василије.

⁴⁵¹ Државни архив Србије (ДАС), БИА, зб. III-98.

⁴⁵² ИАБ, СГБ, КИНН, досије бр. 1718, Никифоров Сергеје; ИАБ, СГБ, КИНН, досије бр. 1866, Суханов Златка.

У другим деловима Србије (пре свега у Војводини) овај процес је био започет касније и трајао је до пролећа 1945. године. У Петровграду (данашњем Зрењанину) он је изгледао на следећи начин: „У рану зору, шестог децембра 1944. године, на дан католичког Св. Николе Чудотворца, у руске куће су упале десетине југословенских војних лица, подизали људе из кревета и похапсили. Похапсили су мушкарце, чак и старце, жене и децу. Нису дали ништа да се понесе из куће са собом, ни ручника, ни чешљића. Понеко је на свој ризик сакрио прстен, крст или нешто новца. Одвели су их изван града у празну просторију Фабрике уља. Огромна просторија без плафона, са зидовима белим од иња, а одозго капље. У том логору су већ били Немци – домаће Швабе. Слама на дашчаним лежајевима била је скоро мокра. Људи су били потпуно збуњени, нису знали шта се то дешава с њима. Деца су плакала. Свештеник Мирошниченко покушавао је да их умири. Хапшење је трајало до једанаест сати, када је стигло наређење да се обустави, тако да је један мањи број Руса имао среће да остане на слободи. Они су у већини случајева излазили рано ујутро на маршруту логораша, настојећи да им дотуре парче хлеба или што друго најнеопходније, сапун, ручник и сл. Након неколико дана издвојили су старце и старице и одвезли их на таљигама у села. Жене су задржане у немачком селу Деспотовцу, а мушкарци у Книћанину, такође бившем немачком селу. Оне који су остали у логору сваког дана, од раног јутра до пет-шест сати после подне, изводили су на различите радове – прање подова у касарнама, ноћно прање војничког рубља у 'Силосу', чишћење снега на аеродрому, који је држала совјетска војска. Неки су радили у шталама... Било је забрањено тражити храну; ако дају – добро, ако не – трпи до вечерњег бућкуриша у логору. После месец дана боравка у логору 'Уљара' сви су пребачени у велики логор, који се налазио на крају Улице цара Душана, преко пута Граднуличког гробља. Дакле, живот у том логору, у коме су дотада били комунисти, није престајао... Логорски живот Руса трајао је пола године, све до закључења мира. Из Београда је стигао налог да се сви Руси појединачно саслушају; и ако се ничим нису огрешили о земљу, да се пусте кућама. За неколико дана сви су били пуштени из логора, добивши отпусницу с белешком – никаква кривица није нађена”, тј. тачније, „као исправан-на грађанин-ка”⁴⁵³

На руску емиграцију утицао је и масовни талас конфискација имовине и некретнина не само припадника оружаних и цивилних колаборационистичких формација, већ и имовине људи који су били „одсутни” (без потврде), који се дешавао од краја 1944. до краја 1945. године. По члану 28. Закона о конфискацији Народни одбори морали су да конфискују имовину ратних злочинаца и народних непријатеља који су у току рата стрељани, убијени, погинули или побегли. Суд није требало да испитује да ли је неко заиста стрељан, убијен, побегао или преминуо, јер је то била искључива надлежност народних одбора.⁴⁵⁴ Бројни материјали о конфискацији чувају се у ИАБ. Радило се не само о конфискацији имовине, већ и о поништавању купопродајних уговора од априла 1941, којима су они уступали своју имовину трећим лицама. На тај начин је одузимана имовина члановима породица несталих руских емиграната (мајке, жене), па чак и лицама која су купила имовину.⁴⁵⁵ Само дуже одсуство је тумачено као сакривање од органа народне власти и резултирало је конфискацијом имовине свих одсутних лица, без залажења у детаље.

⁴⁵³ Цит. према: Б. Л. Павлов, *Руска колонија у Великом Бечкереку (Петровград, Зрењанин)*, Зрењанин 1994, 98–99.

⁴⁵⁴ ИАБ, СГБ, КИНН, досије бр. 885, Кудинова Јелена

⁴⁵⁵ ИАБ, СГБ, КИНН, досије бр. 905, Лебедев Глеб.

Као пример може се представити неколико случајева. Најјасније ток догађаја описује млада удовица З. Суханова: „...мој муж Никола Суханов ухапшен на дан 3. 11. 1944. г. и касније како су ми усмено саопштили на Бањици је и стрељан, услед тога претпостављам да се ради о конфискацији његове имовине.”⁴⁵⁶ Други случај повезан је са стрељањем на Бањици композитора, извођача и издавача С. С. Страхова. Он је био оптужен за колаборацију (бројне наступе са музичким нумерама у окупираном Београду) и стрељан у новембру 1944. године. Намештај из његовог стана и сва имовина музичке радње била је подељена на два дела. Минимални део, који је према мишљењу нових власти био довољан за опстанак, задржала је његова удовица, глумица Н. Н. Страхова (1904–?). Квалитетније ствари из његовог стана су конфисковане, а након тога све то откупио је по максимално сниженој цени Вељко Влаховић, који је по доласку из СССР-а намештао свој нови луксузни салонски стан у Улици краља Александра 43. Интересантно је да процена вредности ствари по којој је он откупио ствари била толико ниска да је чак Народни одбор III рејона морао да упути жалбу и да тражи независну процену. Само Земаљска управа народних добара Србије успела је да натера начелника Управе за агитацију и пропаганду ЦК КПЈ да доплати Народном одбору III рејона додатни износ за ствари одузете од удовице убијеног С. С. Страхова.⁴⁵⁷

Одлука НКОЈ, прихваћена у новембру 1944, није заживела. Према закону о држављанству ФНРЈ, који је ступио на снагу 28. августа 1945, свим емигрантима који су за време старе Југославије стекли држављанство било је признато држављанство ФНРЈ. Члан бр. 35 истог закона одредио је: „Држављанином ФНРЈ сматрају се сва лица, која су на дан 28. августа 1945. године, била држављани ФНРЈ према важећим прописима”. На тај начин бившим емигрантима аутоматски је признато држављанство ФНРЈ уколико су раније имали држављанство бивше Југославије. Остали Руси у Југославији остали су и надаље у статусу апатрида, односно лица без држављанства. Ипак уверења о држављанству ФНРЈ нису била издавана све до 29. октобра 1947. године, када је одлуком министра унутрашњих послова ФНРЈ бр. 5233 одређено да се изврши „ревизија држављанства оних руских емиграната који су путем натурализације стекли држављанство у старој Југославији”. Али и ту ревизију нису спроводили све до разлаза са СССР-ом.⁴⁵⁸

Потрес који је руска емиграција преживела за време Другог светског рата у Југославији најбоље се види ако се упореди стање руске емиграције пре рата (око 30.000 људи) са подацима из табеле „Бројно стање белих руских емиграната у Југославији (1. новембра 1945)”, сачуваним у Извештају амбасадора СССР-а у Југославији, који се налази у личној фасцикли министра иностраних дела СССР-а В. М. Молотова.⁴⁵⁹

У руским гимназијама, вртићима и забавиштима у Београду 1941. године било је 730 полазника (реални број руске деце био је већи, јер је део деце ишао у српске државне или у друге стране школе), да би 1945. остало само 180 дечака и девојчица, с тим да више није било ниједне руске школске установе (уосталом, није више било установа локалне руске заједнице). Отишли су углав-

⁴⁵⁶ ИАБ, СГБ, КИНН, досије бр. 1866, Суханов Златка.

⁴⁵⁷ ИАБ, СГБ, КИНН, досије бр. 3110, Страхов Сергеј.

⁴⁵⁸ *Црвена армија и руска емиграција у Југославији за време Другог светског рата у огледалу анти ИБ-овске пропаганде*, прир. А. Тимофејев. Београд 2018, 155.

⁴⁵⁹ ГАРФ, Р-9401, оп. 2, д. 105, л. 412.

Становништво Југославије. Руси. Регистрација 1945.											
Назив федералне јединице и већих градова	Укупан број руских емиграната	Старост			Етнички састав			Социјални статус			
		До 20 год.	Од 20 до 50 год.	Више од 50 год.	Рус.	Укр.	Друге нац.	Служб. и интел.	Радн.	Сел.	Занат., прив., пенз. и др.
1. Србија											
а) Београд	4.342	180	2.030	2.123	90%	-	10%	35%	14%	28%	23%
б) Ужа Србија	1.713	210	762	741	73%	24%	3%	43%	38%	-	19%
в) Војводина	2.959	375	1.121	1.463	74,5%	20,5%	5%	-	-	-	-
г) Косово и Метохија	266	72	125	69	49%	35%	16%	60%	38%	-	2%
2. Хрватска	1.398	206	657	535	84,7%	10,9%	4,4%	19,6%	15%	2%	63,4%
3. Словенија	429	57	205	167	86%	8%	6%	34%	11%	3%	52%
4. Босна и Херцеговина	548	80	360	108	48,5%	26%	25,5%	31,2%	11,9%	-	-
5. Црна Гора	241	33	93	115	65%	20%	15%	40%	38%	-	22%
6. Македонија	623	62	314	247	47,7%	25,3%	27%	56%	23%	7%	14%
Укупно:	12.519										

ном млађи и фертилнији, а остале су бројне старије особе, међу којима су лица са децом представљала мањину.⁴⁶⁰ У ствари однос оних који су нашли снаге да крену у ново избеглиштво и оних који су се одлучили да се препусте судбини није толико битан како би то могло да изгледа. Битно је то да су у јесен 1944. дефинитивно биле затворене све избегличке културне и просветне институције, а Београд је напустио значајан део чланова руске емиграције склоних самоорганизацији.

Након гашења свих руских емигрантских организација (услед евакуације из Београда свих колаборационистичких органа руске емиграције), у септембру 1944. дошло је до покушаја Савеза совјетских патриота (ССП) да се наметне као нова заједничка централна организација руске емиграције. По изласку Владимира Лебедева из затвора Специјалне полиције у септембру 1944. чланови ССП-а који су остали у Београду везали су се за групу НОП „Драган” веза „Миша-Мијајло Бошковић” из VIII кварта Београда. У том стању ССП је и дочекао ослобођење Београда октобра 1944. године. „За време освајања Београда чланови ССП-а пружили су сву помоћ друговима из НОВ (храном, завојним материјалом), као и припадницима Црвене Армије, а нарочито њиховим штабовима, водећи их кроз Београд за време борбе и прилазећи им као тумачи.”⁴⁶¹ Уз надареност сликара и писца, али и добро памћење, један од чланова ССП-а, Јуриј Лобачев је дао приказ првих

⁴⁶⁰ ГАРФ, Р-9401, оп. 2, д. 105, л. 412.

⁴⁶¹ ДАС, БИА, III-98, Извештај о раду ССП у Београду за ЦК ССП, s. d., стр. 1.

тренутака доласка „црвених Руса” у Београд: „Сву ноћ су пролазиле, журећи према центру града, колоне Немаца, четника. И настала је нека чудна, необична тишина. Свиће. Пукла је зора тог петка, 15. октобра 1944. године. Свежег, прозачног, јесењег дана. Но, ето, на крају данашње улице Максима Горког, дуж зидова порушене куће, са пушком на готовс, појавила се силуета, за њом друга, трећа. Сиве, прашњаве ’гимнастјорке’, шињели. На шлему петокрака. ’Товариши!’ – из подрума полупорушене куће искачу људи, жене, деца, грле сасвим младог совјетског капетана. Све је више људи. Међу њима и ја. Прилазим капетану: ’Друже капетане, тамо горе, иза булевара је митраљеско гнездо. Немци су још тамо. Али може се преко рушевина неприметно проћи. Ходите, покажаћу вам.’ ’У реду, покажите!’ И војницима: ’За мном!’ Од прозора полусутерена напола срушене куће до врата митраљеског гнезда око петнаест метара. Капетан тихо каже: ’Коља, давај! (Коља, хајде)’. Мали плећати војник прилази прозору, плуноу је у шаке, узео гранату, тренутак као да ју је вагнуо и хитнуо кроз прозор. Врата су избијена. Друга, трећа граната. Пут је отворен. Али сад се треба пробити кроз гомилу света, кога је све више. У рукама цвеће, чутуре, флаше. Грле војнике, зову у госте, заборавили су да је ослобођење града тек почело. И тако је било свуда: често на једном крају улице се још води борба, а на другом крају, већ ослобођеном, прозори са полупаним стаклима се украшавају ћилимима, од раније спремљеним тробојкама, црвеним заставама, и раздрагани људи грле борце-ослободиоце.”⁴⁶²

У октобру–децембру 1944. ССП је био на врхунцу популарности и моћи. У руководству ССП-а, осим лекара Лебедева, појавила су се нова лица – Всеволод Тумин и Николај Шепченко. У почетку је ЦК ССП био смештен у канцеларијама у којима је радио Лебедев, „позади Цркве Св. Саве у здању лекарског удружења.”⁴⁶³ Касније се ССП чак преселио у зграду Руског дома, у кабинету које су септембра 1944. напустили припадници Бироа за заштиту руске емиграције. Према извештају конфидента УДБ „Шубина”, у дому је било много Руса и Русиња (В. Лебедев, И. Кутузов са женом, В. Тумин са сестром, П. Крат, Ј. Лобачев са женом, Љ. Дуракова-Бискупски, Алексејев, Заболоцки и др.). Они су чистили Дом и бацали ђубре и поломљене ствари (за време евакуације и ослобођења), „а у једној соби Руси сликари цртали су портрете” совјетских лидера. У току је била припрема за прославу Октобарске револуције 1917. године. Увече је био приређен и свечани састанак чланова ССП-а: „Председавао је Лебедев, који је говорио о погинулом на фронту другу Дуракову, песнику. После њега Кутузов је прочитао неколико нових песама, а даље је Заболоцки одржао кратак реферат о материјализму. Посебну групу сачињавали су Лебедев и Кутузов. Нарочито последњи се истицао својом надувеношћу и парадиром са пушком на рамену. Иначе је био обучен као партизан”.⁴⁶⁴ Ту је дошло и до расцепа у редовима руководства ССП-а по питању даљег деловања. Мањи део (окупљен око Лебедева) сматрао је да је ослобођењем улога ССП-а завршена и да његово чланство треба да се прикључи јединицама НОВЈ, док је став друге струје (Всеволода Тумина) био да је неопходан наставак делатности.⁴⁶⁵ Лебедев је био надгласан, па је напустио савез и отишао у НОВЈ као лекар.

⁴⁶² Ђ. Лобачев, *Кад се Волга уливала у Саву*, 123–124.

⁴⁶³ ДАС, БИА, III-98, Шепченко Н., 22. 8. 1948., стр. 4-6.

⁴⁶⁴ ДАС, БИА, III-98, „Шубин“, s. d., стр. 1

⁴⁶⁵ ДАС, БИА, III-98, Крат П., 31. 8. 1949, стр. 2.

Апотеозу среће и победничког славља прекинуло је деловање локалних заступника НКВД-а. То је најбоље описао конфидент НКВД-а (а касније УДБ-е) из редова емиграната, Кирил Ситарски, који је о ССП-у први пут чуо од капитана Баканова, совјетског контраобавештајног официра при ОЗН-и I кварта у Мишарској. Баканов је наредио Ситарском да посети Руски дом и да види шта тамо раде чланови ССП-а. Ситарски је затекао неколико група које су чистиле Руски дом и неки хор који је држао пробу неких револуционарних песама. У главном кабинету, за великим столом, у партизанској униформи седели су Тумин и Голенишчев-Кутузов. На молбу Ситарског за пријем у ССП Кутузов је одговорио да су потребна два сведока о држању за време окупације и шест месеци кандидатског стажа. То је увредило Ситарског (који је тек сазнао за ССП, али је већ сматрао себе не мање битним од Кутузова због своје тајне везе са Бакановим). Ситарски је пожурио код свог газде и у најцрњим бојама Баканову представио држање ССП-а и његових чланова. Следећег дана Баканов је дошао у Руски дом и забранио окупљања чланова ССП-а у Руском дому, предложивши Голенишчеву-Кутузову личну сарадњу. На велико незадовољство Ситарског Кутузов је почео редовно да долази код совјетског официра НКВД-а. Тумин је неколико пута хапшен за проневеру новца (остатака сребра које се чувало у трезору Бироа за заштиту руске емиграције пре јесени 1944).⁴⁶⁶ Треба напоменути да су заправо Немци успели да евакуишу то сребро, за које су оптуживали Тумина.

Просторије Руског дома, које је предратна југословенска влада поклонила руској емиграцији, заузеле су представници амбасаде СССР-а и отворили су тамо Дом совјетске културе, али ССП се још једном за кратко појавио на позорници. Кутузов је такође био позван у војну јединицу, а на чело ССП-а је, уместо ЦК, дошао управни одбор: Всеволод Тумин, председник, Николај Шепченко, секретар, Лепехин, потпредседник, Израилов, Марков, Свешников, Петрова, Лебедева, Гиљотен, Бискупски, Рјабов, Тумин сестра, Таран и др. Делатност ССП-а сводила се на дељење легитимација члановима, прикупљање података и карактеристика за потребе НКВД-а, покушај ширења комунистичке идеологије међу руским емигрантима уз држање предавања о Марксу, Француској комуни, Енгелсу и совјетској књижевности. У периоду од априла до августа 1945. ССП је наставио са својим редовним активностима у сали Савеза земљорадничких задруга (зграда „Политике“), сали биоскопа „Авала“, па чак и у Народном позоришту – организацијом приредби и предавања посвећених руско-југословенским, руско-пољским односима, односима између Словена; као и савезничких (енглеских, америчких и француских) вечери. Последња приредба ССП-а било је „Свеславенско вече“, одржано у просторијама Драмског позоришта (бившег „Мањежа“), којем је присуствовао и Моша Пијаде.⁴⁶⁷ У пролеће 1945. статут ССП-а предат је и југословенском Министарству унутрашњих послова, где је регистрован под именом Удружење грађана пореклом из СССР-а.

Према статуту ССП-а „Задатак Савеза је да уједини све руске напредне снаге у ДФЈ, да их путем политичко-културног рада просвети и приближи СССР. Сем тога свим расположивим средствима ради на упознавању становника ДФЈ са културним тековинама СССР, у ком циљу: А. организује предавања о литератури, уметности, техници као и из политичко-економских наука,

⁴⁶⁶ ДАС, БИА, III-98, Ситарски К., 1. 9. 1949, стр. 14–17.

⁴⁶⁷ ДАС, БИА, III-98, Шепченко Н., 22. 8. 1948, стр. 4–6; АС, БИА, III-98, „Шубин“, s. d., стр. 3–4.

медицине, и других грана наука СССР, Б. Оснива курсеве руског језика, Ц. Отвара читаонице и библиотеке, Д. Одржава културно-просветне приредбе и семинаре за проучавање свих грана јавног и културног живота у СССР-у”.⁴⁶⁸ Осим културно-уметничког деловања, на иницијативу Јелизавете Гиљотен дошло је и до покушаја обнављања рада школе. Чак се у новинама појавио позив за наставак школовања деце 12–16 година, али овај корак није наишао на разумевање нових власти.⁴⁶⁹

После регистрације београдски стамбени одсек доделио је стан за управу Друштва у Улици Проте Матеје. Ипак интересовање руских емиграната за чланство у савезу је опадало, јер он није имао реалну моћ (као што је то имала структура под руководством Штрандмана пре 1941. или Биро за заштиту руских емиграната под руководством Крејтера 1941–1944). Управа предвођена Тумином и Шепченком била је смењена у августу 1945. и дошло је до периода стагнације. „Све то трајало је док није изашла одлука владе СССР о примању у држављанство (бивших руских емиграната – А. Т.). Онда се поставило питање даље потребе за таквим друштвом. Како је већина чланова била мишљења да ће одмах ићи кући за СССР – интерес за даљим постојањем било каквих савеза и друштава је нагло опао. На једној скупштини била је донешена одлука већином гласова да се друштво ликвидира што су другови Резников, Израилов и Марков прописно и учинили пријавивши сву ствар властима. Неки другови који су били у ССП-у за време рата после ослобођења нису ни учествовали у раду послератног ССП.”⁴⁷⁰ Тако је у децембру 1945. ССП дефинитивно угашен. Као његов наследник у јануару 1946. основано је Културно-просветно друштво грађана Совјетског Савеза, које је деловало при Дому совјетске културе и служило је за организацију пригодних приредби према наредби совјетског посланства, поставши на тај начин једно културно-уметничко друштво.⁴⁷¹

Осим овог удружења, руска емиграција је фактички имала само још једну организацију – структуру Руске православне цркве која је остала у земљи. Сва власт над пословима руске цркве у Југославији септембра 1944. била је остављена Епархијском савету, чији су чланови били: отац Иоан Сокаљ (заменик председника), отац Виталије Тарасјев, отац Владимир Мошин, Викентиј Фрадински (секретар).⁴⁷² Фактички власт је прешла у руке најстаријег руског свештеника, протојереја Иоана Сокаља. Руска црква на подручју ослобођеном до краја 1944. године, које је укључивало територију Србије, где се концентрисала већина руских емиграната који су остали у Југославији после завршетка Другог светског рата, имала је две општине, два манастира, 20 свештеноучитеља, 15 монаха, 32 монахиње и око 3.000 верника.⁴⁷³ У Цркви Св. Тројице одлучила су да остану четворица свештеника: о. И. Сокаљ, о. В. Некљудов, о. В. Тарасјев и о. В. Мошин. Протојереј Иоан Сокаљ био је настојатељ Цркве Св. Тројице од 1940. све до 1950, када је био протеран у СССР. После Сокаља старешинство ове цркве преузео је протојереј Виталије Тарасјев, који је то и био све до 1974.

⁴⁶⁸ ДАС, БИА, III-98, Правила ССП-а, чл. 4.

⁴⁶⁹ ДАС, БИА, III-98, „Шубин“, s.d., стр. 3–4.

⁴⁷⁰ ДАС, БИА, III-98, Крат П., 31. 8. 1949, стр. 11–12.

⁴⁷¹ Ј. Ж. Гиљотен, *Две моје домовине*, 1231.

⁴⁷² В. И. Косик, *Русская церковь в Югославии (1920–1940-е гг. XX в.)*, Москва 1999.

⁴⁷³ *Гласник СПЦ*, бр. 10–12, 1944, 91. Исте податке навео је и Косик који их је повезао са извештајем који је Иоан Сокаљ, свештеник Цркве Св. Тројице у Београду, крајем 1944. послао у Москву митрополиту лењинградском Алексију.

године.⁴⁷⁴ Одлуком Синода СПЦ-а, а на молбу парохијског савета и чланова Епископског савета Руске православне заграничне цркве, Епархијски савет и старешине Руске цркве примљени су новембра 1944. године под заштиту СПЦ-а.⁴⁷⁵

Синод СПЦ је 13. априла 1945. дао разрешење за канонски отпуст свим бившим свештеницима РПЦ(з) на територији Југославије који су се налазили под покровитељством српске цркве. Приликом посете Београду епископа кировоградског Сергија (Ларина) свештенство и два руска храма у Београду (Св. Тројице на Ташмајдану и руска црква у Земуну, садашњи манастир Светог архангела Гаврила) били су примљени у канонско и евхаристијско општење са РПЦ. Тада је основано Подворје РПЦ у Београду. Поводом 35 година свештеничке службе Иоана Сокаља, који је годинама служио као наставник и инспектор у српским богословијама, имао топли однос са многим свештеницима и епископима СПЦ, својим бившим ученицима, 26. октобра 1947. у Цркви Свете Тројице служио је свечано богослужење епископ рашко-призренски Владимир (Рајић), руски ђак и пријатељ руске цркве. Одлуком Синода РПЦ из новембра 1954. све руске богомоље у Југославији, осим Цркве Св. Тројице, биле су предате у надлежност СПЦ, што је реализовано 1955–1957. године. Црква у Земуну била је затворена све до 1986, када је отворена и обновљена.⁴⁷⁶

На тај начин, од 1945. године и ССП и локалне структуре Руске православне цркве престале су да буду организације руске емиграције и претвориле су се у експозитуре организација са центром у Москви. Период постојања организација руске емиграције у Југославији био је завршен. Руска заједница у земљи тиме је дефинитивно престала да постоји као политичка емиграција. Од 1945, након повлачења оних који нису хтели да се сретну са Совјетима, и чишћења оних који су остали у земљи од стране СМЕРШ-а и УДБ-е, у њима су се тешко могле препознати избеглице, јер су та лица остала да живе у систему од којег су некад бежала. Стога би реално било Русе који су остали у земљи посматрати као руску националну мањину у Југославији, чији је статус и положај био веома деградиран. Формално процес претапања из избеглица и емиграната у локалну националну мањину трајао је све до почетка педесетих година.

Потребно је поменути још једну околност која је донекле утицала на број припадника руске емиграције у Југославији, и Београду 1945–1948. године. Почетком 1945. почела је репатријација расељених совјетских грађана, који су услед ратних околности доспели у Југославију, о чему је јавност била обавештена и путем прогласа у штампи. Представник опуномоћеника Совјета народних комесара СССР-а за питања репатријације грађана СССР-а у отаџбину позвао је све грађане Совјетског Савеза „који су се нашли у току овог рата на територији Југославије (они који су бежали из немачког ропства или су насилно одведени са совјетске територије и друга лица, која су се из ма којих других разлога наша на територији Југославије)” да одмах лично или писмено (у случају теже болести) региструју своје личне податке и адресу тренутног боравка у канцеларији која се

⁴⁷⁴ В. И. Косик, *Русская церковь в Югославии (1920–1940-е гг. XX в.)*, Москва 1999, Приложение I „Из воспоминаний академика, протоиерея Владимира Мошина“ (<http://www.dorogadomj.com/dr59kos06.html>).

⁴⁷⁵ Р. Радић, *Живот у временима: Гаврило Дожич (1881–1950)*, Београд 2006.

⁴⁷⁶ М. В. Шкаровский, *Русская и Сербская Православные Церкви в XX веке. История взаимоотношений*, Санкт-Петербург 2016, 35–39, 98–99, 106–108; „О пребывании московской делегации в Белграде в феврале-марте 1946 г. (Из доклада Л. Н. Парийского Святейшему Патриарху Алексию)“, *Журнал Московской патриархии* 5/1946, 39–40.

налазила у Београду у Капетан Мишиној улици бр. 6а.⁴⁷⁷ Јасно је да се у том тренутку (у фебруару 1945) овај проглас није могао односити на бившу руску емиграцију у Југославији, јер у њиховим редовима (бар јавно) још није било ниједног држављанина СССР-а. О даљем току репатријације, све до 1948, постоји неколико опречних докумената. Аутори зборника докумената „Восточная Европа в документах российских архивов, 1944–1953 гг. Т. 2“ у коментарима за документ бр. 38 навели су да је из Југославије 1946. био репатриран 451 совјетски грађанин, 1947 – 3, 1948 – 158, 1949 – 68 лица.⁴⁷⁸ Други истраживач рада совјетских управних органа репатријације В. М. Земсков навео је у свом чланку да је из Југославије од 1945. до 1952. било укупно репатрирано 26.268 људи.⁴⁷⁹ Ко су ових додатних 25.000 људи велико је питање, на које се не може дати поуздан одговор.

Реалну прилику да добију совјетско држављанство руски емигранти су добили 1946. године.

Од 10. новембра 1945. до 28. маја 1947. објављен је низ појединачних указа Президијума Врховног совјета СССР-а којим се држављанство СССР-а враћало поданицима бившег руског царства, као и лицима која су изгубила совјетско држављанство и живела у појединачним провинцијама Кине (Манџурија, Синђијанг, Шангај и Тиањин), Француској, Бугарској, Југославији, Јапану, Чехословачкој и Белгији. Непосредно руских емиграната тицао се указ од 14. јуна 1946. године. Лица која су до 7. новембра 1917. била „поданици бивше руске империје“; затим оне особе које су имале совјетско држављанство и изгубиле га, као и њихова деца која су живела у Југославији, могла су да поврате држављанство СССР-а, тако „што ће се, пре 1. октобра 1946. године, обратити амбасади СССР-а у Југославији са одговарајућим изјавама, уз које морају бити приложена документа која доказују идентитет подносиоца молби и то да је био поданик бивше руске империје или совјетски држављанин“. Захтеве за враћање совјетског држављанства разматрала је директно амбасада СССР-а у Југославији. У случају да су документа подносиоца молбе задовољавала захтеве ове уредбе, амбасада му је издавала дозволу за боравак у СССР-у. Онима који би пропустили рок за подношење молбе за враћање држављанства СССР-а, давана је могућност да касније поднесу захтев да се по том питању донесе одлука на основу општих совјетских уредби о држављанству.⁴⁸⁰

Информација о овој наредби, с незваничним објашњењем, одмах је стигла у Београд, али је јавност на ту одлуку припремала амбасада и руски кругови повезани с њом. Трагове ове делатности налазимо у дневницима А. И. Игњатовског. Код њега је у четвртак 28. јула изненада свратио секретар Друштва пријатеља Совјетског Савеза и исказао је потребу да се у руководство Друштва привуку бар три универзитетска професора (о таквој неопходности он је говорио три месеца раније). Сам Игњатовски је приметио да је „мало вероватно да ће бити пронађени волонтери за рад у Управи друштва“. Према дневничким белешкама Игњатовског од 2. јула, он је упознао друштво с реалним стањем ствари. „...У уторак сам имао састанак са професорима поводом нове уредбе совјетске владе о држављанству. Совјетска влада отвара широку прилику емигрантима да се врате

⁴⁷⁷ *Политика*, 22. 4. 1945.

⁴⁷⁸ *Восточная Европа в документах российских архивов, 1944–1953 гг. Т. 2*, отв. ред. Г. П. Мурашко, Москва-Новосибирск 1998, 127. Према: ГАРФ, ф. 9526, оп. 1, д. 1125, л. 118–119.

⁴⁷⁹ В. Н. Земсков, „Репатриация советских перемещённых лиц в 1944—1952 годах“, *Политическое просвещение* 2/2016. Свој закључак базирао је на документима из: ГАРФ, ф. 5446, оп. 86а, д. 12345, л. 81–82; ГАРФ, ф. 9526, оп. 4, д. 33, л. 120.

⁴⁸⁰ *Ведомости ВС СССР*, № 2, 1946.

у совјетско држављанство, али њих уопште не приморава да прихвате совјетско држављанство, или још мање да се врате у Русију. Пре супротно – указује се на потешкоће у решавању проблема мањка стамбеног простора.”

Дакле већ у јулу 1946. представници совјетског конзулата неформално су саопштавали емигрантима да стицање држављанства не подразумева и право на повратак у СССР, већ би њега стицали само појединци и то посебном одлуком конзулата. Овај приступ био је одређен интерном Инструкцијом о начину разматрања молби за враћање у држављанство СССР, где се у члану бр. 3 тврдило: „Лица, која су добила совјетско држављанство према Указу Председништва Врховног савета СССР од ... 1946. године, услед њиховог дугог боравака у Југославији и стицања тамо домаћинства, остављати на даљи боравак у Југославији.”⁴⁸¹

У својим успоменама А. И. Игњатовски је забележио да је на молбу професора Технолошког факултета Универзитета у Београду, будућег академика САНУ, Николаја Антоновича Пушина (који је упутио скупу поздравни говор) и Резникова пристао да одржи говор „на митингу поводом акта Врховног Савета СССР и прихвата емиграције назад у совјетско поданство...”⁴⁸²

Игњатовски је у свом говору на првом митингу пренео мисли многих окупљених: „...Пронашли смо своју домовину ... Шта је то што брине срце старије генерације? ... Није било лако зарадити свакодневни хлеб. Било је још теже живети у туђој средини тако да не окаљамо велико поштовање према Русима ... Да, било је оно несрећно време када смо, свесно или нехотице, пошли погрешним путем. Али ми смо 25 година патили, превазишли грешке из прошлости и сада верујемо да се милост совјетског народа у потпуности односи на нас. Шта нам је суђено у будућности? ... Само мањи део старе генерације ... може се надати да ће у домовини пронаћи примену за своје способности и знање. И они ће, наравно, радо искористити ову срећну прилику ... Нажалост, већина више у себи не осећа довољно снаге да продуктивно ради руку под руку са младима у корист наше Отаџбине. Истовремено, не усуђујемо се да родну земљу оптерећујемо собом сада, у годинама највише напетости националних снага ... Дозволићу себи да се обратим ... омладини... Данас је Ваш дан, Ваш празник, зове Вас завичај. Овде се растварате у туђинској маси, губите особине своје националности, кварите свој језик, чудесни језик Пушкина, Тургеева, Толстоја. Све могућности су вам отворене у Совјетском Савезу ... Оправдајте поверење совјетске земље, овај мотив би требало да буде главни циљ Вашег новог живота.”⁴⁸³

Касније је организовано још неколико окупљања, праћених унапред утврђеним говорима, доношењем режираних резолуција и упућивањем отворених телеграма захвалности совјетском вођству. Према подацима од 26. септембра 1946, упитнике у совјетској амбасади преузело је 6.700 емиграната, 4.150 особа поднело је захтеве, а држављанство је добило њих 1.300.⁴⁸⁴ Међу њима је био и брачни пар Игњатовски. Наравно, у том тренутку било би потпуно погрешно очекивати да је

⁴⁸¹ М. Ю. Сорокина, „И. Н. Голенищев-Кутузов (1904–1969): к истории возвращения в СССР“, *Ежегодник Дома русского зарубежья им. А. И. Солженицына* 7/2017, 121.

⁴⁸² Дневник А. И. Игнатовского, Тетрадь № 6 (1946, 24 июня – 18 июля) (приватна збирка).

⁴⁸³ Речь А. И. Игнатовского, произнесенная 18 июня 1946 г. в зале „Коларац“ (приватна збирка)

⁴⁸⁴ А. Животич, „Югославско-советский конфликт и положение русской эмиграции в Югославии (1948–1953 годы)“, *Славяноведение* 1/2018.

у условима нормалног развоја совјетско-југословенских односа добијање совјетског држављанства подразумевало убрзану репатријацију, а очување југословенског – асимилацију. Ни припадници руске емиграције живећи у сличним околностима у суседној Бугарској, нису се одмах асимилovali, нити су се колективно преселили у СССР.⁴⁸⁵ Трајно присуство „бипатрида” (уз стални доток нове крви као последица склапања бракова између домаћих питомаца совјетских високошколских и војних установа) очувало је ову заједницу (у виду руске мањине) све до пада комунизма 1991. године.⁴⁸⁶ Овај процес прилагођавања руске мањине новонасталој ситуацији одвијао се у периоду 1945–1948. Бројни стручњаци су се вратили на своја радна места, премда је нови статус совјетских држављана ометао бивше емигранте у примању пензија и склапању радних уговора, с тим да су се та питања решавала у ходу. Покровитељство совјетске амбасаде и знање руског језика (изненада поново веома траженог и значајног) доприносило је поновном порасту угледа припадника руске мањине у Југославији. Бивши руски емигранти који су узели совјетско држављанство фактички су поново полако стицали статус „домаћих странаца”, који су имали руски емигранти у Краљевини СХС/Југославији.⁴⁸⁷ Део руске емиграције у периоду 1945–1948. био је потиснут из Београда, будући да у овом граду више није било места за њих, и проналазио запослење у другим местима у Југославији где су недостајали школовани стручњаци. Међу њима су били биолог и ембриолог Кирил Мартино, лекар интерниста проф. др Александар Игнатовски, правник и историчар Александар Соловјев и бројни други. Београд је постајао опасан из више разлога: „Без обзира на мамину жељу да се преместе у Београд, тата на то никако није смео да се одлучи. Основни разлог је био тај, што је у Београду била већа концентрација стручњака, од којих је многе од раније и лично познавао. Претпостављам да се плашио да ће у таквој средини, и руска емиграција, која се после рата примирила, поново почети да се организује, и од њега да тражи... а то му није одговарало... Додатну опасност за њега је представљала могућност да неке од њихових колега, који су утицајни, а припадају комунистима, на било који начин засмета. Сматрао је да ће боље проћи као емигрант у мањем месту...”⁴⁸⁸

Ипак ово стање веома брзо је прекинуто.

ПРОГОН РУСКЕ МАЊИНЕ 1949–1954.

Демографску слику руске мањине у Београду, Србији и Југославији у другој половини 1948. веома је тешко прецизно представити. Одређене податке пружа статистички билтен из 1950, у коме су објављени резултати пописа становништва од 15. марта 1948. године.⁴⁸⁹ Ти подаци (бар што се тиче руске емиграције) веома су необични и изазивају одређена питања.

⁴⁸⁵ Ц. Кьосева, *България и руската емиграция 20-те-50-те години на XX в.*, Софија 2002.

⁴⁸⁶ У Бугарској 1946. живело је 13.200 Руса, а 1992. – 17.139.

⁴⁸⁷ С. С. Илић, „Страни радници и стручњаци у привреди Југославије 1945–1950“, докторска дисертација, Универзитет у Београду, Филозофски факултет, 2017, 178–181.

⁴⁸⁸ В. Афанасјев, *Мој отац руски емигрант – Породична хроника*, Београд 2007, 580.

⁴⁸⁹ *Statistički bilten: stanovništvo*, juli, 1950, 3, 16, 17, 22.

Према овом попису број Руса у Југославији се дуплирао у односу на број Руса регистрованих у попису савезних органа за државну безбедност, који је сачуван у папирима министра иностраних дела СССР-а В. М. Молотова. Овај податак је још невероватнији уколико се узме у обзир да су у попису из 1945. у Русе уврштени припадници свих народности које су стигли у Краљевину СХС/Југославију као избеглице, па чак и тај део бивших емиграната који су се изјаснили као Украјинци, а не као Руси. У попису из 1948. Украјинци су били издвојени у посебну категорију (и то заједно са Русинима и Украјинцима који су се доселили на Балкан за време Аустроугарске). Истовремено, део бивших руских емиграната у Југославији био је изузет из тог пописа, јер је у међувремену стекао држављанство СССР-а, док су се малобројни појединци и вратили у СССР. Ни демографска структура руске заједнице у Југославији (због узраста) 1945. године није наговештавала нагли пораст и морала је да наговести константно опадање. Необични статистички скок броја Руса у земљи тешко се може објаснити. Према истом попису 1948. у Војводини је живело 4.984 Руса.⁴⁹⁰ Наравно у својим проценама броја Руса 1949. године СССР се ослањао на статистику која је сачувана у папирима Молотова, у којима је било наведено да у Југославији живи око 12.000 Руса, од којих је око 6.000 узело совјетско држављанство.⁴⁹¹

Статистика из 1948. је веома проблематична и изазива озбиљну сумњу, јер се не поклапа с претпоставкама, које су у својим интерним извештајима забележиле како совјетска, тако и југословенска страна. У извештају начелника конзуларног одсека Иванова од новембра 1945. дата су појашњења податка из поменуте документације В. М. Молотова о укупном броју Руса у Југославији који је процењен на 12.519. Према процени совјетског конзулата 40% (око 5.000) лица из овог списка били су бивши руски емигранти који су узели југословенско држављанство, док преосталих 60% (око 7.500) није узео југословенски пасош.⁴⁹² Подаци Министарства унутрашњих послова ФНРЈ од средине 1949. дају сличну процену стања руске мањине у ФНРЈ: укупно 13.057 Руса, од којих су држављанство ФНРЈ имали 6.887 (око 53%); држављана СССР – 5.874 (око 45%); без држављанства – 296 (око 2%).⁴⁹³ Ова слика се логично надовезује на претходну – апсолутна већина људи оптирала је за совјетско држављанство и тек 25% бивших апатрида одлучило се до почетка репресија 1949. да узме југословенски пасош. Благи пораст (око 500 људи) између 1945. и 1949. представљао је последицу евидентирања лица која нису била укључена у регистрацију 1945. године. Све то баца велику сенку на званичне резултате пописа из 1948, објављене 1950. године.

Ситуацију не расветљава ни попис из 1953, чији резултати су објављени тек 1959. године. Број Руса у Србији 1953. процењен је на 7.289 (4.262 мушкараца и 3.567 жена), а укупно у Југосла-

⁴⁹⁰ Н. Палибрк-Сукић, *Руске избеглице у Панчеву. 1919–1941.*, Панчево 2005, 122.

⁴⁹¹ *Ноты советского правительства Югославскому правительству (11, 18, 29 августа, 28 сентября 1949)*, Москва 1949, 16–17.

⁴⁹² М. Ю. Сорокина, „И.Н. Голенищев-Кутузов (1904–1969): к истории возвращения в СССР“, *Ежегодник Дома русского зарубежья им. А. И. Солженицына* 7/2017, 122.

⁴⁹³ *Црвена армија и руска емиграција у Југославији за време Другог светског рата у огледалу анти ИБ-овске пропаганде*, прир. А. Тимофејев, 157.

вији 12.426 (6.792 мушкараца и 5.634 жена).⁴⁹⁴ Према овој статистици број Руса у Београду, Војводини, Србији и Југославији опао је скоро дупло, ако се упореди са резултатима пописа из 1948. године.⁴⁹⁵ Међутим, ако се упореди са подацима МИД-а СССР-а из 1945. и подацима МУП-а ФНРЈ из 1949, статистика из 1953. изгледа као да и није било репресија према руској мањини у Југославији и протеривања непожељних из земље. На основу тих информација може се поуздано тврдити да је у извесном тренутку дошло до потпуног „непоклапања” података – или у јавно објављеној статистици 1948. и 1953, или у поверљивим службеним анализама МУП-а ФНРЈ и МИД-а СССР (који дају исту статистику двоструког опадања броја Руса у Југославији услед догађаја из периода 1941–1944, егзодуса 1944. и чистки које су уследиле). Уосталом, не постоји слична интерна статистика за 1953. и услед тога се не може тачно утврдити какве су биле последице репресије против руске мањине у Југославији 1948–1953, мада су, без сваке сумње, видљиве према резултатима каснијих пописа, када ово питање у спољнополитичком погледу више није било толико битно.⁴⁹⁶

Сукоб између Јосифа Висарионовича Стаљина и Јосипа Броза Тита, који је кулминирао 1948. Резолуцијом Информбироа, имао је више димензија. Осим политичког разлаза две земље и бројних других последица, радило се о промени пропагандних трендова. У Совјетском Савезу он се изражавао кроз жигосање „фашистичке клике Тита” и оптуживање вођства КПЈ за „издајнике социјалистичког лагера” у јеку „хладноратовског сукоба СССР–САД”, с тим да оне нису биле праћене непосредним антисрпским изјавама (или изјавама упереним против других народа Југославије). Најилустративнији индикатор ових оптужби био је чувени антииталијански роман-водвиљ Маљцева *Југословенска трагедија*, који уз све богатство оптужби против југословенског руководства (измишљена сарадња са британском и америчком обавештајном службом, шуровање са Гестапом и чак тајни споразум са Ватиканом) ипак није имао ниједан етнички испад и са симпатијом је гледао на Србе и друге југословенске народе.⁴⁹⁷ Југословенско руководство налазило се у много паничнијој ситуацији и стога је пропаганда носила не антистаљинистички и антисовјетски, већ и несумњиво изразито антируски карактер.⁴⁹⁸

Индикативни су били ударни чланци у гласилу ЈНА *Народна армија* објављивани у периоду 1951–1953, који уједно дају и изузетно користан прилог за студије узајамне перцепције. У помешаном раздобљу одвијала се кампања креирања максимално негативне слике Руса код југословенских народа. У *Народној армији* објављени су радови који су потенцирали руски антисемитизам⁴⁹⁹

⁴⁹⁴ *Popis stanovništva 1953. Knjiga 1, Vitalna i etnička obeležja: konačni rezultati za FNRJ i narodne republike*, Београд 1959, 51, 55.

⁴⁹⁵ Н. Палибрк-Сукић, *Руске избеглице у Панчеву. 1919–1941*, 122.

⁴⁹⁶ Као илустрацију наводимо даљу еволуцију броја Руса у Србији према резултатима званичних пописа – 6984 (1961), 4746 (1971), 2761 (1981), 2473 (1991), 2588 (2002), 3247 (2011). В. Ђурић, Д. Танасковић, Д. Вукмировић, П. Лађевић, *Етноконфесионални и језички мозаик Србије*, Београд 2014, 98.

⁴⁹⁷ О. М. Маљцев, *Југославская трагедия*, Москва 1951.

⁴⁹⁸ *Црвена армија и руска емиграција у Југославији за време Другог светског рата у огледалу анти ИБ-овске пропаганде*, прир. А. Тимофејев, Београд 2018.

⁴⁹⁹ У чланку непотписаног аутора под називом: „Царски и стаљински антисемитизам“ и Габелићевом „Махнитање у блрлогу“. *Народна армија*, 6. 2. 1953; *Народна армија*, 22. 1. 1953; *Народна армија*, 26. 2. 1953.

и бруталност према „ослобођеним”/освојеним народима.⁵⁰⁰ У историјској ретроспективи критички је приказивана и улога Русије у прошлости балканских народа – опсада Дубровника 1807. приказана је као пљачкашка експедиција „разуларених и пијаних војника” (у којој су учествовали руски морнари адмирала Сењавина и Петар I Петровић Његош и српски становници Боке),⁵⁰¹ Руско-турски рат 1877–1878. као освајачки напад („ослобођење” Бугарске),⁵⁰² делатност руских добровољаца у Првом српско-турском рату 1876. као насилна и авантуристичка провокација алкохоличара и занесењака,⁵⁰³ познати руски војсковођа Суворов као кољач и освајач.⁵⁰⁴ У жељи да се изврши психолошка припрема за прилажење новим партнерима⁵⁰⁵ и објасни историјска неизбежност разлаза са Москвом, аутори су објавили чак и белешке С. Херберштајна, аустријског дипломате словеначког порекла који је саставио приказ живота варварских „московита”.⁵⁰⁶

Ову наглу промену веома пластично је у својим сећањима описао професор Андреј Митровић: „...могло је бити лето 1947. и на неком од пионирских кружока једно се ђаче истакло рекавши да су Руси притекли Србима с војском у помоћ 1809–1811. године. Похвале су биле издашне. Могао је бити јун 1948. када је исти основац пожурио да се истакне истим податком. Али, омладински руководиоца се само згледао с неколико старијих међу присутнима. После више година то се негдашњем ђаку само казало”.⁵⁰⁷ Нестајање руске емиграције дешавало се у атмосфери страха и прећуткивања: „...далеко највећи део тих особитих суграђана – дакако и наставника – спаковао се и отишао некако изненада, биће почетком 50-их година. Говорило се: ’Иселили су се’, упола гласа: ’Исељени су’, шапатом: ’Протерани су’...”⁵⁰⁸

Крајем лета и почетком јесени 1948. почела су појединачна хапшења руских емиграната – држављана Југославије. Та хапшења у почетку су спровођена тајно, са забраном да се родбини или околини саопштавају разлози за хапшење.⁵⁰⁹ Законом о изменама и допунама Закона о држављанству ФНРЈ од 1. децембра 1948. године створена је правна база за ревизију држављанства, а сви бивши емигранти који су пре тога стекли југословенско држављанство позвани су да се пријаве ради потврде држављанства ФНРЈ.⁵¹⁰ Треба приметити да је процес „потврђивања југословенског

⁵⁰⁰ У чланку Ристића „Оружане снаге сателита – привесци Совјетске армије“, и Грујићевом „Злочини усвојени као ратно искуство“. *Народна армија*, 8. 8. 1951; *Народна армија*, 18. 9. 1952.

⁵⁰¹ У чланку под називом: „Руска флота у Дубровнику 1806. године“. *Народна армија*, 29. 10. 1951.

⁵⁰² У чланку Никића под називом: „Два ‘ослобођења’ Бугарске“. *Народна армија*, 6. 9. 1951.

⁵⁰³ У чланку Ристића под називом: „‘Благодети’ једног покровитељства. О руској ‘помоћи’ Србији у српско-турском рату 1876. године“ и непотписаног аутора рада „700 руских официра у Србији 1876.“. *Народна армија*, 10. 12. 1951; *Народна армија*, 12. 3. 1952.

⁵⁰⁴ У чланку Јанковића под називом: „Московски хвалоспеви Суворову“. *Народна армија*, 1. 1. 1952.

⁵⁰⁵ У чланку под називом: „Пријатељска и корисна упознавања“. *Народна армија*, 23. 4. 1953.

⁵⁰⁶ У чланку под називом: „Московски записи од пре 400 година“. *Народна армија*, 28. 2. 1951.

⁵⁰⁷ А. Митровић, *Пропитивање Клио. Огледи о теоријском у историографији*, Београд 1996, 97.

⁵⁰⁸ Исто, 93.

⁵⁰⁹ М. Соколов, „Репортаж с Голого острва. Узник титовских концлагерей Владимир Поплавский“, 6. 1. 2005. <https://www.svoboda.org/a/126991.html>

⁵¹⁰ *Црвена армија и руска емиграција у Југославији за време Другог светског рата у огледалу анти ИБ-овске пропаганде*,

држављанства” био започет још пре доношења овог правног акта. Према списковима руских емигранта којима је потврђено држављанство ФНРЈ (а који су сачувани у ИАБ), решења су доношена од августа 1948. до априла 1949. године.⁵¹¹ Поступак према Русима-бившим емигрантима са југословенским и совјетским држављанством од 1949. брзо се радикализовао. Однос према бившим руским емигрантима са југословенским пасошем био је нарочито оштар, отворено груб и лично је на однос према другим југословенским грађанима из „сумњивих” група. Пребијани су, малтретирани и хапшени појединци са циљем застрашивања масе. „Свако ко је био Рус сматран је непријатељем државе... После овога почела су систематска малтретирања и застрашивања. Мама и тата су од тада дуже времена живели у непрестаном страху и напетости. Тати су често од стране УДБ-е заказивани састанци на разним местима и у различита времена. Најчешће ноћу у глуво доба на гробљу. Он је увек са стрепњом одлазио на те састанке незнајући да ли ће се са њих уопште вратити кући. Мама је стрепела у ишчекивању његовог повратка...”, али и сама је била малтретирана и понижавана од фронташа.⁵¹² Било је и појединачних хапшења. Сачувани део списка лица прогоњених због ИБ-а укључивао је и 108 бивших руских емиграната, југословенских држављана. Први од њих, В. И. Давиденко, био је ухапшен 28. августа 1948, а последњи В. В. Данилов 26. априла 1955. године. И један и други пуштени су на слободу крајем новембра 1956, након помиловања. Ипак већи део био је ухапшен 1949–1951. године. Морамо да приметимо да овај број од 108 Руса није комплетан, јер је објављени списак рађен након нормализације односа са СССР-ом. Услед уништавања и накнадне реконструкције списка он је скраћен са укупног броја од 55.000 на 16.000 затвараних југословенских држављана осумњичених за симпатије према СССР-у и Резолуцији Информбироа, који је и био објављен.⁵¹³ Међу затвореницима Голог отока било је и појединих особа са совјетским држављанством, попут Владимира Поплавског.⁵¹⁴ Трауме из 1948–1953. доживотно су пратиле преживеле ако су остали у Југославији. Јован Чарторижски (рођ. 1950) „причао је о томе како је у њиховој породици било забрањено да се говори о трагедији која је задесила породицу Чарторижски. Разлог је то што су им такви разговори будили болна сећања на голготу њихове породице и зато што су вечито били под присмотром и контролом милиције и УДБ-е, нарочито у време Информбироа, када су их готово свакодневно посећивали, испитивали и малтретирани. Та тортура и страх учинили су своје, па је породица одлучила да о томе не прича.”⁵¹⁵

Почетком маја 1949. у Београду, а касније и другим градовима у земљи, државним службеницима је било забрањено да посећују стране изложбе, предавања, библиотеке; наређено им је и да не

прир. А. Тимофејев, Београд 2018, 155.

⁵¹¹ ИАБ, ф. 42, Народни одбор I Рејона града Београда – Београд, кутија бр. 17, XXXVII/73, Списак Руса емиграната којима је потврђено држављанство ФНРЈ; Списак Руса емиграната којима је одбијено држављанство ФНРЈ.

⁵¹² Веома типична историја третирања бившег руског емигранта: В. Афанасјев, *Мој отац руски емигрант – Породична хроника*, 557, 558, 575.

⁵¹³ *Заточеници Голог Отока: регистар лица осуђиваних због Информбироа: документ Управе државне безбедности ФНР Југославије*, прир. Д. Михаиловић, М. Јовановић, Г. Милорадовић, А. Тимофејев, Београд 2016, 22–26.

⁵¹⁴ М. Соколов, „Репортаж с Голог острва. Узник титовских концлагерей Владимир Поплавский“, 6. 1. 2005. <https://www.svoboda.org/a/126991.html>

⁵¹⁵ П. Терзић, *Руски емигранти у Сенти*, Сента 2016, 42.

одржавају приватне састанке са странцима, да прекину пословно дописивање са иностранством, а да приватно дописивање воде само уз дозволу руководства, док је у случају потребе за контактима са запосленим странцима требало комуницирати са дипломатским представништвом своје земље и то само уз дозволу руководства.⁵¹⁶ У исто време југословенске власти су почеле да ограничавају рад совјетских органа који су се бавили поступцима регистрације бивших грађана СССР-а и руске империје који су желели да обнове совјетско држављанство.⁵¹⁷ У јуну 1949. органи УДБ-е почели су да позивају на разговоре совјетске држављане током којих су им предлагали да се одрекну совјетског и пређу у југословенско држављанство. „Мање отпорни људи се слажу са овим предлогом, али већина совјетских грађана се још држи, без обзира на то што су југословенски органи против њих примењивали репресивне мере у виду отпуштања са посла, хапшења и наредби о напуштању Југославије”. У тим околностима конзулат је обећавао помоћ, коју у насталим околностима није могао да пружи.⁵¹⁸ Дошло је и до размене дипломатских нота између СССР-а (25. јула, 18. августа 1949) и Југославије (30. јула 1949). Југословенска страна углавном је инсистирала на колаборационизму руске емиграције у Другом светском рату (што је било тачно), а совјетска страна је тврдила да су доследни колаборационисти отишли са Немцима, а да је у земљи остало више прокомунистичких и неутралних људи, у чијим је редовима било и илегалаца и симпатизера НОП-а и СС-СР-а (што је такође било тачно). Интересантно је да већ у поменутом списку од 16.000 хапшених због ИБ-а нема оних лица које је совјетска страна наводила као „невино хапшене” (Н. Г. Додонов, Демиденко, Стрељач, Киселевска). Иначе, СССР је критиковао Југославију због бруталне тортуре ухапшених, али више је користио прилику да још једном осуди југословенско вођство него што је био забринут за судбину Руса (совјетских и југословенских грађана у Југославији).⁵¹⁹

У децембру 1949. у Сарајеву је одржан и процес над припадницима руске емиграције. Он је организован ван Београда (где је био реални центар те организације), како би избегли ометање. Ученици школе права Г. Г. Јагоде и Н. И. Жевова, који су полирали свој занат у оквиру универзитета Л. П. Берије, организовали су представу у стилу у којем су се обично организовала и друга „отворена суђења” против неистомишљеника у СССР-у и другим земљама Источне Европе. Убедљива комбинација истина и неистина, уз психолошки притисак пажљиво одабране структуре осуђених лица, удаљавала је ове процесе од правде, закона и правосуђа. Мешајући неистомишљенике са људима који су стварно вршили шпијунажу у корист страних држава, припадници ове правосудне школе на дуже стазе чинили су неуверљивим оптужбе против свих лица која су успели да осуде. Материјали са Сарајевског процеса, који је трајао 1–9. децембра 1949, били су објављивани у дневним новинама и то под насловом „Суђења шпијунско-диверзантској групи Алексеја Крижка” (радило се о бившем београдском свештенику који је касније водио руску црквену парохију у Сарајеву). Без обзира на то што ни ова накарадна пародија на правосуђе није успела да докаже

⁵¹⁶ *Советский фактор в Восточной Европе 1944—1953. Документы. Т. II (1949—1953)*, отв. ред. Т. В. Волокитина, Москва 2002, 102–103.

⁵¹⁷ *Восточная Европа в документах российских архивов, 1944–1953 гг. Т. 2.*, отв. ред. Г. П. Мурашко, Москва-Новосибирск 1998, 125–126.

⁵¹⁸ *Советский фактор в Восточной Европе 1944—1953. Документы. Т. II (1949—1953)*, отв. ред. Т. В. Волокитина, 118.

⁵¹⁹ *Ноты советского правительства Югославскому правительству (11, 18, 29 августа, 28 сентября 1949)*, 15–26.

везе оца Алексеја (Крижка) са Гестапоом, он је на крају осуђен на 11 и по година због „пропаганде против ФНРЈ и достављања лажних извештаја совјетској обавештајној служби чиме је служио информбировској пропаганди”. Учесник овог процеса, вишедеценијски наставник веронауке у београдској Првој руско-српској гимназији (1927–1944) и један од свештеника Цркве Св. Тројице на Ташмајдану, протојереј Владислав Некљудов преминуо је у затвору за време испитивања. Власти су званично објавиле да је извршио самоубиство.⁵²⁰ Веома индикативан био је и однос јавности према овом суђењу. У приватном разговору с првим секретаром посланства СССР-а у ФНРЈ А. М. Зубовим, патријарх Српске православне цркве Гаврило „својом иницијативом прешао је на сарајевски антисовјетски процес и назвао га је богохуљењем. У новинама је писано да се свештеник Некљудов обесио. У ово не можемо не само да верујемо, већ је грех о томе и мислити. Некљудов је био врло чврст и поштен човек. Крижка је био такође добар човек. Он је волео народ, и народ га је такође волео. Зато су га и осудили на дуге године.”⁵²¹ Сличан став имало је и Подворје Руске православне цркве (РПЦ) у Београду: „првог дана објављено је да је поп Некљудов извршио самоубиство у самици. Било је јасно да несаломив отац Владислав није пристао да призна лажне оптужбе и убијен је у титовој тамници.”⁵²² Иако парадоксално, осуђивање људи без кривице било је корисно, јер је уливало страх, што је и био прави циљ овог и процеса сличних њему.

Према белешци од 10. јануара 1950. унетој у службени дневник секретара посланства СССР-а у ФНРЈ А. А. Ханова, „Почев од друге половине децембра 1949. године, југословенске власти почеле су да користе присилно исељавање совјетских грађана из Југославије као масовну меру. Исељењу често претходи детаљно испитивање током којег им се даје избор: ‘... или прихватите југословенско држављанство, или ћемо вас избацити’ или ‘... или дајте антисовјетску изјаву и тада ћемо вас пустити на миру, или бришите из Југославије’” и тд. За исељавање се обично давало од 5 до 10 дана, а понекад време није било ни прецизно одређено. У том раздобљу нико од њих није могао да добије било какву улазну визу, што је имало за последицу хапшење и принудно протеривање без ствари. С обзиром на то да је било много таквих случајева, совјетски грађани који су од југословенских власти добијали налог за исељење одмах су се обраћали амбасади с молбом за помоћ, односно захтевом да им се издају визе за улазак у СССР или да им се бар пружи помоћ у добијању виза за улазак у земље народне демократије. Одбијање амбасаде да пружи било какву помоћ тим лицима, чак и упркос репресији југословенске стране, остављало је на њих крајње депресиван утисак. Совјетски грађани, инсистирајући на својим захтевима, често су се позивали на неприродност такве ситуације у којој држава одбија да пружи најелементарније облике помоћи својим грађанима. Положај ових совјетских грађана често је био заиста понижавајући. Разговори с њима су били тешки, јер у огромној већини случајева Конзулат није био у могућности да пружи било какву помоћ. Ситуација је била посебно тешка за особе с малом децом или за лица са инвалидитетом. Треба напоменути да је већина исељених отпуштена с посла много раније, одузете су им „тачкице”, а станови су конфисковани и предати другим власницима. И све се то дешавало у

⁵²⁰ Политика, 10. 12. 1949.

⁵²¹ Советский фактор в Восточной Европе 1944—1953. Документы. Т. II (1949—1953), отв. ред. Т. В. Волокитина, 237.

⁵²² А. В. Тарасьев, „Русские церковные хоры и регенты в Белграде“, *Новый Журнал* 2010, 259.

зиму „...Број различитих молби ове природе које су упућиване у Конзулат повећао се до те мере да Конзулат једноставно није у могућности да одговори на ове захтеве. Али најважније је да Конзулат тренутно није у стању да било шта суштински предузме.”⁵²³

Према успоменама учесника „другог руског егзодуса из Југославије”, који је носио масовни карактер, у току 1950. године у Трсту и његовој околини било је отворено неколико избегличких логора за смештај тих лица. Радило се и о совјетским и о југословенским држављанима. Значајном делу Руса који су оптирали за југословенско држављанство оно једноставно није било потврђено (наставак одлуке из новембра 1944), чиме је била укинута привремена суспензија ове мере прихваћене 1945. године. Губитком држављанства напрасно су избацивани из својих станова и кућа (ако су их имали, будући да као странци нису имали право да поседују некретнине, а ако их нису имали, нису могли да буду у изнајмљеним). Совјетски држављани били су приморавани да напусте Југославију по кратком поступку, или су им ипак нудили могућност да прихвате југословенско држављанство. С обзиром да се радило о веома кратком року како за одлучивање, тако и за напуштање земље (од недеље до месец дана), већина није хтела да „вежу своју даљу судбину за Југославију... у којој се живело тешко, а досађивао је и комунистички режим... обавезе да у слободно време слушају заморну политичку пропаганду и стална претња да за казну изгубе 'тачкице'”. Чак и из избегличког кампа у Трсту могли су од својих давања да пошаљу пријатељима у Београд пошиљку са храном, коју су они једва чекали. Посебно тешко им је падало то што је био ограничен број ствари и средстава која су могли да понесу са собом. Они срећнији су имали недељу дана да распродају ствари на брзину, а остали су били избацивани само са ручним пртљагом. Југословенске власти су имале тачан списак тога шта је могло да се изнесе из земље и по свом нахођењу су брисале поједине ствари и књиге са списка. До децембра 1950. већина непожељних Руса била је избачена из земље.⁵²⁴ Кроз логоре за измештена лица у Трсту (Сан Сабо, Анекс, Ђезуити, Опичина, Просеко, Систијана) под контролом савезничке војне владе Слободне територије Трста, у периоду од 1948. до 1954. прошло је неколико хиљада нових руских избеглица из Југославије. У логорима су постојали црква, курсеви за преквалификацију, руско позориште и хор.⁵²⁵

Већина бивших емиграната настављала је оним правцем којим се кретала пре три деценије и одлазила даље на Запад. Мањи број Руса одлучио се за пут на Исток. У Бугарској, Румунији или Мађарској провели су неколико година, до 1954, у ишчекивању своје даље судбине. Тада су само појединци добили право на повратак у СССР (без ограничења кретања), док је већина имала право повратка само у унутрашњост (с вишедеценијском забраном настањивања у Москви и Лењинграду). Њима је био дражи повратак свом народу, без обзира на све тешкоће које је то потенцијално носило са собом. У исто време, од 1954. до 1956, на слободу су пуштени осуђеници са Голог отока и затворени совјетски држављани, бивши емигранти који су добили могућност да напусте Југославију и да се врате у СССР.

⁵²³ *Восточная Европа в документах российских архивов, 1944–1953 гг. Т 2.*, отв. ред. Г. П. Мурашко, 285–286.

⁵²⁴ Н. Изјумова, „*Camp San Sabba, Жизнь в беженском лагере в Триесте. 1950–1955*“ (приватна збирка)

⁵²⁵ Н. Колосов, „Триестинци“, *Новое русское слово* 187/1964.

Руси који су одбили да се одрекну совјетског држављанства и да оптирају за југословенски пасош или за одлазак на Запад доживљавали су у Југославији праву тортуру. У првом реду били су то бивши чланови Савеза совјетских патриота, које је нова власт након 1948. сумњичила за поновну активацију старе илегалне мреже. У Историјском архиву Београда постоји неколико досијеа УДБ-е које приказују судбину тих људи.

Најиндикативнији је случај Кирила Владимировича Мартиноа (1914–2005), који је радио као асистент у Биолошком институту, а који је после рата, као и многи други Руси, напустио главни град и радио на Медицинском факултету у Сарајеву. Заједно са још једним руским биологом, С. Д. Матвејевим, 1947. године је објавио обимно истраживање о птицама Југославије, а након тога припремао је за штампу још једну студију (коју није стигао да објави) о змијама Балканског полуострва. Према извештају непознатог доушника често је ишао у Београд и ширио међу сарајевским Русима осећаје симпатије према СССР-у. Био је отпуштен с посла 1948, а у току целе 1949. трпео је бројна малтретирања и психолошки притисак примораванем да се одрекне совјетског држављанства. Без тачкица, у тешкој материјалној ситуацији, издржавао је себе и породицу цртањем неких техничких цртежа по приватним наруџбинама, а није имао ни подршку совјетског конзулата у Београду. На ивици слома изјавио је неком свом пријатељу (који је радио за УДБ-у и оставио детаљан запис разговора): „Помагао сам покрет од 1941. са читавом групом мојих сународника, који су се као и ја осећали Југославенима и нису хтели да користе повластице које су фашисти давали белогардејцима. Од 1944. године био сам у НОВ и у војсци сам исто осетио да према мени нико нема поверења, иако сам једно време био орган ОЗН-е. Сасвим другачије су се према мени опходили Руси и то њихови највиши официри. Кад сам им рекао да сам дошао у Југославију као дечак и да сам окупио око себе групу која исто овако мисли као и ја, ангажовали су нас све у најповерљивијим пословима и никада нисам могао приметити да су нас издвајали од својих људи. Године 1944. изашао је Закон према коме Руси избеглице не могу тражити држављанство ФНРЈ. Никада до тог времена нисам помислио да примим руско држављанство, али сам поводом тог био присиљен да га тражим. Када сам већ једном затражио држављанство почео сам се осећати совјетским држављанином и моји осећаји према овој држави почели су се из темеља мењати. Почео сам се осећати као странац. Признајем да је можда овај психолошки моменат много допринео што сам све више осећао неповерење према мени и то на сваком кораку, можда и тамо где га стварно није било. На факултету... нисам имао човека са којим бих могао разговарати. Сваким даном сам постајао нервознији и лајао сам где треба и где не треба. Вероватно сам многе људе одбијао од себе који ми нису приступали са неповерењем... Али ја ту не могу ништа, ја сам човек старинског погледа, за мене је држављанство свето. Ја га се не могу одрећи ради хлеба, исто као што не бих могао своје дете због глади убити. Ја сам спреман на све, ако ме је потребно стрељати, ту сам. Не бежим ни од чега, ни пред ким, сваку политику сам избио из главе, новине не читам нити слушах радио. Нећу да знам ни за што, мој поглед на политику је исти као и раније, јер политика је курва. Данас видим да ни СССР нема велики интерес за нас – ни ту нема чему да се надам, нити имам коме да се обратим за савет. У Београду на конзулату СССР-а има свега један чиновник који не зна ништа. Конзула већ месецима нема, међутим све скупа не мења моје становиште. У овој држави ја нећу ништа више него само да живим и да не цркнем од глади. Даћу свој рад нека ми се да новац који

будем заслужио. Рад за паре, ништа више.” Ускоро након тога (у фебруару 1950) био је ухапшен, пребијан и испитиван. Био је у притвору до јула 1950. године.⁵²⁶ Након тога, у лето 1950. године, са оцем (који је такође провео неко време у истражном затвору), супругом, сином и ћерком протеран је из земље и привремено се сместио у Софију. Дозволу на повратак у СССР добио је 1953. и 1954. године је стигао у Русију. Населио се у Астрахањ, где је радио у струци као биолог и епидемиолог.⁵²⁷

Било је и тежих случајева, попут доц. др И. Н. Голенишчева-Кутузова (1904–1969), који није стигао да добије излазну визу. Био је ухапшен 22. јуна 1949. и провео је две године у истражном затвору, до августа 1951, када је добио казну од четири године, коју је до краја, све до јуна 1953, провео у затвору у Сремској Митровици. По изласку није одмах добио дозволу за улазак у СССР, али је одбио да крене на Запад. Тек 28. септембра 1954. био је протеран из Југославије у Мађарску, где га је од 1950. чекала његова породица. Дозволу на повратак у СССР добио је након неколико месеци (14. априла 1955. године), а 6. јуна стигао је у Москву са супругом и мајком Вером, и у том граду се запослио у струци.⁵²⁸

Веома често њихове колеге остајале су у земљи и успевале да се прилагоде насталим околностима. Све је углавном зависило од њиховог окружења или породичне интегрисаности у структуре нове власти. Земљу је напустио биолог К. В. Мартино, а у Београду је остао С. Д. Матвеев;⁵²⁹ у Швајцарску је отишао историчар права А. В. Соловјев,⁵³⁰ који је пре одласка из земље преживео са породицом пребијање и вишемесечни затвор, док је у Југославији остао византолог Г. А. Острогорски. Из земље је отишао протојереј Иоан Сокаљ, а остао јереј Виталије Тарасјев.⁵³¹ Ипак општи правац је био јасан. Они који су остали стекли су статус непожељне мањине (од власти, не и народа) и морали су да се асимилирају или бар да се јавно и приватно понашају као да су се асимилирали и то све до краја седамдесетих година. Припадници треће генерације белих Руса (деца рођена у Југославији после 1945. године) већ не говоре свој језик, док они поједини који су га савладали то су учинили пре учењем овог језика, него очувањем породичних традиција.

Пописи становништва из 1961, 1971, 1981. и 1991. бележили су стални тренд опадања броја припадника руске националне мањине у СФРЈ. Све до 1991. руска национална мањина у Југославији није могла да оснива ни своја културно-уметничка друштва, а ишло се дотле да се није смело ни да се наглас говори о њиховом доприносу култури и развоју друштва у Србији у периоду између два светска рата. До 2000. већина „руских жена” југословенских држављана (збирни назив за

⁵²⁶ ИАБ, БИА, Ф. XI/ П.1, 26/62 Мартино Кирил.

⁵²⁷ Е. Э. Шергалин, „Кирилл Владимирович Мартино (1914–2005) – орнитолог, ихтиолог и охотник“, *Русский орнитологический журнал* 22/2013, 2687–2696.

⁵²⁸ М. Ю. Сорокина, „И. Н. Голенищев-Кутузов (1904–1969): к истории возвращения в СССР“, *Ежегодник Дома русского зарубежья им. А. И. Солженицына* 7/2017, 124.

⁵²⁹ С. Д. Матвеев, *Моја биографија: писана у наставцима између ратова: личности, догађаји и истините приче живота и природе*, Крагујевац 2006.

⁵³⁰ А. Тимофејев, „Александар Соловјев и питање колаборационизма руске емиграције за време Другог светског рата“, *125 година од рођења Александра Василевича Соловјева*, Београд 2016, 269–284.

⁵³¹ В. И. Косик, *Русская Церковь в Югославии (20–40-е гг. XX века)*, 165–166.

особе из бивших република СССР-а) веома је тешко могла да добије држављанство. Признање легитимности свог присуства у Србији Руси (у виду националног савета) су добили тек 2018. године.

Они који су остали у земљи након потреса 1944–1954. тихо су одлазили у сеновити део руске парцеле на Новом гробљу, или су се истраумирани искуством из 1944. и 1948. године стапали са околином плашећи се да испричају својој деци појединости из својих биографија и кријући од околине своје руско порекло. Једини начин испољавања заједништва који се најдуже одржао била је црква, која је понекад давала прилику да се и у најтежим временима испољи колективна национална свест. У том смислу су сликовите успомене на прву руску црквену посету Београду после раскида 1948–1955. године: „Недеља ујутро 13. октобра 1957. Било је сунчано и топло. Звона Саборне цркве празнично су брујала, јер данас овде служи московски патријарх заједно са српским. Овај догађај привукао је бројне вернике у цркву ... На крају службе, која је одржана у препуној Саборној цркви, Његова Светост Патријарх Алексије упутио је реч народу... Његова светост дуго је благосиљао верујући народ... Побожни Срби похрлили су у мноштву да приме благослов московског патријарха ... Прилазили су и многи руски емигранти, не задржавајући сузе радоснице и ганућа, ти људи, исцрпљени својом носталгијом, данас као да су осећали поветарац своје земље, чули су глас Руске Цркве, видели њеног Поглавара, часног владика ’све Русије’. Гледајући у лице Његове Светости Патријарха ови људи су ронили сузе и говорили: ’Ја сам Рус’, ’Московљанин сам’, ’Благословите ме’...”⁵³²

Проф. др А. Тимофејев

Др М. Живановић

⁵³² Прот. А. Остапов, „Визит Патриаршей делегации в Югославию в 1957 году“, *Церковь и время* 1/2014.

ИЗБОР ГРАЂЕ И
КАТАЛОШКИ ПОПИС

I 2. Одлазак цивила са југа Русије у препуним теретним возовима, 1919.

Приватна збирка

I 3. Повлачење руске војске и цивила са градског пристаништа у Севастопољу (Крим, Русија), новембар 1920.

Приватна збирка

I 5. Приватно писмо Ивана Јакушкина пријатељу, Александру Стебуту, с навођењем разлога за долазак емиграната на Балкан и пре свега у Србију, 24. јануар 1920.

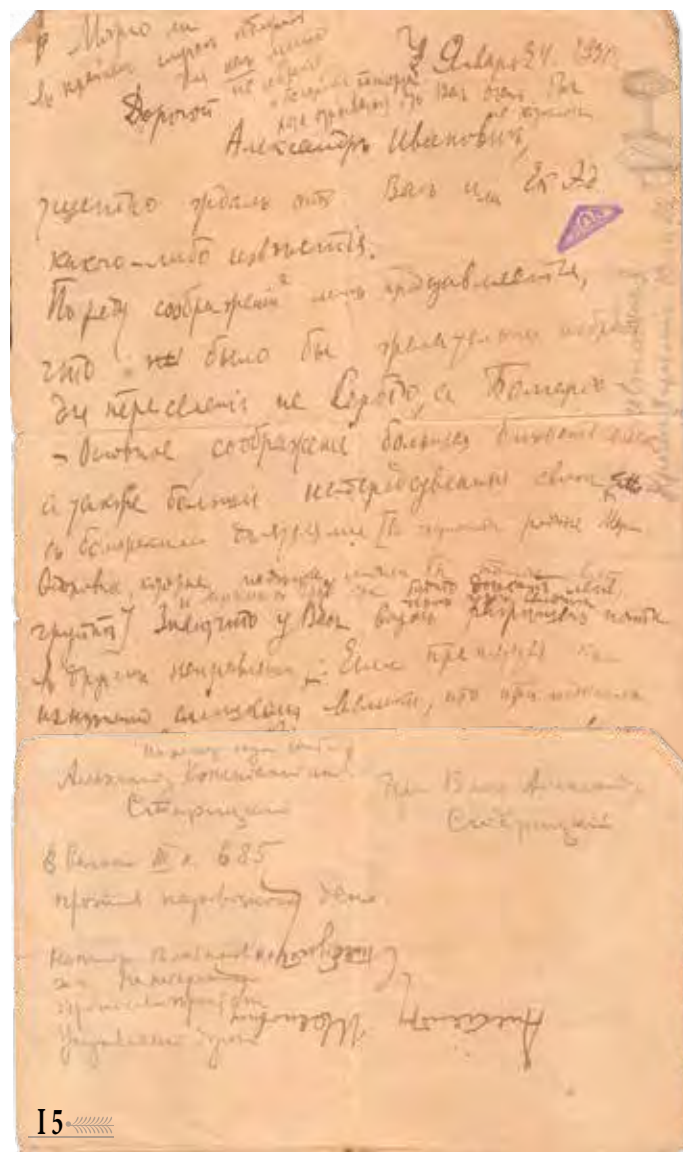
ИАБ, 2149, К1, 4.1

I 2

I 3

I 5

II 2. У првим данима емиграције припадници бивше руске армије прихватили су се најтежих послова, 1921.

Приватна збирка

II 3. Допис Управе града Београда Општини града Београда у вези са наредбом Министарства унутрашњих дела Краљевине СХС о настањивању руских избеглица у Београду, 3. октобар 1920.

ИАБ, ОГБ, кутија бр. 11

II 4. Свечани дочек лидера руске војне емиграције генерала Петра Врангела на железничкој станици у Београду, 28. фебруар 1922.

Приватна збирка

- III 1. Конференција делегата провинцијских одсека антикомунистичке организације под називом Лига за борбу против Треће интернационале, 13. март 1932.

МГБ, ЗиБ 1918–1941, СГ И2-1_9103

- III 3. Плакат посланице протојереја Лепоринског под називом „Како уништити комунизам у Русији и спасити је“, одржане у Земуну 8. јануара 1940.

МГБ, ЗиБ 1918–1941, И2-1_2164, и И2-1_2165)

- III 4. Политички памфлет против руководства руске емиграције у Београду

ИАБ, BdS, Шт-129

III 1

III 4

V 3. Препис молбе Савета Уједињених Руских Офицерских Удружења да се овој организацији одобри одржавање Прве лутрије у корист ратних жртава, 25. јуна 1929.

ИАБ, 1084-78.13.3

V 4. Срећка за лутрију коју је организовао Савет Уједињених Руских Офицерских Удружења у Краљевини СХС у корист ратне сирочади, удовица и тешких болесника, 1929.

МГБ, Зиб 1918-1941, И2-1_3086

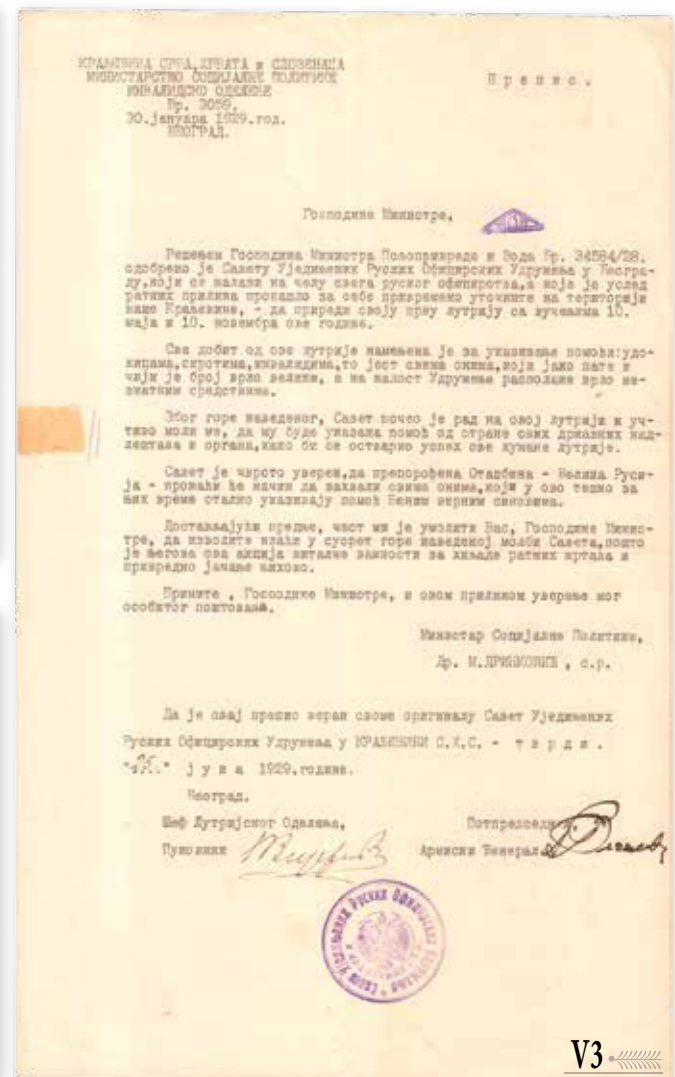
V 6. Свечано освећење заставе и прослава десете годишњице Савеза руских сокола, која је организована у Руском дому, а коју је отворио генерал Артамонов, 6. мај 1934.

МГБ, Зиб 1918-1941, СГ И2-1_2884

V6

V4

V3

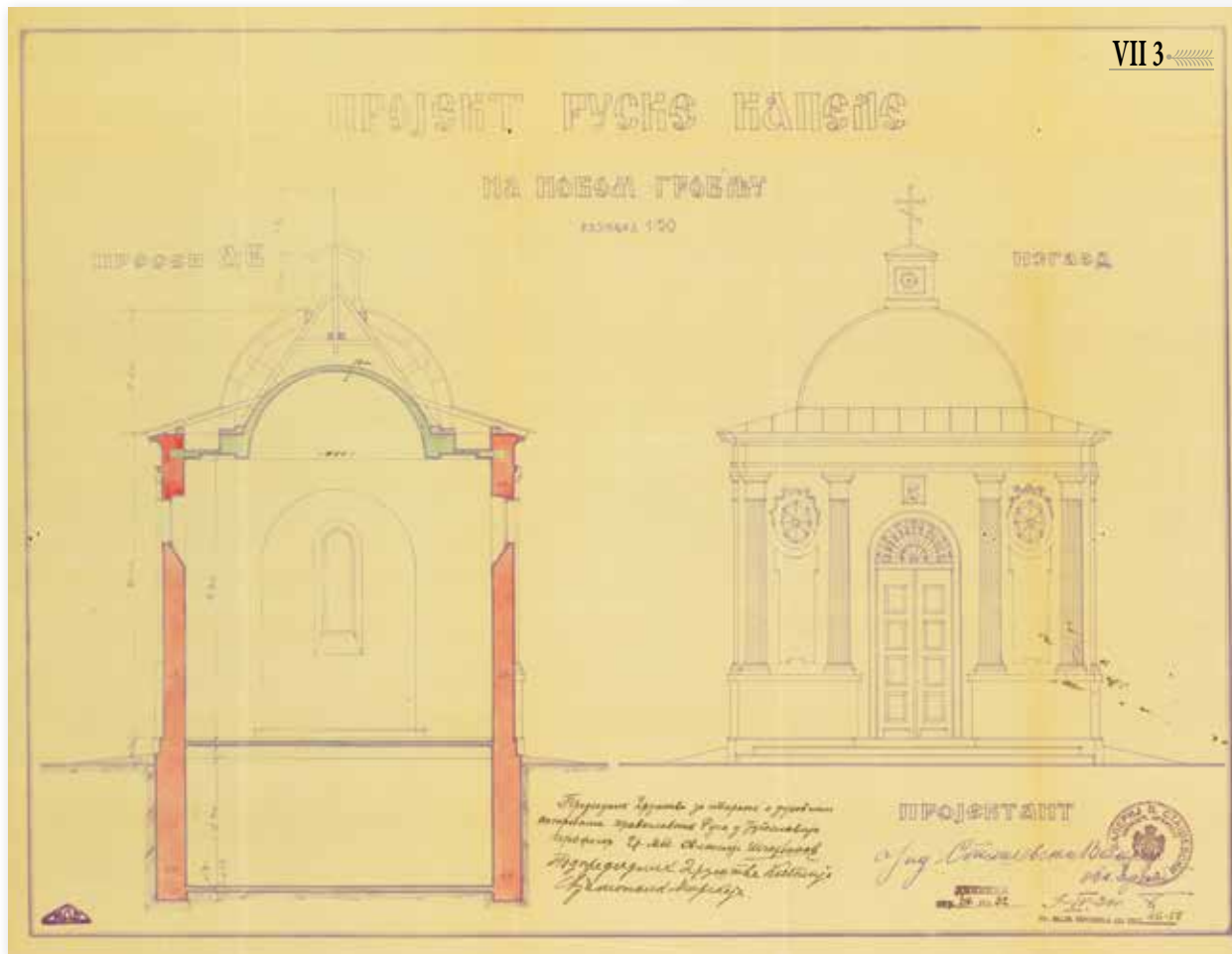

VII 3. Пројекат Иверске капеле на Новом гробљу (копије Иверске капеле у Москви, која је срушена 1929), рад Валерија Сташевског, 1930.

ИАБ, ОГБ, ТД, 24-20-1930

VII 5. Сахрана Људмиле Хартвиг, ћерке руског царског посланика у Београду, Николаја Хартвига, прве руске емигранткиње која је добила држављанство Краљевине СХС (9. маја 1919), 12. фебруара 1931.

МГБ, ЗиБ 1918-1941, СГ И2-1_419

VIII 3

VIII 1. Препис уверења Општег одељења Министарства просвете Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца о раду и правном положају Руског Културног одбора, 25. новембар 1928.

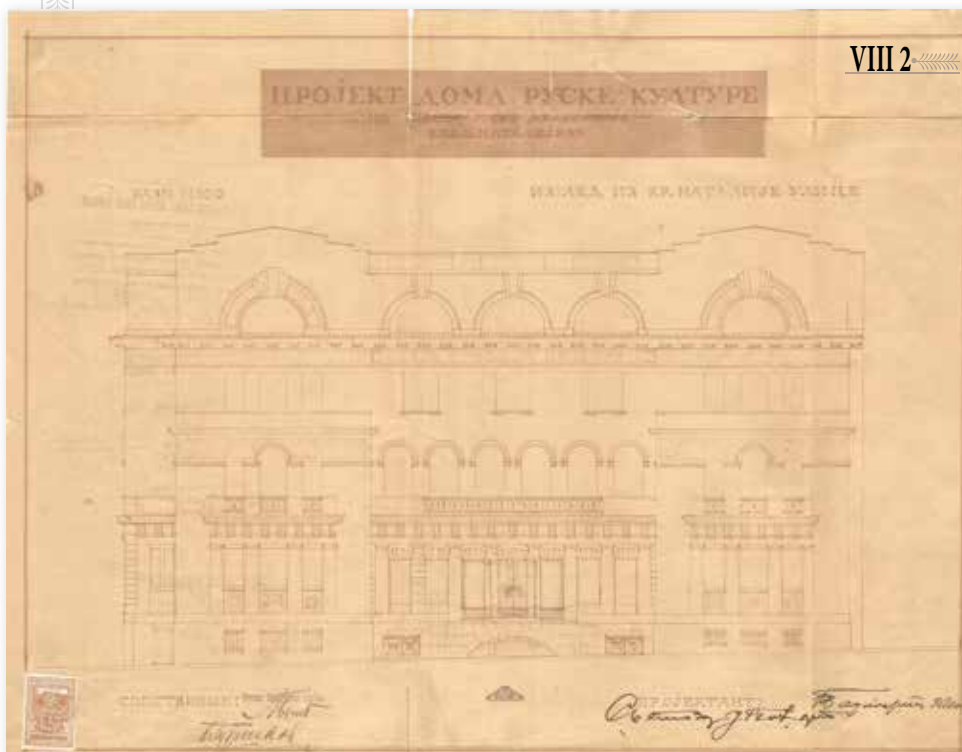
ИАБ, ОГБ, ТД, 27-33-1931

VIII 2. Пројекат културног центра руске емиграције, не само у престоници већ у целој земљи – Руског дома цара Николаја II, рад Василија Баумгартена, 1931.

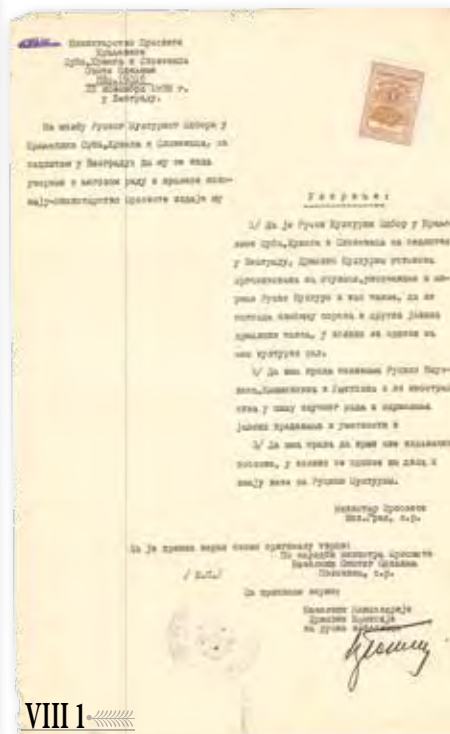
ИАБ, ОГБ, ТД, 27-33-1931

VIII 3. Руски дом цара Николаја II у Улици краљице Наталије, у првим месецима након отварања, 1933.

ИАБ, 1165, А2, 39

VIII 2

VIII 1

X 1. Уџбеник професора Београдског универзитета Теодора Тарановског *Увод у историју словенских права*, Београд: Г. Кон, 1922.

НБС

X 3. Инжењер Владимир Ставров, један од првих конструктора – монтажера радио-апарата *Radiola – Heterodini*, фото А.Симић, 1926.

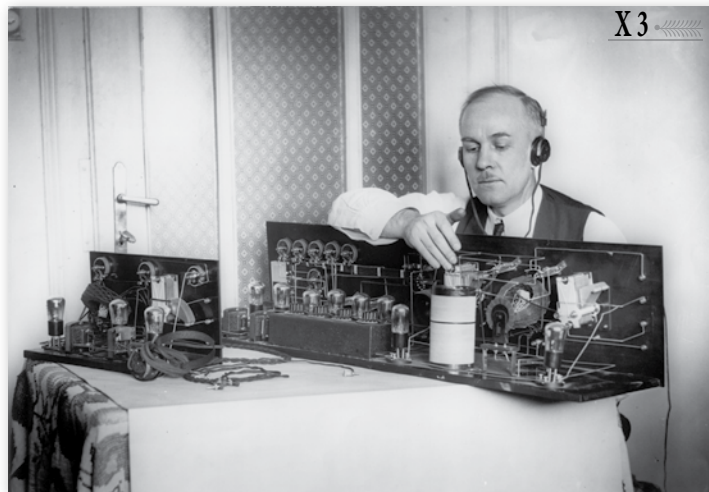
МГБ, ЗиБ 1918–1941, И2-1_928

X 5. Студија професора Београдског универзитета Георгија Острогорског „Аутократор и самодржац: прилог за историју владалачке титулатуре у Византији и у Јужних Словена“ објављена у збирци *Глас 164. Српске краљевске академије, Филозофско-филолошке, друштвене и историске науке*, бр. 3, 1935.

НБС

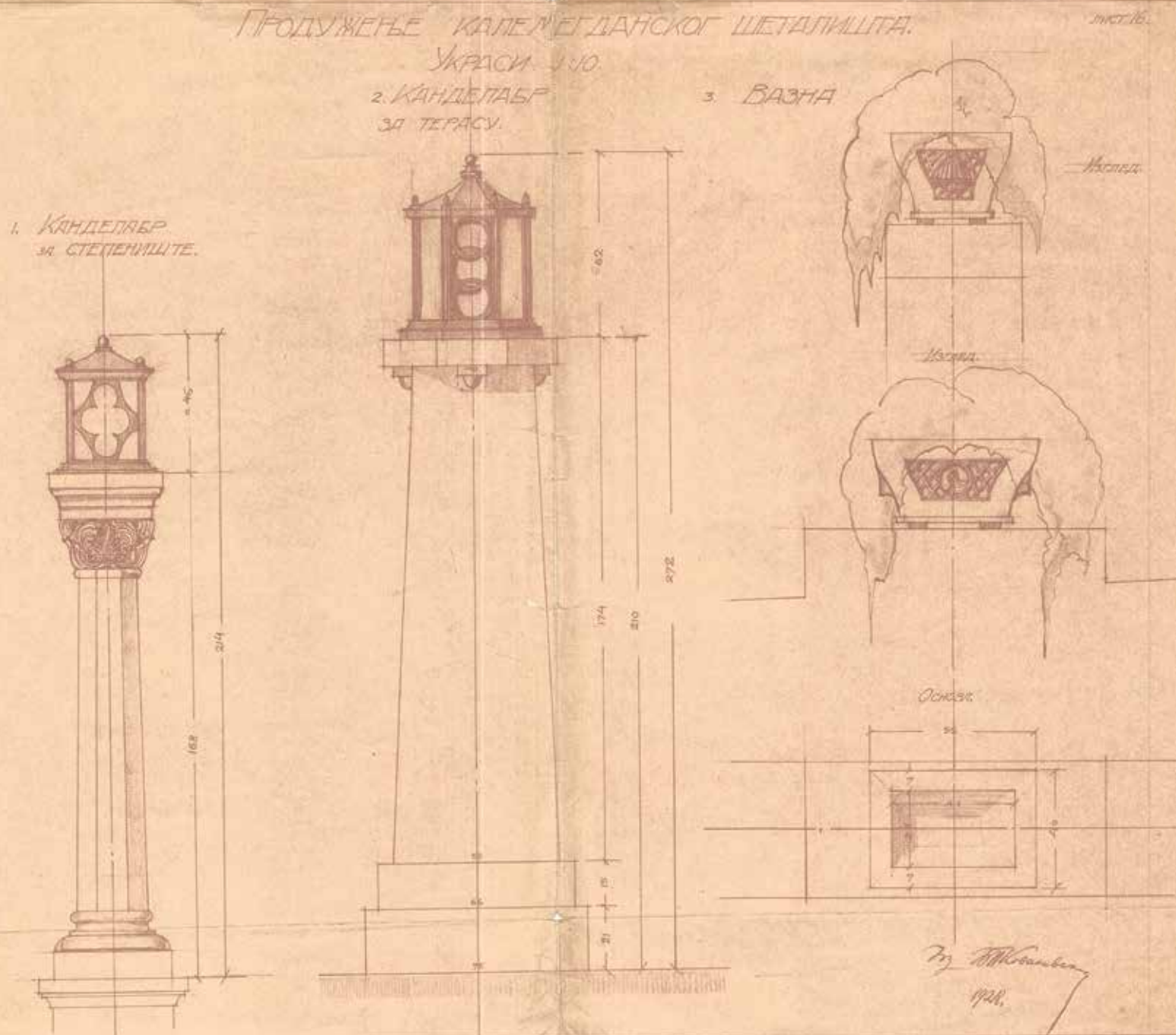
X 7. Уџбеник професора Александра Соловјева *Историја словенских права*, Београд: Футур, 1937.

НБС

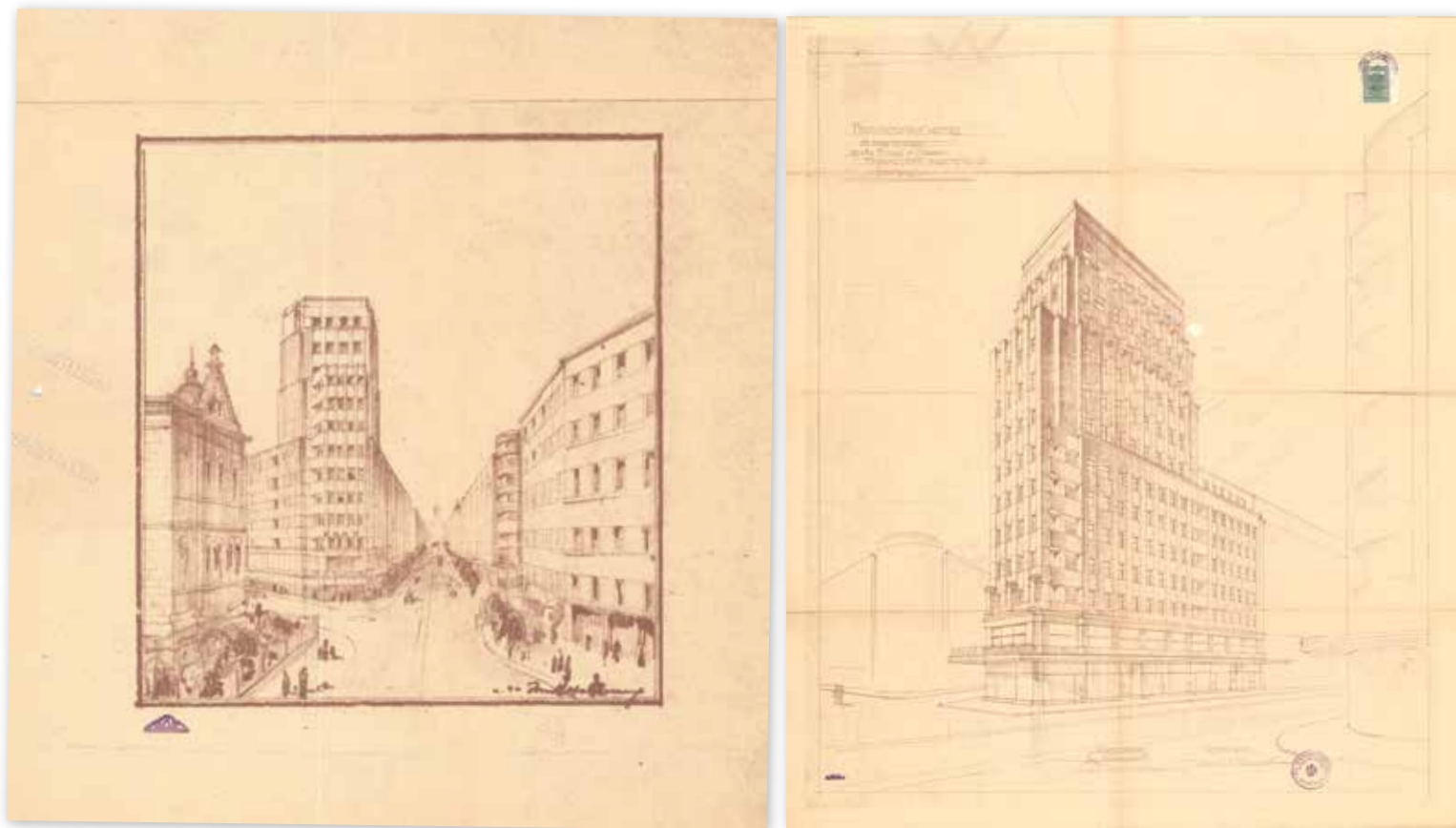
XI 3. Скица продужења Калемегданског шеталишта, рад Георгија Ковалевског, 1928.

ИАБ, ОГБ, инв. бр. 481

XIII 4. Цртеж и пројекат вишеспратнице за индустријалце Владу и Славка Теокаровића, на углу улица краља Милана и Масарикове, рад Григорија Самојлова (на том месту ће потом бити изграђена Робна кућа „Београђанка”), 1940.

ИАБ, ОГБ, ТД, 18-35-40

XIV 1

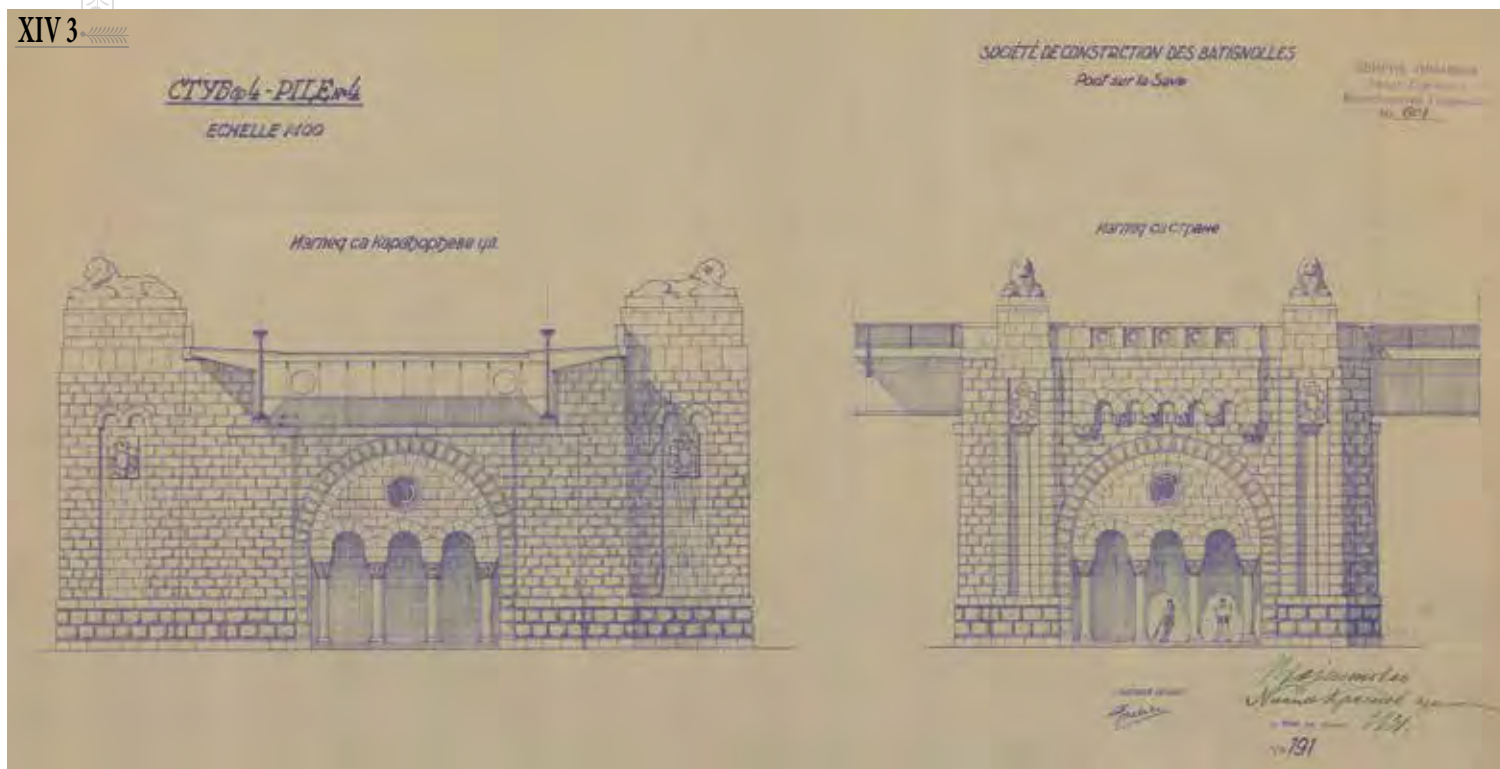
XIV 1. Инжењер Никифоров на изградњи моста краља Александра, 1933.

МГБ, Зиб 1918–1941, ЗИ1-243

XIV 3. Пилон бр. 4 моста краља Александра, изглед из Карађорђевог улице, рад Николаја Краснова, 1931.

АЈ, 62, бр. 601

XIV 3

XVI 1. Пројекат немачке евангелистичке цркве (данашње зграде Битеф театра), рад Георгија В. Сташевског, 1940.

ИАБ, ОГБ, ТД, 7-13-40

XVI 2. Пројекат Српске патријаршије, рад Виктора Лукомског, 1933.

ИАБ, ОГБ, ТД, 5-35-33

XVI 3. Пројекат римокатоличке цркве у Крунској улици 23, рад Александра Бујина, 1924.

ИАБ, ОГБ, ТД, 7-21-24

XVI 3

XVI 1

XVI 2

XVIII 2. „Руска радња” у Поенкаревој 46, у власништву Сергеја Полежајева, једна од многобројних руских радњи у Београду, крај тридесетих година

ИАБ, 2156, 6

XVIII 4. Штићеници Дома руских старца, који је подигнут заузимањем Миле Симића, мај–јун 1938.

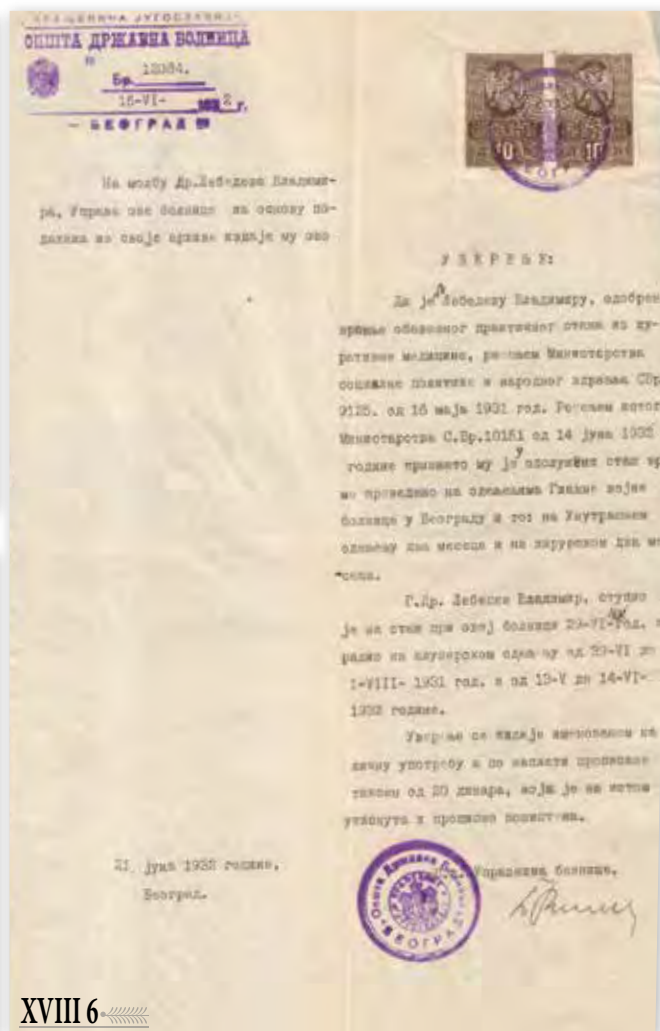
МГБ, ЗиБ 1918–1941, И2-1_1694

XVIII 6. Уверење Управе Опште Државне болнице о одобрењу вршења обавезног практичног стажа из куративне медицине, издато Владимиру Лебедеву, 21. јун 1932.

ИАБ, 492, дос. бр. 808/20

XVIII 2

XVIII 6

XVIII 4

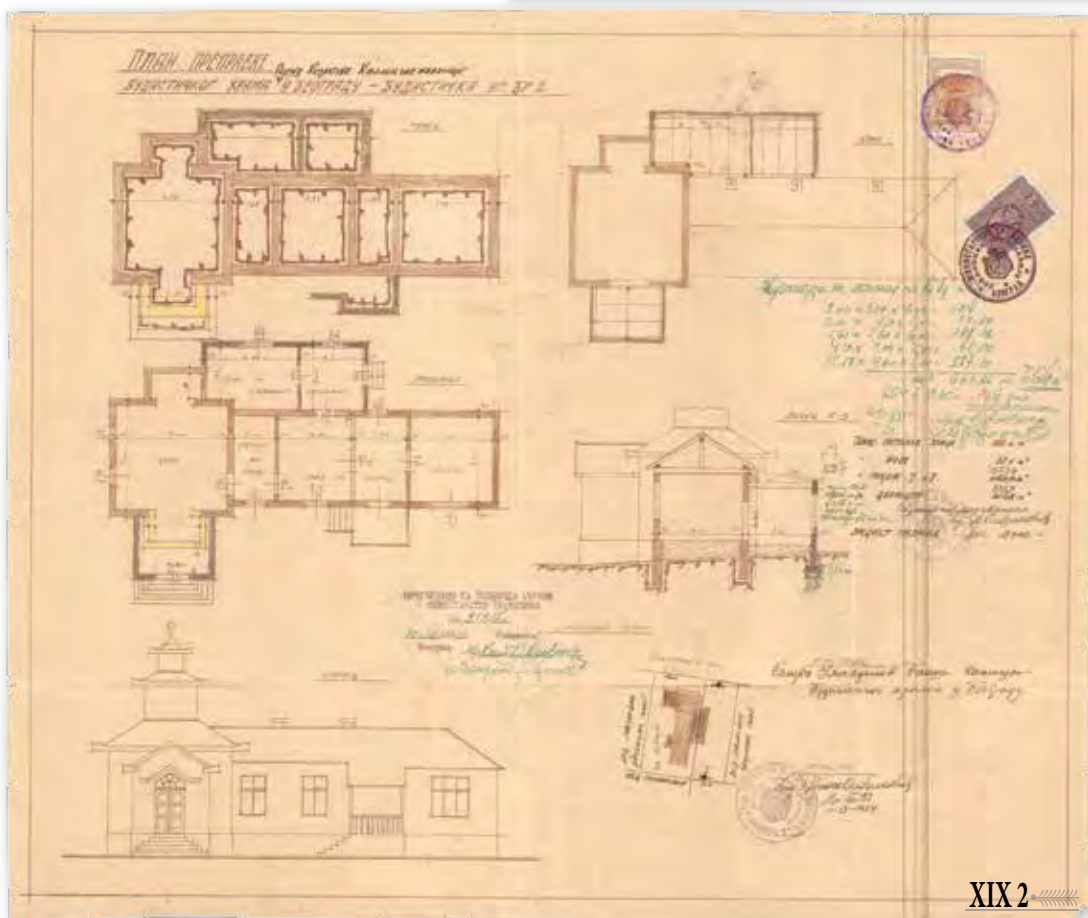

XIX 1. Будистички храм у Малом Мокром Лугу, изграђен за верске потребе Калмика, а свечано освећен 1929.

Приватна збирка

XIX 2. Пројекат преправке будистичког храма, који су Калмици изградили 1929. године, 11. септембар 1934.

ИАБ, ОГБ, ТД, 19-49-1935

XX 1. Званични проглас црквених и политичких лидера руске емиграције о обавези руских емиграната да ступе у редове војске и свесрдно помогну у одбрани Краљевине Југославије, новине *Русский голос*, 6. април 1941.

ИАБ, BdS, St-131

XX 5. Владимир Шељ (23. април 1919 – 12. април 1941), један од неколико десетина руских емиграната који су погинули у Априлском рату у редовима војске Краљевине Југославије
ВА, Збирка Војске Краљевине Југославије, Картон Личних и службених односа официра

XX 5

МИНИСТАРСТВО ВОЈСКЕ И МОРНАРИЦЕ
КРАЉЕВИНЕ ЈУГОСЛАВИЈЕ

КАРТОН
ОДНОСА
ЛИЧНИХ И СЛУЖБЕНИХ
ОФИЦИРА (ВОЈНИК ЧЕНОГРИКА)

III

1941

№	Име и презиме	Позивање	
1	Шељ Владимир	Петарковић	
2	Име		
3	Прозиме	Шељ	
4	Учесник рата	Јужногаче	
5	Име	Владимир	
6	Етничка средина	Брије	
	Државна дугљавина	Усташа	правилна
	Висина	Брије	
	Позивање	Усташа	лема
7	Име	правилна	

8

Својим именом	Шељ Владимир
Грло	
Својим	
Својим	

1 ЛИЧНИ ПОДАЦИ:

№	Својим	Јужногаче	
Имени	Имени	Јужногаче	Дата рођења (по својим подацима) 23 април 1919
	Имени	Врхњак	
	Имени	Душњак	
	Имени	Београдски	

XXIII 2. Свечани дефиле 2. батаљона Руског заштитног корпуса испред Цркве Свете Тројице на Ташмајдану, 15. фебруар 1942.

Приватна збирка

XXIII 3. Потврда штаба Руског заштитног корпуса о школовању Александра Лебединског на официрским курсевима у Београду, 12. септембар 1942.

Приватна збирка

XXIII 6. Допис Бироа руске емиграције у Србији Управи града Београда у вези са нападом на Игора Свеницког, редова 2. одреда Руског заштитног корпуса

ИАБ, УГБ СП IV, 45/6 к. 281/8

XXIII 3

Дано сіе _____ Русского Охранного Корпуса

_____

въ томъ, что оны по успешномъ окончаніи военно-учащннхъ курсовъ и сдачѣ передъ особой комиссіей всѣхъ теоретическихъ и практическихъ испытаній произвели, сего числа въ чинъ полпоручика.

Командиръ Русского Охранного
Корпуса Генеральнаго Штаба
Генералъ-Лейтенантъ

Штеингоф

Начальникъ Штаба
Генеральнаго Штаба
Оберсть

Вейсмарш

12 • Септември 1942 г.

XXII 6

V
VIKTORIA!

Бюро Руског Емиграцие у Собоје
Vertreterstello der Russischen Emigranten
in Serbien
Биро Руског Емиграцие у Собоје
No. 5776
Београд, No. Милана 21, No. 22.
Београд, No. Милана 21, No. 22

23 - децембра 1942
Den 1942

ИЗДАВИ ШТАБА ИКОМРАТА

17. овога децембра у 15 сати на месту именоване
Топовских бања и игралишта С.Е. "Југославија", испалиан је револ-
верни метал на редова 2. одреда Вермахтгруппе ТОГА СВЕНИЦКОГ
који му није проузроковао никакве штете.
Бастовија се продаје ради знања.

Игор Свеницки
Игор Свеницки
Generalmajor u Generalstabs

Generalni sekretar

XXIII 2

XXIV 1. Легитимација службенице BdS Тајјане Иванове, 21. октобар 1942.

ИАБ, BdS, E-45

XXIV 3. Прилог одлуци у вези са полицијским агентом Одељења специјалне полиције Борисом Рожновским, 18. августа 1943.

ИАБ, УГБ СП, РБ 2., бр. 8

XXIV 6. Записник о саслушању Николаја Губарева, бившег чиновника Управе града Београда, 29. децембар 1947.

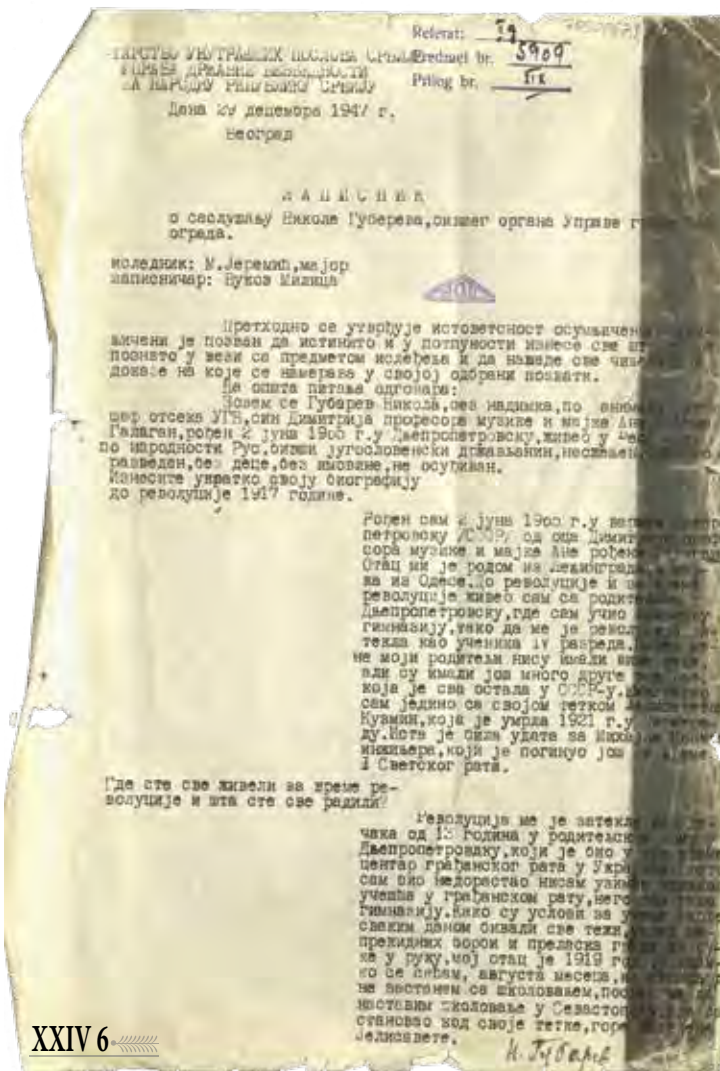
ИАБ, БИА, Ф. XIII /П.1.

XXIV 1

XXIV 3

XXIV 6

XXV 2. Денунцијација руског емигранта-студента Филозофског факултета Олега Кожина, настањеног у Улици Хаџи Ђериној 22, „јер у свом стану свира и пева комунистичке песме и врши комунистичку пропаганду”, 25. јун 1942.

ИАБ, УГБ СП IV, 36/17

XXV 3. Плакат „Московски владар гледа на Балкан” као пример рада руских емиграната у пропагандном предузећу „Југоисток”, 1944.

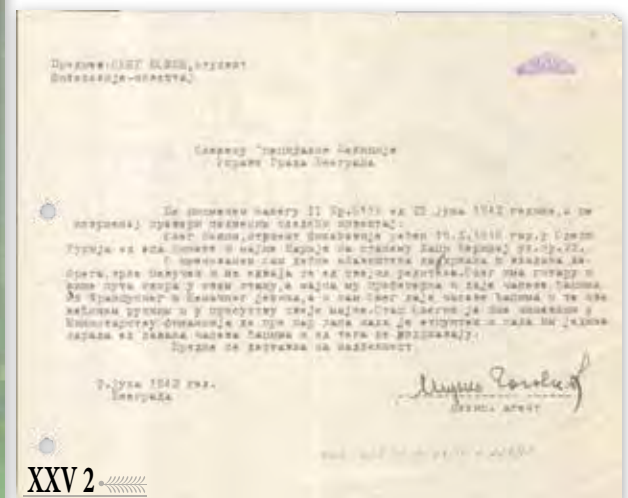
Приватна збирка

XXV 4. Део личног досијеа Константина Кузњецова, руководиоца Уметничког атељеа у оквиру пропагандног предузећа „Југоисток”

ИАБ, BdS, K

XXV 3

XXV 2

№	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18	19	20
Име:	КОНСТАНТИН										ИД 1		1942/43							
Презиме:	Кузнецов																			
Својина:																				
Улица:	Улица Хаџи Ђериној бр. 22																			
Град:	Београд, Копитаров бр. 22																			
Датум:	25. јун 1942										К 1204		1942/43							

XXV 4

- XXVII 4. Свечани дочек југословенске делегације предвођене премијером Иваном Шубашићем, која је стигла из Београда у Москву 20. новембра 1944 – лево, иза леђа заменика народног комесара спољних послова СССР-а Ивана Мајског, генерал-лајтнант НОВЈ Фјодор Махин разговара с официрима МГБ СССР

РГАКФД, ЦСДФ, 16164

- XXVII 5. Јуриј Лобачев, истакнути члан мреже левичарских илегалних хелија у Београду, познате под називом Савез совјетских патриота, 1943.

Приватна збирка

- XXVII 6. Сахрана генерал-лајтнанта ЈА Фјодора Махина, руководиоца Историјског одељења Генералштаба Југословенске армије у Алеји народних хероја на Новом гробљу. Надгробни споменик је нестao деведесетих година. *Борба*, 5. јун 1945.

НБС

XXVII 4

XXVII 5

XXVII 6

Сахрана генерал-лајтнанта Фјодора Јевдокимовића - Махина

Генерал и официри Југословенске армије носе ковчег с телом генерал-лајтнанта Махина

Јуче је у Београду свечано сахрањен генерал-лајтнант Југословенске армије Фјодор Јевдокимовић Махин. Тело генерала Махина било је исповишено у Алеји Југословенске армије где су извршену стражу далили чланови Генералштаба и команданти Југословенске армије, која су тако изашли и поштомачки на сахрану. На владу извршио заменик у Оружју партизанске авиације и вештача и Специјална бригада из 1941 — одликовања вође је генерал-лајтнант Махин одликовао својим прелиминарним уредбом у Народном-социјалистичкој борби од раних дана устанка. И поред девети месеци су извршени сахране. На сахрану изашли су генерал-лајтнант Арсо Јовановић, начелник Генералштаба, генерал-лајтнант Јаков Анђина, командант партизанске и генерал-лајтнант Миланко Алекоски, заменик Анта Макића, секретарка АННОЈ-а Марија Пудачић, секретар АННОЈ-а Милош Петрушић, чланови вештача Србије и Народне војске Југословенске Армије, Петровић и Алекоски, заменик официра Југословенске армије и партизана.

Пред Леоном Југословенске Армије командир је генерал-лајтнант Радо Јовановић, заменик начелника Генералштаба, и одржао се од извршених брзица народно-ослободилачког рата Фјодора Махина, који је нешто данима у партизанским дивизијама антифашистичких официра и рече да је на борби свешто утицао примером 60-годишњег старца, који је храбро и непокориоштво погинуо у борби на ослобођењу Југославије. У својој вину генерал-лајтнант Јовановић такође је изјавио да генерал Махин био је велики војсковац, који су војска даошу и квалитетну војску својој страни партизанској командништва војска и партизанској војскама партизанској војскама, који је уопште свешто доживио и погинуо је од стране и због његовог партизана.

На гробу до од генерал-лајтнанта Махина одржао Милош Белић, генералски секретар Президијума Народне Републике Југославије.

У својој вину генерал-лајтнант Фјодор Махин био је велики војсковац, који су војска даошу и квалитетну војску својој страни партизанској командништва војска и партизанској војскама, који је уопште свешто доживио и погинуо је од стране и због његовог партизана.

Својим партизанској војскама Јовановић такође је изјавио да генерал Махин био је велики војсковац, који су војска даошу и квалитетну војску својој страни партизанској командништва војска и партизанској војскама, који је уопште свешто доживио и погинуо је од стране и због његовог партизана.

ИСПОПВАЊА СТРЕЉАНИХ У МАЧВИ

У својој вину генерал-лајтнант Фјодор Махин био је велики војсковац, који су војска даошу и квалитетну војску својој страни партизанској командништва војска и партизанској војскама, који је уопште свешто доживио и погинуо је од стране и због његовог партизана.

Својим партизанској војскама Јовановић такође је изјавио да генерал Махин био је велики војсковац, који су војска даошу и квалитетну војску својој страни партизанској командништва војска и партизанској војскама, који је уопште свешто доживио и погинуо је од стране и због његовог партизана.

- XXVIII 2. Нотна партитура „Златан прстен: популарна руска романса Колечко”, превод Сергеја Страхова, Београд: С. Страхов, 1943.

НБС

- XXVIII 3. Судска одлука о конфискацији имовине у стану (Бријанова 7) Сергеја Страхова, стрељаног у новембру 1944, 15. новембар 1946.

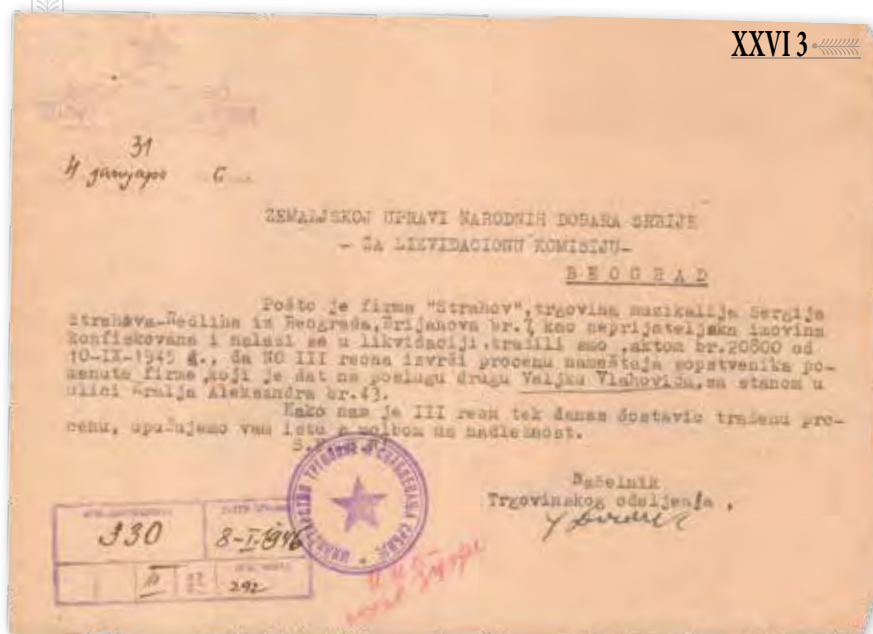
ИАБ, Конфискација, Д. 3110

- XXVIII 6. Пријава нестанка Олге Буковске, коју је СМЕРШ ухапсио у октобру 1944. у стану (Господар Јованова 69), 9. јануар 1946.

ИАБ, Конфискација, Д. 1277

XXVI 6

XXVI 3

XXVI 2

XXIX 1. Концепт писма проф. др Александра Стебута Педолошком институту Академије наука СССР-а о успостављању научне сарадње, 14. фебруар 1946.

ИАБ, 2149, К1 4. 14

XXIX 5. Привремена легитимација Команде града Београда издата архитекту Виктору Лукомском, 18. јул 1945.

ИАБ, 42, К19-134

XXIX 6. Руски емигранти су из немаштине продавали ствари и давали их у залог. Заложница Виктора Лукомског за покварени мушки златни сат и признаница о комисијској продаји слике, 4. август 1945. и 3. јануар 1947.

ИАБ, 42, К19-134

XXIX 7. Легитимација члана балета Народног позоришта у Београду Олега Гребеншчикова, 6. децембар 1944.

ИАБ, 2881, К1,1.1

XXIX 6

XXIX 1

XXX 1. Кирил Марино – војник ЈА, 1945.

Приватна збирка

XXX 2. Основни подаци УДБ МУП ФНРЈ о Кирилу
Мариноу, 1950.

ИАБ, БИА, Ф. XI /П.1

XXX 6. Кирил Марино, епидемиолог у Астрахањској
области, 1958.

Приватна збирка

Broj 21677 Oznaka _____

MARTINO Vladimira Kiril

Osnovni podaci:
r. 2.V.1914 u Sevastopolju (SSSR) (majka -hyge-
nija), asisten universiteta
rus - drzavljanin SSSRa

1920 došao u Dugoosviđu sa roditeljima
1920 - 24 živeo na Vatinju
1920 - 41 u Beogradu završio gimnaziju, filo-
sofski fakultet i radio u biološkom in-
stitutu.
Za vreme rata bio član SSP (Savez sovjetskih pa-
trijota) u Beogradu.
Po dolasku Sovjetske armije stupio u njihovu
ob. službu. Radio za SMERS a kasnije NKVD.
Kasnije bio u Sarajevu, radio na Medicinskom fa-
kultetu. Složio se sa rezolucijom IS radi Boga
bio hapšen.
1950 proteran u Bugarsku

XXX 2

ПРЕКОМОРСКИ ВЛАДАР
КОРИСТЕЊИ ЦЕМОЊ МЛАДОГ КРАЉА
ОКРУЖИ ГА СВОЈИМ СЉУДИМА.....

САВЕТНИЦИ КРАЉА
ВИШЕ МИСЛЕ НА
СВОЈУ КОРИСТ НЕГО НА ВЛАГОСТАЊЕ НАРО
ДА И КРАЉЕВИНА ПОЧЕ ДА ПРОПАДА

РАЗБОЈНИК ЈЕ ЗА ТО ВРЕМЕ ПУВАЧ-
КАО НА СВЕ СТРАНЕ И ПОСТАЈАО СВЕ
БОГАТИЈИ И МОЃНИЈИ

У ТОЈИ ВРЕМЕНИ
РАЗБОЈНИЦИ
У СВИМ ДИЈЕЛОВАМА
СВЕ АЗИЈЕ
И ПУВАЧА
У ПУВАЧУ
У СРЕДНОМ
ИСТОЧНОМ
ОКРУЃУ
У СРЕДНОМ
ИСТОЧНОМ
ОКРУЃУ
У СРЕДНОМ
ИСТОЧНОМ
ОКРУЃУ

СА ВЛАГОСПОВОМ
ПРЕКОМОРСКОГ ВЛАДАРА, ЧАК
ЈЕ ИЗДАО И ЈЕДАН ПРОГЛАС
НАРОДУ У КОМЕ ЈЕ ТРАЖИО
ДА ГА КРАЉ ПРИЗНА
СЕБИ РАВНИМ.

МЛАДИ КРАЉ НИЈЕ
ТО ХТЕО ДА УЧИНИ

САВЕТНИЦИ КРАЉА
НАТЕРАШЕ ПРЕВАДОМ
ДА ОДЕ ДО ПРЕКО-
МОРСКОГ ВЛАДАРА.

I 1. Грађани поздрављају улазак руске белогардејске војске у Харков, 25. јун 1919. (Приватна збирка)

I 2. Одлазак цивила са југа Русије у препуним теретним возовима, 1919. (Приватна збирка)

I 3. Повлачење руске војске и цивила са градског пристаништа у Севастопољу (Крим, Русија), новембар 1920. (Приватна збирка)

I 4. Позивно писмо Департамента за трговину и комерцију Канаде поводом предлога о настањену у Канади, упућено проф. др Александру Стебуту, 10. јануар 1920. (ИАБ, 2149, К1, 4.1)

I 5–6. Приватно писмо Ивана Јакушкина пријатељу, Александру Стебуту, с навођењем разлога за долазак емиграната на Балкан и пре свега у Србију, 24. јануар 1920. (ИАБ, 2149, К-4.1)

II 1–2. У првим данима емиграције припадници бивше руске армије прихватили су се најтежих послова, 1921. (Приватна збирка)

II 3. Допис Управе града Београда Општини града Београда у вези са наредбом Министарства унутрашњих дела Краљевине СХС о настањивању руских избеглица у Београду, 3. октобар 1920. (ИАБ, ОГБ, кутија бр. 11)

II 4. Свечани дочек лидера руске војне емиграције генерала Петра Врангела на железничкој станици у Београду, 28. фебруар 1922. (Приватна збирка)

II 5–9. Писма су за руске емигранте била једини доступни облик комуникације у условима расејања, када су хиљаде километара и десетине државних граница изненада раздвојиле родбину, пријатеље и истомишљенике (ИАБ, 2149, К1, 4.1)

III 1. Конференција делегата провинцијских одсека антикомунистичке организације под називом Лига за борбу против Треће интернационале, 13. март 1932. (МГБ, ЗиБ 1918–1941, СГ И2-1_9103)

III 2. Сећање Бранке Ђерић Вушковић на комунистичку диверзију уз коришћење хемијског отрова на опери „Живот за цара” у Коларцу, 7. априла 1933. (ИАБ, МГ, 854, стр. 12–13)

III 3. Плакат посланице проте Лепоринског под називом „Како уништити комунизам у Русији и спасити је”, одржане у Земуну 8. јануар 1940. (МГБ, ЗиБ 1918–1941, И2-1_2164 и И2-1_2165)

I 1. Жители Харькова приветствуют войска белогвардейцев, вступающих в город, 25 июня 1919 г.

I 2. Гражданские лица покидают Юг России в переполненных товарных вагонах, 1919 г.

I 3. Эвакуация Русской армии и гражданских лиц с Графской пристани в Севастополе (Крым, Россия), ноябрь 1920 г.

I 4. Приглашительное письмо Департамента торговли и коммерции Канады проф. др. Александру Стебуту с предложением поселиться в Канаде, 10 января 1920 г.

I 5–6. Частное письмо Ивана Якушкина другу, Александру Стебуту, с изложением причин, по которым русские эмигранты прибывают на Балканы и, прежде всего, в Сербию, 24 января 1920 г.

II 1–2. В первые дни эмигрантской жизни военнотружущие Русской армии соглашались на самую тяжелую работу, 1921 г.

II 3. Письмо Управы г. Белграда Муниципалитету г. Белграда в связи с приказом Министерства внутренних дел Королевства СХС о размещении русских беженцев в Белграде, 3 октября 1920 г.

II 4. Торжественная встреча вождя русской военной эмиграции генерала Петра Врангеля на белградском вокзале, 28 февраля 1922 г.

II 5–9. Письма стали единственным доступным способом коммуникации для русских эмигрантов в условиях рассеяния, когда тысячи километров и десятки государственных границ пролегли между родственниками, друзьями и единомышленниками

III 1. Конференция делегатов провинциальных отделов антикоммунистической организации Лига борьбы с III Интернационалом, 13 марта 1932 г.

III 2. Воспоминания Бранки Джерич-Вушкович о совершенной коммунистами диверсии с применением химического отравляющего вещества во время исполнения в концертном зале «Коларац» оперы «Жизнь за царя», 7 апреля 1933 г.

III 3. Афиша проповеди протоиерея Лепоринского «Как уничтожить в России коммунизм и спасти ее», прочитанной им в Земуне 8 января 1940 г.

III 4. Политички памфлет против руководства руске емиграције у Београду (ИАБ, ВdS, ШТ-129)

IV 1. Руски емигрант лепи плакату на огласној табли у Улици Жоржа Клемансоа. Фотограф А. Симић, 1923.
(МГБ, ЗиБ 1918–1941, И2-1_984)

IV 2. Старинарница Варваре Књазеве у Улици краља Александра 87, 1930.
(МГБ, ЗиБ, 1918–1941, И2-1_980)

IV 3. Документ о отварању старинарнице – деликатесне продавнице „Руска радња” у власништву Варваре Књазеве (ИАБ, Трговинска комора у Београду (509), К-17-1931)

IV 4. Документ о отварању деликатесне продавнице „Руска радња” у Поенкаревој 46, у власништву Сергеја Полежајева, 19. мај 1926.
(ИАБ, Трговинска комора у Београду (509), Р-8-1927)

IV 5. Оглас о отварању мењачнице Владимира Бернера, руског избеглице лутеранске вере, некадашњег директора девизног одсека Московске банке, 17. мај 1927.
(ИАБ, 509, кутија бр. 3, Руси трговци, дос. бр. 643)

IV 6. Допис Административног одељења Управе града Београда поводом решења Министарства унутрашњих дела којим је у поданство Краљевине СХС примљен професор Александар Стебут, упућен Суду општине Београдске, 2. јун 1925.
(ИАБ, ОГБ, инв. бр. 155, 50-57-934)

IV 7. Списак руских избеглица – чиновника и службеника при Катастру општине града Београда, састављен на основу наредбе суда ОГБ бр. 27092 од 10. октобра 1923, 13. октобар 1923.
(ИАБ, ОГБ, инв. бр. 52)

IV 8. Списак руских избеглица које су се налазиле у служби при Статистичком одељењу Општине, 10. новембар 1923.
(ИАБ, ОГБ, инв. бр. 52)

V 1–2. Свечано отварање Руско-српског клуба у Француској 14, којем су присуствовали патријарх Варнава и епископ Доситеј, 6. децембар 1931.
(МГБ, ЗиБ 1918–1941, СГ И2-1_699 и СГ И2-1_700)

V 3. Препис молбе Савета Уједињених Руских Офицерских Удружења да се овој организацији одобри одржавање Прве лутрије у корист ратних жртава, 25. јуна 1929.
(ИАБ, 1084-78.13.3)

V 4. Срећка за лутрију коју је организовао Савет Уједињених Руских Офицерских Удружења у Краљевини СХС у корист ратне сирочади, удовица и тешких болесника, 1929.
(МГБ, ЗиБ 1918–1941, И2-1_3086)

III 4. Политически памфлет против руководства руској емиграцији у Белграду

IV 1. Русский эмигрант развешивает плакаты на доске объявлений на улице Жоржа Клемансо. Фотограф А. Симич, 1923 г.

IV 2. Лавка старьевщика Варвары Князевой на ул. Короля Александра, 87, 1930 г.

IV 3. Документ об открытии лавки старьевщика и магазина русских деликатесов «Руска радња» (Русский магазин), принадлежавших Варваре Князевой.

IV 4. Документ об открытии магазина деликатесов «Руска радња» (Русский магазин), принадлежавшего Сергею Полежаеву, по адресу: ул. Пуанкаре, 46. 19 мая 1926 г.

IV 5. Объявление об открытии меняльной конторы Владимира Бернера – русского беженца лютеранского вероисповедания, бывшего начальника отдела иностранных валют Московского банка, 17 мая 1927 г.

IV 6. Письмо административного отдела Управы г. Белграда муниципальному суду г. Белграда в связи с решением Министерства внутренних дел о принятии в подданство Королевства СХС профессора Александра Стебута, 2 июня 1925 г.

IV 7. Список русских беженцев, состоявших чиновниками и служащими в Кадастровой службе муниципалитета г. Белграда, составленный во исполнение решения муниципального суда. 27092 от 10 октября 1923 г., 13 октября 1923 г.

IV 8. Список русских беженцев, состоявших на службе в Статистическом отделе Муниципалитета, 10 ноября 1923 г.

V 1–2. Торжественное открытие Русско-сербского клуба (ул. Французская, 14), на котором присутствовали патриарх Варнава и епископ Досифей, 6 декабря 1931 г.

V 3. Копия ходатайства Совета объединенных русских офицеров разрешить проведение Первой лотереи в пользу жертв войны, 25 июня 1929 г.

V 4. Билет лотереи, организованной Советом союза русских офицерских собраний в Королевстве СХС в пользу сирот войны, вдов и тяжелых больных, 1929 г.

V 5. Торжественный проход русских соколов по ул. Жоржа Клемансо (угол с Влайковичевой) во время Всеславянского слета в Белграде, июнь 1930 г.

V 6. Торжественное освящение знамени и празднование 10-й годовщины создания Союза русских соколов, организованное в Русском доме и открытое генералом Артамоновым, 6 мая 1934 г.

V 5. Дефиле руских соколау Улици Жоржа Клемансоа (данашњој Светогорској, угао са Влајковићевом) током одржавања Свесловенског слета у Београду, јун 1930.
(МГБ, ЗиБ 1918–1941, СГ И2-1_225)

V 6. Свечано освећење заставе и прослава десете годишњице Савеза руских сокола, која је организована у Руском дому, а коју је отворио генерал Артамонов, 6. мај 1934.
(МГБ, ЗиБ 1918–1941, СГ И2-1_2884)

VI 1. Пројекат главног верског објекта Руса у Београду – Цркве Св. Тројице на Старом гробљу на Ташмајдану, рад Валерија Сташевског, 1924. (ИАБ, ОГБ, ТД, 13-32-1924)

VI 2. Изглед Цркве Св. Тројице, крај двадесетих година (ИАБ, ЗЖП, инв. бр. 648, А-5-10)

VI 3. Полемичка богословска расправа, објављена у Београду, 1931. (ИАБ, ЗЖП, 194)

VI 4–5. Унутрашњост Цркве Св. Тројице, у којој су се до 1944. године чувале руске ратне заставе и знамења (Приватна збирка)

VII 1. Молба кнегиње Марије Свјатополк Мирске, потпредседнице Одбора за зидање капеле на Новом гробљу, упућена Грађевинском одбору Општине града Београда за одобрење плана капеле, 16. април 1930. (ИАБ, ОГБ, ТД, 24-20-1930)

VII 2. Решење Суда Општине града Београда којим је одобрено подизање Иверске капеле на Новом гробљу, 1930. (ИАБ, ОГБ, ТД, 24-20-1930)

VII 3. Пројекат Иверске капеле на Новом гробљу (копије Иверске капеле у Москви, која је срушена 1929), рад Валерија Сташевског, 1930. (ИАБ, ОГБ, ТД, 24-20-1930)

VII 4. Сахрана последњег главнокомандујућег Руске армије, генерала Петра Врангела у Београду, један од најпосећенијих догађаја у престоници у међуратном периоду, 6. октобар 1929. (*Перенесение праха генерала Врангела в Белграде 6 октября 1929 г.*, Белград: Комитет по увековеченију памяти главнокомандујућего Русской армии генерала барона П. Н. Врангела, 1929 г.)

VII 5. Сахрана Лјудмиле Хартвиг, ћерке руског царског посланика у Београду, Николаја Хартвига, прве руске емигранткиње која је добила држављанство Краљевине СХС (9. маја 1919), 12. фебруара 1931. (МГБ, ЗиБ 1918–1941, СГ И2-1_419)

VIII 1. Препис уверења Општег одељења Министарства просвете Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца о раду и правном положају Руског Културног одбора, 25. новембар 1928. (ИАБ, ОГБ, ТД, 27-33-1931)

VI 1. Пројекат строителства главног руског религиозног објекта в Белграде – цркви Св. Троицы на Старом кладбище на Ташмайдане, автор – Валерий Сташевский, 1924 г.

VI 2. Внешний вид церкви Св. Троицы, конец 1920-х гг.

VI 3. Полемика по богословской проблематике, опубликованная в Белграде, 1931 г.

VI 4–5. Внутреннее убранство церкви Св. Троицы, в которой до 1944 г. хранились русские военные знамена и штандарты

VII 1. Прошение княгини Марии Святополк-Мирской, заместительницы председателя Комитета по строительству часовни на Новом кладбище, Комитету по строительству муниципалитета г. Белграда с просьбой одобрить план часовни, 16 апреля 1930 г.

VII 2. Решение муниципального суда г. Белграда, разрешающее строительство Иверской часовни на Новом кладбище, 1930 г.

VII 3. Проект Иверской часовни на Новом кладбище (копии московской Иверской часовни в Москве, разрушенной в 1929 г.), автор - Валерий Сташевский, 1930 г.

VII 4. Похороны последнего главнокомандующего Русской армии генерала Петра Врангеля в Белграде – одно из наиболее массовых событий, состоявшихся в столице в межвоенный период, 6 октября 1929 г.

VII 5. Похороны Людмилы Гартвиг – дочери посланника царской России в Белграде Николая Гартвига и первой эмигрантки, получившей гражданство Королевства СХС (9 мая 1919 г.), 12 февраля 1931 г.

VIII 1. Копия справки Общего отдела Министерства просвещения Королевства сербов, хорватов и словенцев о деятельности и правовом статусе Комитета русской культуры, 25 ноября 1928 г.

VIII 2. Проект строительства Русского дома имени императора Николая II – культурного центра русской эмиграции не только в столице, но и во всей стране, автор - Василий Баумгартен, 1931 г.

VIII 3. Русский дом имени императора Николая II на улице Королевы Наталии, в первые месяцы после открытия, 1933 г.

VIII 4. Традиция чтения, которую русские беженцы привнесли в новую среду, нашла отражение и на страницах белградской газеты «Политика»

VIII 5. Афиша балетов И. Стравинского «Петрушка» и «Жар-птица», которые много раз ставились на сцене нового здания Народного театра 9 декабря 1933 г.

VIII 2. Пројекат културног центра руске емиграције, не само у престоници већ у целој земљи – Руског дома цара Николаја II, рад Василија Баумгартена, 1931.

(ИАБ, ОГБ, ТД, 27-33-1931)

VIII 3. Руски дом цара Николаја II у Улици краљице Наталије, у првим месецима након отварања, 1933. (ИАБ, 1165, А2, 39)

VIII 4. Традиција читања коју су руске избеглице пренеле у нову средину нашла је одраз и у београдској *Политици* (*Политика*, 29. 10. 1936, стр. 10)

VIII 5. Плакат за балетске представе И.Стравинског „Петрушка” и „Жар птица”, које су више пута одржане у новој згради Народног позоришта, 9. децембра 1933. (ИАБ, 2881, К1, 1.12)

VIII 6. Чланови балетске трупе на сцени након представе „Очарана лепотица” („Успавана лепотица”), декор и костими Владимир Жедрински, каширерски радови Владимир Загородњук – фотограф Алексеј Усаковски, 26. јун 1927. (ИАБ, 2881, К1, 1.17)

VIII 7. Учешће деце из београдске руске колоније на свесловенском вашару Кола српских сестара у Београду, 1934. (ИАБ, 1119, К46, 3. 1. 137)

VIII 8. Досије о кредитној солвентности музичара Олега Миклашевског, 1939. (ИАБ, 2474, дос. бр. 22726)

IX 1. Списак чланова Удружења ликовних уметника Србије, међу којима су и Владимир Загородњук, Ананије Вербицки, Виктор Лукомски и Владимир Жедрински, 1. јануар 1930. (ИАБ, 1100, инв. бр. 1/11, 1920-4)

IX 2. Писмо Фјодора Маљавина упућено Удружењу „Цвијета Зузорић”, у вези с организацијом изложбе, 20. октобар 1931. (ИАБ, 1099, инв. бр. 2, 207)

IX 3. Потписана сагласност Фјодора Маљавина на услове под којима се издаје велика сала Уметничког павильона, 26. април 1932. (ИАБ, 1099, инв. бр. 2, 207)

IX 4. Писмо Алексеја Ханзена поводом организације изложбе у Београду, упућено секретару Удружења „Цвијета Зузорић”, 4. септембар 1924. (ИАБ, 1099, инв. бр. 2, 144)

IX.5. Краљ Александар Карађорђевић на отварању „Велике изложбе руске уметности” у павильону „Цвијета Зузорић”, 9. март 1930. (МГБ, ЗиБ 1918–1941, СГ И2-1_58)

IX 6. Чланови Одбора за организовање изложби руских сликара на Београдском универзитету (у првом реду књижевник и професор у пензији Милорад Павловић Крпа), 1937–1938. (МГБ, ЗиБ 1918–1941, И2-1_932)

VIII 6. Артисти балетной труппы и участники постановки на сцене после спектакля «Спящая красавица». Декорации и костюмы - Владимир Жедринский, сценография - Владимир Загороднюк, фотограф - Алексей Усаковский, 26 июня 1927 г.

VIII 7. Участие детей из белградской русской колонии во всеславянской ярмарке, организованной в Белграде объединением Коло сербских сестер, 1934 г.

VIII 8. Досье о кредитной состоятельности музыканта Олега Миклашевского, 1939 г.

IX 1. Список членов Объединения изобразительного искусства, в числе которых Владимир Загороднюк, Ананий Вербицкий, Виктор Лукомский и Владимир Жедринский, 1 января 1930 г.

IX 2. Письмо Федора Малявина объединению «Цвиета Зузориц» в связи с организацией выставки, 20 октября 1931 г.

IX 3. Заверенное подписью согласие Федора Малявина с условиями аренды большого зала Художественного павильона, 26 апреля 1932 г.

IX 4. Письмо Алексея Ганзена в связи с организацией выставки в Белграде, адресованное секретарю объединения «Цвиета Зузориц», 4 сентября 1924 г.

IX 5. Король Александр Карагеоргиевич на открытии „Большой выставки русского искусства” в павильоне „Цвиета Зузориц”, 9 марта 1930 г.

IX 6. Члены Комитета по организации выставки русских художников в Белградском университете (в первом ряду писатель и профессор на пенсии Милорад Павлович-Крпа), 1937–1938 г.

X 1. Учебник профессора Белградского университета Ф. Тарановского «Введение в историю славянского права» Белград: Г. Кон, 1922 г.

X 2. Полемический текст профессора Белградского университета А. Стебута о необходимости университетского образования для агрономов в Сербии, 1925 г.

X 3. Инженер Владимир Ставров – один из первых конструкторов и монтажеров радиоаппаратов Radiola – Heterodini, фото А. Симич, 1926 г.

X 4. Письмо инженера Бориса Казина Торговой палате Белграда об использовании изобретений, 16 июля 1929 г.

X 5. Исследование профессора Белградского университета Г. Острогорского «Автократ и самодержец: к проблеме истории

- X 1. Уџбеник професора Београдског универзитета Теодора Тарановског *Увод у историју словенских права*, Београд: Г. Кон, 1922. (НБС)
- X 2. Полемичка расправа професора Београдског универзитета Александра Стебута о потребама факултетског образовања за агрономе у Србији, 1925. (ИАБ, 2149, К-4.1)
- X 3. Инжењер Владимир Ставров, један од првих конструктора – монтажера радио-апарата Radiola – Heterodini, фото А. Симић, 1926. (МГБ, ЗиБ 1918–1941, И2-1_928)
- X 4. Допис инжењера Бориса Казина поводом отварања предузећа за искоришћавање проналазака у Београду, упућен Трговачкој комори Београда, 16. јул 1929. (ИАБ, 509, кутија бр. 4, дос. бр. 4475)
- X 5. Студија професора Београдског универзитета Георгија Острогорског „Аутократор и самодржац: прилог за историју владалачке титулатуре у Византији и у Јужних Словена“ објављена у збирци *Глас 164. Српске краљевске академије, Филозофско-филолошке, друштвене и историске науке*, бр. 3, 1935. (НБС)
- X 6. Студија професора Београдског универзитета Николаја Салтикова „Примена тангенцијалних трансформација за интегралне парцијалних једначина“ објављена у збирци *Глас 170. Српске краљевске академије. Други разред, Математичке науке*, бр. 6, 1936. (НБС)
- X 7. Уџбеник професора Александра Соловјева *Историја словенских права*, Београд: Футур, 1937. (НБС)
- XI 1. Пројекат реконструкције Калемегданске терасе, рад Александра Челпанбајева, 10. август 1933. (ИАБ, ОГБ, инв. бр. 481, 26362/33)
- XI 2. Скица обраде новог шеталишта на Калемегдану, рад Георгија Ковалевог, 1928. (?) (ИАБ, ОГБ, инв. бр. 481)
- XI 3. Скица продужења Калемегданског шеталишта, рад Георгија Ковалевог, 1928. (ИАБ, ОГБ, инв. бр. 481)
- XII 1. Молба Административног одељења Суда Општине града Београда за одобрење за уклањање зида и наставак радова у циљу преуређења Калемегдана према Сави и Горњем граду, упућена министру војске и морнарице, 30. јун 1927. (ИАБ, ОГБ, инв. бр. 96, бр. 221/1933)
- XII 2. Допис министра војске и морнарице Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца поводом решења о продужетку започетих радова према плану уметничке комисије, а под руководством инжењера Министарства војске и морнарице Хрисанфа Виноградског у Византији и у јужних славјан», објављена у збирци Сербској краљевској академији, 1935 г.
- X 6. Истраживање професора Белградског универзитета Н. Салтикова «Примена тангенцијалних преобразовања за интегрирање частних уравнења» објављено у збирци Сербској краљевској академији, 1936 г.
- X 7. Уџбеник професора А. Соловјева «Историја славјанских права», Белград: Futur, 1937 г.
- XI 1. Пројекат реконструкције Калемегданске терасе, автор - Александр Челпанбаев, 10 августа 1933 г.
- XI 2. Ескиз оделки парковој пешеходној аллеји на Калемегдане, автор - Георгий Ковалевский, 1928 г.(?)
- XI 3. Ескиз продолжения парковој пешеходној аллеји на Калемегдане, автор - Георгий Ковалевский, 1928 г.
- XII 1. Писмо Административног одељења муниципалног суда г. Белграда министру армије и војно-морског флота, у којем испрашивается разрешење разрушити стену и продолжити радове по переустройству Калемегдана на участке, прилежащем к р. Сава и верхней крепости, 30 июня 1927 г.
- XII 2. Писмо министра армије и војно-морског флота Королевства сербов, хорватов и словенцев муниципалному суду г. Белграда, у којем сообщается о решении продолжити радове в соответствии с планом художественной комиссии. Радове осуществляют под руководством инженера министерства армии и војно-морског флота Хрисанфа Виноградског, 15 августа 1927 г.
- XII 3. Писмо Хрисанфа Виноградског муниципалному суду г. Белграда в связи с выплатой причитающейся ему премии за руководство радами по благоустройству Калемегданской террасы, 20 мая 1931 г.
- XII 4. Копия письма министерства армии и војно-морског флота Королевства сербов, хорватов и словенцев инженеру Хрисанфу Виноградскому, в којем сообщается о решении военог министра разрешити белградскому муниципалитету производить благоустройство части Белградской крепости согласно утвержденному плану и под надзором члена художественной комиссии Виноградског, 17 августа 1927 г.
- XII 5. Копия приказа министра армии и војно-морског флота Королевства сербов, хорватов и словенцев об образовании экспертной художественной комиссии с участием Перы Поповича, Николая Краснова и Хрисанфа Виноградског, 11 сентября 1925 г.

градова, упућен Суду Општине града Београда, 15. август 1927.
(ИАБ, ОГБ, инв. бр. 96, бр. 221/1933)

XII 3. Допис Хрисанфа Виноградова поводом исплате припадајуће награде за надзор над радовима на уређењу Калемегданске терасе, упућен Суду Општине града Београда, 20. мај 1931.
(ИАБ, ОГБ, инв. бр. 96, бр. 221/1933)

XII 4. Препис дописа Министарства војске и морнарице Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца поводом решења министра војске и морнарице којим је општини београдској одобрено преузимање уређења дела Београдске тврђаве према плану и под надзором члана уметничке комисије Виноградова, упућеног инжењеру Хрисанфу Виноградову, 17. август 1927.
(ИАБ, ОГБ, инв. бр. 96, бр. 221/1933)

XII 5. Препис наређења министра војске и морнарице Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца о образовању стручне уметничке комисије, за чије су чланове одређени Пера Поповић, Николај Краснов и Хрисанф Виноградов, 11. септембар 1925.
(ИАБ, ОГБ, инв. бр. 96, бр. 221/1933)

XIII 1. Копија плана парцеле у власништву руске државе, оивичене улицама Косовске девојке, краљице Наталије и краља Милана, односно зградама Руског посланства и Руског дома, 1931.
(ИАБ, ОГБ, ТД, 27-33-1931)

XIII 2. Цртеж изгледа пристаништа и Београдске тврђаве, рад Георгија Коваљевског, 1935. (?) (ИАБ, ОГБ, ТД, инв. бр. 489)

XIII 3. Писмо Општег одељења Градског поглаварства Београд поводом одлуке Градског већа о повећању досадашњих годишњих хонорара именованим хонорарним чиновницима Техничке дирекције, упућено Ликвидатури, 16. фебруар 1940. У овом списку мање плаћених чиновника доминирају Руси без југословенског држављанства. (ИАБ, ОГБ, инв. бр. 481)

XIII 4. Цртеж и пројекат вишеспратнице за индустријалце Владу и Славка Теокаровића, на углу улица Краља Милана и Масарикове, рад Григорија Самојлова (на том месту ће потом бити изграђена Робна кућа „Београђанка”), 1940.
(ИАБ, ОГБ, ТД, 18-35-40)

XIII 5. Пројекат привремене дрвене бараке – свлачионице за Руски јахт-клуб на десној обали Саве, рад Валерија Сташевског, 24. јул 1933. (ИАБ, ОГБ, ТД, 21-64-33)

XIII 6. Цртеж на којем је означена локација за Руски јахт-клуб на десној обали Саве (ИАБ, ОГБ, ТД, 21-64-33)

XIV 1. Инжењер Никифоров на изградњи моста краља Алек-

XIII 1. Копија плана «Участка русского государства», ограниченного улицами Косовке-девојке, Королевы Натальи и Короля Милана, т.е. зданиями Императорского посольства и Русского дома (в проекте), 1931 г.

XIII 2. Рисунок с изображением пристани и Белградской крепости, автор - Георгий Ковалевский, 1935 г.(?)

XIII 3. Письмо, в котором Административный отдел Городской управы Белграда сообщает Бухгалтерии о решении Городского совета повысить ежегодные выплаты перечисленным чиновникам, служащим в Технической дирекции на условиях гонорарной оплаты, 16 февраля 1940 г. Не имевшие югославского подданства русские доминируют в этом списке низкооплачиваемых чиновников.

XIII 4. Рисунок и проект многоэтажного здания во владении промышленников Влады и Славко Теокаровичей, располагавшегося на пересечении улиц короля Милана и Т.Г. Масарика. Автор – Григорий Самойлов (впоследствии на этом месте будет построено здание универмага «Београджанка»), 1940 г.

XIII 5. Проект временного деревянного барака-раздевалки Русского яхт-клуба на правом берегу Савы. Автор – Валерий Сташевский, 24 июля 1933 г.

XIII 6. Чертеж, на котором обозначено местонахождение Русского яхт-клуба на правом берегу Савы

XIV 1. Инженер Никифоров на строительстве моста короля Александра, 1933 г.

XIV 2. Казаки на строительстве моста короля Александра, 1932–1933 гг.

XIV 3. Пилон № 4 моста короля Александра, вид со стороны Караджорджевой улицы, автор – Николай Краснов, 1931 г.

XIV 4. Пилон № 5 моста короля Александра, вид со стороны Караджорджевой улицы, автор – Николай Краснов, 1931 г.

XIV 5. Концептуальный проект планирования пространства под пролетом моста короля Александра, автор - Георгий Ковалевский, декабрь 1933 г.

XIV 6. Концептуальный эскиз декора пилона моста короля Александра со стороны Белграда, автор – Николай Краснов, 22 октября 1937 г.

- сандра, 1933. (МГБ, ЗиБ 1918–1941, ЗИ1-243)
- XIV 2. Козаци на градњи моста краља Александра, 1932–1933. (МГБ, ЗиБ 1918–1941, ЗИ1-287)
- XIV 3. Пилон бр. 4 моста краља Александра, изглед из Карађорђевој улици, рад Николаја Краснова, 1931. (АЈ, 62, бр. 601)
- XIV 4. Пилон бр. 5 моста краља Александра, изглед из Карађорђевој улици, рад Николаја Краснова, 1931. (АЈ, 62, бр. 601)
- XIV 5. Идејни план за искоришћавање простора испод вијадукта око моста краља Александра, рад Георгија Ковалевског, децембар 1933. (ИАБ, ОГБ, инв. бр. 489, 2/11)
- XIV 6. Идејна скица за декорисање пилона моста краља Александра са београдске стране, рад Николаја Краснова, 22. октобар 1937. (АЈ, 62, збирка планова бр. 676)
- XV 1. Предлог председника градске општине о избору архитекте Техничке дирекције Георгија Ковалевског за једног од представника Поглаварства града Београда у мешовитој комисији за састављање техничког елабората за решење проблема уређења Београда с решењем железничког, речног и путног саобраћаја, упућен министру грађевина Миха Креку, 1940. (ИАБ, ОГБ, инв. бр. 481)
- XV 2. Пројекат зграде Дома краља Александра I за студенте Београдског универзитета, рад Георгија Ковалевског, 1926. (ИАБ, ОГБ, ТД, 5-54-26)
- XV 3. Допис председника Општине града Београда поводом права и обавеза Георгија Ковалевског као представника Градског поглаварства, упућен министру саобраћаја Николи Бешлићу, 7. децембар 1939. (ИАБ, ОГБ, инв. бр. 481)
- XV 4. Цртеж „Пут кроз Доњи град“, рад Георгија Ковалевског, 4. април 1935. (ИАБ, ОГБ, инв. бр. 489, 2/11)
- XV 5. Пројекат зграде Дечјег обданишта бр. 3, рад Георгија Ковалевског, 1930. (ИАБ, ОГБ, ТД, 10-3-30)
- XVI 1. Пројекат немачке евангелистичке цркве (данашње зграде Битеф театра), рад Георгија В. Сташевског, 1940. (ИАБ, ОГБ, ТД, 7-13-40)
- XVI 2. Пројекат Српске патријаршије, рад Виктора Лукомског, 1933. (ИАБ, ОГБ, ТД, 5-35-33)
- XVI 3. Пројекат римокатоличке цркве у Крунској улици 23, рад Александра Буњина, 1924. (ИАБ, ОГБ, ТД, 7-21-24)
- XV 1. Предложение председателя городского муниципалитета, адресованное министру строительства Михе Креку, о назначении архитектора Технической дирекции Георгия Ковалевского одним из представителей городской управы Белграда в смешанной комиссии для составления технического проекта по благоустройству Белграда и решению проблем железнодорожного, речного и автомобильного сообщения, 1940 г.
- XV 2. Проект Общежития имени короля Александра I для студентов Белградского университета, автор - Георгий Ковалевский, 1926 г.
- XV 3. Письмо председателя Муниципалитета г. Белграда, перечисляющее полномочия Георгия Ковалевского в качестве представителя городской управы, адресованное министру путей сообщения Николе Бешличу, 7 декабря 1939 г.
- XV 4. Чертеж „Дорога через Нижнюю крепость“, автор - Георгий Ковалевский, 4 апреля 1935 г.
- XV 5. Проект здания Детского сада №. 3, автор - Георгий Ковалевский, 1930 г.
- XVI 1. Проект немецкой евангелистской церкви (в настоящее время – здание театра Битеф), автор – Георгий В. Сташевский, 1940 г.
- XVI 2. Проект здания Сербской патриархии, автор – Виктор Лукомский, 1933 г.
- XVI 3. Проект здания римокатолической церкви на ул. Крунская, 23, автор – Александр Бунин. 1924 г.
- XVII 1. Ходатайство Александра Ивковича перед Торговым судом о верификации объявления о регистрации книжного издательства, 12 февраля 1937 г.
- XVII 2. Копия разрешения, выданного Александру Ивковичу Отделением по надзору за работой магазинов городской Управы Белграда в связи с открытием книжного издательства, 24 ноября 1936 г.
- XVII 3. Досье о кредитной состоятельности Александра Ивковича – создателя журнала комиксов «Мика Миш», 1937 г.
- XVII 4. Журнал комиксов «Мика Миш», который основал Александр Ивкович
- XVII 5. Комикс «Мать» Константина Кузнецова, напечатанный в журнале «Мика Миш» № 71, 12 февраля 1937 г.
- XVII 6. Комикс «Перчинка» Юрия Лобачева

- XVII 1. Молба Александра Ивковића за потврду огласа о протоколацији издавачко-књижарског предузећа, упућена Трговачком суду, 12. фебруар 1937. (ИАБ, 224, 93-37)
- XVII 2. Препис овлашћења Одељења за радње Управе града Београда о отварању издавачко-књижарског предузећа, издатог Александру Ивковићу, 24. новембар 1936. (ИАБ, 224, 93-37)
- XVII 3. Досије о кредитној солвентности Александра Ивковића, оснивача стрип-листа *Мика Миш*, 1937. (ИАБ, 2474, дос. бр. 9268)
- XVII 4. Стрип-лист *Мика Миш*, који је основао Александар Ивковић (НБС)
- XVII 5. Стрип „Мајка” Константина Кузњецова, објављен у листу *Мика Миш* бр. 71, 12. фебруар 1937. (НБС)
- XVII 6. Стрип „Биберче” Јурија Лобачева (приватна збирка)
- XVIII 1. Руски емигрант – трговац на Великој пијаци у Београду, фото А. Симић, 1923. (МГБ, ЗиБ 1918–1941, И2-1_985)
- XVIII 2. „Руска радња” у Поенкаревој 46, у власништву Сергеја Полежајева, једна од многобројних руских радњи у Београду, крај тридесетих година (ИАБ, 2156, 6)
- XVIII 3. Ауторка „Сказания об иконе Порт-Артурской Богоматери”, Одесса, 1916, Анастасија Андерсин (рођ. Лебедев) писала је у свом станчићу код Топовских шупа романизоване мемоаре о младости, 1932. (МГБ, ЗиБ 1918–1941, СГ И2-1_920)
- XVIII 4. Штићеници Дома руских стараца, који је подигнут заузимањем Миле Симић, мај–јун 1938. (МГБ, ЗиБ 1918–1941, И2-1_1694)
- XVIII 5. Молба Средишњег одбора Савеза руских ратних инвалида у Краљевини СХС и у иностранству за отварање реклам-но-огласног бироа, упућена Трговачкој комори, 15. октобар 1925. (ИАБ, 509, кутија бр. 3, Руси трговци, дос. бр. 3866)
- XVIII 6. Уверење Управе Опште Државне болнице о одобрењу вршења обавезног практичног стажа из куративне медицине, издато Владимиру Лебедеву, 21. јун 1932. (ИАБ, 492, дос. бр. 808/20)
- XIX 1. Будистички храм у Малом Мокром Луту, изграђен за верске потребе Калмика, а свечано освећен 1929. (Приватна збирка)
- XIX 2. Пројекат преправке будистичког храма, који су Калмици изградили 1929. године, 11. септембар 1934. (ИАБ, ОГБ, ТД, 19-49-1935)
- XVIII 1. Русский эмигрант – торговец на Большом рынке в Белграде, фото А. Симич, 1923 г. (МГБ, ЗиБ 1918–1941, И2-1_985)
- XVIII 2. «Русский магазин», ул.Поанкаре, 46, открытый Сергеем Полежаевым, один из многочисленных русских магазинов в Белграде, конец 1930-х гг.
- XVIII 3. Автор «Сказания об иконе Порт-Артурской Богоматери», Одесса, 1916. Анастасия Андерсин (урожденная Лебедева) писала в своей комнатке, расположенной поблизости от захолустного района Артиллерийских казарм, романизированные воспоминания о своей молодости, 1932 г.
- XVIII 4. Обитатели Русского дома престарелых, построенного благодаря усилиям Милы Симич, май–июнь 1938 г.
- XVIII 5. Ходатайство Центрального правления Союза русских военных инвалидов в Королевстве СХС и за рубежом об открытии реклам-но-информационного бюро, направленное в Торговую палату, 15 октября 1925 г.
- XVIII 6. Справка, выданная Владимиру Лебедеву администрацией Государственной клинической больницы, подтверждающая прохождение им обязательного практического курса лечебного дела, 21 июня 1932 г.
- XIX 1. Буддийский храм, построенный калмыками в белградском пригороде Мали мокри луг и торжественно открытый в 1929 г.
- XIX 2. Проект перестройки буддийского храма, который калмыки возвели в 1929 г., 11 сентября 1934 г.
- XIX 3. Техническое описание работ по реконструкции буддийского храма, 11 сентября 1934 г.
- XIX 4–5. Представитель калмыкской диаспоры в Белграде Учур Кулдинов, который с 1933 г. играл за футбольную команду Югославии, а с 1937 г. – за белградский клуб «Синджелич», а по завершении Второй мировой войны – за «Пролетер» (Зренинин), февраль 1934 г.
- XX 1. Официальное воззвание церковных и политических лидеров русской эмиграции с призывом к русским эмигрантам обязательно вступить в ряды армии и всеми силами поспособствовать обороне Королевства Югославия, газета «Русский голос», 6 апреля 1941 г.
- XX 2. Передовица о бомбардировке Белграда, газета «Церковное обозрение», № 4–6 июня 1941 г.
- XX 3. «Заметки к “Слову о Полку Игореве”» - книга, посвященная памяти русских эмигрантов, погибших во время бомбардировок Белграда, Белград: Институт Н. П. Кондакова, август 1941 г.

XIX 3. Технички opis радова на преправци будистичког храма, 11. септембар 1934. (ИАБ, ОГБ, ТД, 19-49-1935)

XIX 4–5. Члан калмичке колоније у Београду Учур Кулдинов, који је од 1933. играо фудбал за тим Југославије, а од 1937. и за београдски Синђелић, по завршетку Другог светског рата наступао је и за Пролетер из Зрењанина, фебруар 1934. (МГБ, ЗиБ 1918–1941, СГ И2-1_3082; И2-1_3082а)

XX 1. Званични проглас црквених и политичких лидера руске емиграције о обавези руских емиграната да ступе у редове војске и свесрдно помогну у одбрани Краљевине Југославије, новине *Русский голос*, 6. април 1941. (ИАБ, VdS, St-131)

XX 2. Уводник о бомбардовању Београда, новине *Церковное обозрение*, бр. 4–6, јун 1941. (НБС)

XX 3. Књига посвећена успоменама на руске емигранте-жртве бомбардовања Београда. *Заметки к Слову о Полку Игореве*, Белград: Институт Н. П. Кондакова, август 1941. (НБС)

XX 4. Гроб Владимира Шеља, руског емигранта, официра војске Краљевине Југославије, који је погинуо у Априлском рату (Ново Гробље, Београд)

XX 5. Владимир Шељ (23. април 1919 – 12. април 1941), један од неколико десетина руских емиграната који су погинули у Априлском рату у редовима војске Краљевине Југославије (ВА, Збирка Војске Краљевине Југославије, Картон Личних и службених односа официра)

XX 6. Тестамент генерал-лајтнанта Генералног штаба руске царске војске Вячеслава Борисова, написан у првим тренуцима Априлског рата, 6. април 1941. (АС, НА, 125)

XXI 1. Наредба начелника Бироа за заштиту интереса руске емиграције у Србији Михаила Скородумова о оснивању и структури Бироа за заштиту интереса руске емиграције, 15. јун 1941. (ИАБ, ЗЖП, 194)

XXI 2. Програмски проглас генерала Михаила Скородумова о оснивању Бироа за заштиту интереса руске емиграције у Србији, 16. јун 1941. (ИАБ, ЗЖП, 194)

XXI 3. Проглас десничарских интелектуалаца из редова руске емиграције, 22. јун 1941. (ИАБ, ЗЖП, 194)

XXI 4. Извештај Специјалне полиције Административног одељења УГБ о раду у периоду од 26. јуна до 10. јула 1941, у којем су наведени резултати пописа руских емиграната и других националних мањина у Београду, 10. јул 1941. (ИАБ, УГБ СП, 1941, 589/1-V).

XX 4. Могилa Владимира Шелля – русског емигранта, официера армије Крoлевства Југославија, погибшегo у Априлскују војну (Новое кладбище, Белград)

XX 5. Владимир Шелль (23 априла 1919 – 12 априла 1941) – oдин из нескoлких десяткoв русских эмигрантов, кто погиб в Априлскую војну, находясь на службе в армии Крoлевства Југославија

XX 6. Завещание генерал-лейтенанта Генерального штаба русской царской армии Вячеслава Борисова, написанное в первые минуты Априлской войны, 6 априла 1941 г.

XXI 1. Приказ начальника Бюро по защите интересов русской эмиграции в Сербии Михаила Скородумова о создании Бюро и его структуре, 15 июня 1941 г.

XXI 2. Программный манифест генерала Михаила Скородумова о создании Бюро по защите интересов русской эмиграции в Сербии, 16 июня 1941 г.

XXI 3. Воззвание интелектуалов правой ориентации из числа русской эмиграции, 22 июня 1941 г.

XXI 4. Донесение Специальной полиции Административного отдела Управы г. Белграда, охватывающее период с 26 июня по 10 июля 1941 г., в котором приведены результаты переписи русских эмигрантов и представителей иных национальных меньшинств Белграда, 10 июля 1941 г.

XXI 5. Объявление начальника Бюро по защите интересов русской эмиграции в Сербии Михаила Скородумова о формировании Русского охранного корпуса, 12 сентября 1941 г.

XXI 6. Пример каждодневной деятельности Бюро по защите интересов русской эмиграции в Сербии - рекомендательное письмо, выданное Екатерине Буйницкой, с просьбой разрешить ей свидание с сыном, содержавшимся в тюрьме СД (улица Короля Александра, 5), 23 марта 1942 г.

XXII 1. Обзор выставки русских художников в павильоне «Цветы Зузорич» на Калемегдане, напечатанный в газете «Новый путь», 9 августа 1942 г., № 27. С. 3-4.

XXII 2. Статья о русских школах и дошкольных учреждениях в Белграде, напечатанная в газете «Русское дело», 10 октября 1943 г., № 18. С. 4

XXII 3. Газетные статьи об исполнении русскими эмигрантами трудовой повинности на русском общинном поле, 17 24 мая, 8 ноября 1942 г., № 15, № 16, № 40.

XXI 5. Проглас начелника Бироа за заштиту интереса руске емиграције у Србији Михаила Скородумова о формирању Руског заштитног корпуса, 12. септембар 1941.

(ИАБ, ЗЖП, 194)

XXI 6. Препорука Бироа за заштиту интереса руске емиграције у Србији издата поводом молбе Катарине Бујнички да јој се омогући сусрет са сином у затвору СД (Улица краља Александра бр. 5) као пример редовне активности Бироа, 23. март 1942.

(ИАБ, BdS, B-76, C.38)

XXII 1. Извештај о изложби руских сликара у павилону „Цвијета Зузорић” на Калемегдану, објављен у новинама *Новый путь*, 9. август 1942, № 27. С. 3-4.

(НБС)

XXII 2. Извештај о руским предшколским и школским установама у Београду, објављен у новинама *Русское дело*, 10. октобар 1943, № 18. С.4.

(НБС)

XXII 3. Извештаји о радној обавези припадника руске емиграције на руском задружном пољу. *Новый путь*, 17, 24. мая, 8. новембра, 1942, № 15, № 16, № 40.

(НБС)

XXII 4. Радна активност руских емиграната у оквиру заједничке радионице играчака. *Новый путь*, 27. септембра, 1942, № 34. С. 3.

(НБС)

XXII 5. Извештај о финансирању руске емиграције у Београду, објављен у новинама *Русское дело*, 7. новембар 1943, № 23, С. 4

(НБС)

XXII 6. Допис Војне командантуре града Београда Одељењу радне службе ОГБ о забрани позивања на вршење радне обавезе руских емиграната, с потврдом Бироа руске емиграције и образцем исте потврде, 5. новембар 1943.

(ИАБ, ОГБ, 1943, ф.11, ред. бр. 275, инв. бр. 231)

XXII 7. Ученици првог разреда Руске основне школе у Београду, јун 1941.

(Приватна збирка)

XXII 8. Плакат за премијерну представу „Ифигенија на Тавриди” према трагедији Гетеа, редитељ Александар Верешчагин, балет Нина Кирсанова, музика Олег Гребеншчиков, 15. март 1944.

(ИАБ, 2881, К1,1.12)

XXIII 1. Писмо Павла Авчинникова, бившег чиновника Министарства здравља, војника Руског заштитног корпуса, својој супрузи Лепосави Пешић, 5. јануар 1942.

(ИАБ, BdS, A-188, С. 8-10)

XXIII 2. Свечани дефиле 2. батаљона Руског заштитног корпуса испред Цркве Свете Тројице на Ташмајдану, 15. фебруар 1942.

(Приватна збирка)

XXII 4. Трудоваја дејателност руских емигрантов в общинной мастерской по изготовлению игрушек. «Новый путь», 27 сентября 1942 г., № 34. С. 3.

XXII 5. Сообщение о финансировании русской эмиграции в Белграде, напечатанное в газете «Русское дело», 7 ноября 194 г., № 23, С. 4

XXII 6. Письмо Военной комендатуры г. Белграда, уведомляющее Отделение службы труда Управы г. Белграда о запрете призывать русских эмигрантов к исполнению трудовой повинности, сопровождаемое справкой Бюро по делам русской эмиграции и образцом указанной справки, служащей примером регулярной деятельности Бюро, 5 ноября 1943 г.

XXII 7. Первоклассники Русской начальной школы в Белграде в июне 1941 г.

XXII 8. Афиша премьерного показа спектакля «Ифигения в Тавриде» по трагедии Гёте, режиссер-постановщик - Александр Верещагин, балетмейстер - Нина Кирсанова, композитор - Олег Гребенчиков, 15 марта 1944 г.

XXIII 1. Письмо Павла Авчинникова, бывшего чиновника Министерства здравоохранения, военнослужащего Русского охранного корпуса, жене Лепосаве Пешич, 5 января 1942 г.

XXIII 2. Торжественный марш 2-го батальона Русского охранного корпуса перед церковью Св. Троицы на Ташмайдане, 15 февраля 1942 г.

XXIII 3. Свидетельство о прохождении офицерских курсов в Белграде, выданное Александру Лебединскому штабом Русского охранного корпуса, 12 сентября 1942 г.

XXIII 4. Справка, выданная Татьяне Ивановой – сестре унтер-офицера Русского охранного корпуса Николая Иванова, 11 марта 1942 г.

XXIII 5. Здание штаба Русского охранного корпуса, октябрь 1944 г.

XXIII 6. Письмо Бюро по делам русской эмиграции в Сербии в Управу г. Белграда в связи с нападением на Игоря Свеницкого, служившего рядовым 2-го отряда Русского охранного корпуса

XXIV 1. Удостоверение личности сотрудницы BdS Татьяны Ивановой, 21 октября 1942 г.

XXIV 2. Приказ руководителя Сербской государственной безопасности о назначении Бориса Рожновского полицейским агентом СГБ, 14 июля 1943 г.

XXIII 3. Потврда штаба Руског заштитног корпуса о школовању Александра Лебединског на официрским курсевима у Београду, 12. септембар 1942. (Приватна збирка)

XXIII 4. Потврда издата Татјани Ивановој, сестри подофицира Николаја Иванова, припадника Руског заштитног корпуса, 11. март 1942. (ИАБ, BdS, E-45)

XXIII 5. Зграда штаба Руског заштитног корпуса, октобар 1944. (Приватна збирка)

XXIII 6. Допис Бироа руске емиграције у Србији Управи града Београда у вези са нападом на Игора Свеницког, редова 2. одреда Руског заштитног корпуса (ИАБ, УГБ СП IV, 45/6 к. 281/8)

XXIV 1. Легитимација службенице BdS Татјане Иванове, 21. октобар 1942. (ИАБ, BdS, E-45)

XXIV 2. Одлука шефа Српске државне безбедности о постављењу Бориса Рожновског за полицијског агента Српске државне безбедности, 14. јул 1943. (ИАБ, УГБ СП IV, 35 204 19).

XXIV 3. Прилог одлуци у вези са полицијским агентом Одељења специјалне полиције Борисом Рожновским, 18. августа 1943. (ИАБ, УГБ СП, РБ 2., бр. 8).

XXIV 4. Молба Владимира Ишченка за пријем у службу безбедности као полицијског приправника-инструктора, упућена управнику града Београда, 1. јул 1941. (ИАБ, УГБ СП, РБ 1., бр. 13)

XXIV 5. Молба Сергеја Голубјева за повратак у полицијску службу након наређења Милана Недића о отпуштању свих Руса из државне службе, 23. јун 1942. (ИАБ, УГБ ОПА (АО/ПО), к. 15, Г-5, С. Голубјев, С. 2)

XXIV 6. Записник о саслушању Николаја Губарева, бившег чиновника Управе града Београда, 29. децембар 1947. (ИАБ, БИА, Ф. XIII /П.1)

XXV 1. Денунцијација припадника руске емиграције коју је саставио достављач BdS-а „М-12” Александар Ланин, 19. мај 1941. (ИАБ, BdS, A-47)

XXV 2. Денунцијација руског емигранта-студента Филозофског факултета Олега Кожина, настањеног у Улици Хаџи Ђериној 22, „јер у свом стану свира и пева комунистичке песме и врши комунистичку пропаганду”, 25. јун 1942. (ИАБ, УГБ СП IV, 36/17)

XXIV 3. Приложение к приказу о назначении полицейского агента Отделения специальной полиции Бориса Рожновского, 18. августа 1943 г.

XXIV 4. Ходатайство Владимира Ищенко к главе Городской управы Белграда о зачислении в службу безопасности на должность полицейского стажёра, 1 июля 1941 г.

XXIV 5. Ходатайство Сергея Голубева о возвращении на службу после приказа Милана Недича об увольнении всех русских с государственной службы, 23 июня 1942 г.

XXIV 6. Протокол допроса Николая Губарева, бывшего чиновника Управы г. Белграда, 29 декабря 1947 г.

XXV 1. Донос на одного из представителей русской эмиграции, написанный информатором BdS «М-12» Александром Ланиным, 19 мая 1941 г.

XXV 2. Донос на русского эмигранта – студента Филозофского факультета Олега Кожина, проживавшего по адресу: ул. Хаджи-Джерина, 22, о котором сообщается, что он «в своей квартире играет и поет коммунистические песни и осуществляет коммунистическую пропаганду», 25 июня 1942 г.

XXV 3. Плакат «Московский правитель смотрит на Балканы» как пример деятельности русских эмигрантов в пропагандистской организации «Югоисток», 1944 г.

XXV 4. Часть личного дела Константина Кузнецова – руководителя художественного ателье пропагандистской организации «Югоисток»

XXV 5–6. Донесение профессора Александра Стебута в деканат Факультета агрономии и лесного хозяйства в Белграде о мерах по спасению имущества факультета в Земуне, 7 июля 1941 г.

XXVI 1 Учетные книги концлагеря Баница, в которых перечислены русские заключенные: Вячеслав Николаев, Евгений Жуков, Александр Чарченко, Евфросиния Бурлина, Михаил Гусев, Александр Иванков и др.

XXVI 2. Решение о переводе русского эмигранта Сергея Джурича в лагерь Лангвассер под Нюрнбергом, 21 января 1943 г.

XXVI 3. Письмо Михаила Смирнова отцу Сергею Смирнову из немецкого плена, 28 августа 1941 г.

XXVI 4. Решение о переводе русского эмигранта Олега Дробышевского из следственного изолятора СД в концлагерь Баница, 23 сентября 1941 г.

- XXV 3. Плакат „Московски владар гледа на Балкан” као пример рада руских емиграната у пропагандном предузећу „Југоисток”, 1944. (Приватна збирка)
- XXV 4. Део личног досијеа Константина Кузњецова, руководиоца Уметничког атељеа у оквиру пропагандног предузећа „Југоисток” (ИАБ, BdS, K)
- XXV 5–6. Извештај професора Александра Стебута деканату Пољопривредно-шумарског факултета у Београду о спасавању имовине Пољопривредно-шумарског факултета у Земуну, 7. јул 1941. (ИАБ, 2149, K1, 3.25)
- XXVI 1 Књиге Бањичког логора у којима су евидентирани и руски емигранти: Вјачеслав Николајев, Јевгеније Жуков, Александар Чарченко, Јефросина Бурлин, Михаил Гусев, Александар Иванков и други (ИАБ, УГБ, Б Л. 1011, 1128, 22336, 22333, 22940, 22941)
- XXVI 2. Одлука о упућивању руског емигранта Сергеја Ђурића у логор Лангвасер код Нирнберга, 21. јануар 1943. (ИАБ, BdS, D-619)
- XXVI 3. Писмо Михаила Смирнова упућено оцу, Сергеју Смирнову, из немачког заробљеништва, 28. август 1941. (НБС, Ф. Смирнов)
- XXVI 4. Одлука о пребацивању руског емигранта Олега Дробишевског у логор Бањица из истражног затвора СД, 23. септембра 1941. (ИАБ, BdS, D-149, С.2)
- XXVII 1. Предратни штаб београдске левичарске организације „Земгор” – у средини је председник ове организације Фјодор Махин, врбован од НКВД-а 1932. (АС, МАА-1230)
- XXVII 2. Извештај BdS-а о неуспешном трагању за Фјодором Махином, 30. јануар 1942. (ИАБ, УГБ СП IV, 127/6, Махин Феодор)
- XXVII 3. Информативна белешка BdS-а о хапшењу љубавнице Фјодора Махина Надежде Бећерахове (Гладилине), 13. јуна 1941. (ИАБ, BdS, B-93)
- XXVII 4. Свечани дочек југословенске делегације предвођене премијером Иваном Шубашићем, која је стигла из Београда у Москву 20. новембра 1944 – лево, иза леђа заменика народног комесара спољних послова СССР-а Ивана Мајског, генерал-лајтнант НОВЈ Фјодор Махин разговара с официрима МГБ СССР (РГАКФД, ЦСДФ, 16164)
- XXVII 1. Предвојна београдска штаб-квартира организације левог толка «Земгор». В центре – ее председатель Федор Махин, завербованный агентом НКВД в 1932 г.
- XXVII.2. Донесение BdS о неуспешных мерах по розыску Федора Махина, 30 января 1942 г.
- XXVII 3. Информационная записка BdS об аресте любовницы Федора Махина Надежды Бечераховой (Гладилиной), 13 июня 1941 г.
- XXVII 4. Торжественная встреча югославской делегации во главе с премьер-министром Иваном Шубашичем, прибывшей в Москву из Белграда 20 ноября 1944 г. Слева, за спиной заместителя народного комиссара иностранных дел СССР Ивана Майского – генерал-лейтенант НОАЮ Федор Махин, разговаривающий с офицерами МГБ СССР
- XXVII 5. Юрий Лобачев – видный член сети подпольных левых ячеек в Белграде, известной как Союз советских патриотов, 1943 г.
- XXVII 6. Похороны генерал-лейтенанта ЮА Федора Махина – начальника Исторического отделения Генерального штаба Югославской армии на Аллее народных героев на Новом кладбище. Надгробный памятник исчез в 1990-е гг. «Борба», 5 июня 1945 г.
- XXVIII 1. Рекламный листок «Шлягеры 1943–1944» Сергея Страхова
- XXVIII 2. Нотная партитура «Золотой перстень: популярный русский романс Колечко», перевод Сергея Страхова, Белград: С. Страхов, 1943 г.
- XXVIII 3. Судебное решение о конфискации имущества из квартиры (ул. Брианова, 7) Сергея Страхова, расстрелянного в ноябре 1944 г., 15 ноября 1946 г.
- XXVIII 4. Жалоба русского беженца врача Симы Папкова, служащего Санитарного отделения Главного Штаба НОД в связи с конфискацией его вещей в Белграде (ул. Прешернова, 20), 8 декабря 1944 г.
- XXVIII 5. Сведения об имуществе объединения «Земгор», конфискованном по решению МВД ФНРЮ от 2 января 1947 г., 31 октября 1949 г.
- XXVIII 6. Заявление об исчезновении Ольги Буковской, которую СМЕРШ арестовал в октябре 1944 г. в ее квартире (ул. Господар Йованова, 69), 9 января 1946 г.

- XXVII 5. Јуриј Лобачев, истакнути члан мреже левичарских илегалних ћелија у Београду, познате под називом Савез совјетских патриота, 1943. (Приватна збирка)
- XXVII 6. Сахрана генерал-лајтнанта ЈА Фјодора Махина, руководиоца Историјског одељења Генералштаба Југословенске армије у Алеји народних хероја на Новом гробљу. Надгробни споменик је нестало деведесетих година. *Борба*, 5. јун 1945. (НБС)
- XXVIII 1. Рекламни летак „Шлагери 1943–1944” Сергеја Страхова (Приватна збирка)
- XXVIII 2. Нотна партитура „Златан прстен: популарна руска романа Колечко”, превод Сергеја Страхова, Београд: С. Страхон, 1943. (НБС)
- XXVIII 3. Судска одлука о конфискации имовине у стану (Бријанова 7) Сергеја Страхова, стрељаног у новембру 1944, 15. новембар 1946. (ИАБ, Конфискација, Д. 3110)
- XXVIII 4. Жалба руског избеглице, лекара Симе Папкова, припадника Санитетског одељења Главног Штаба НОП, због конфискации његових ствари у Београду (Прешернова 20), 8. децембар 1944. (ИАБ, Конфискација, Д. 903)
- XXVIII 5. Подаци о имовини друштва „Земгор” конфискованог одлуком МУП-а ФНРЈ од 2. јануара 1947, 31. октобар 1949. (ИАБ, Конфискација, Д. 2415)
- XXVIII 6. Пријава нестанка Олге Буковске, коју је СМЕРШ ухапсио у октобру 1944. у стану (Господар Јованова 69), 9. јануар 1946. (ИАБ, Конфискација, Д. 1277)
- XXVIII 7. Уложне књижице Михаила Асејева и његове мајке, конфисковане у његовом сефу бр. 485 Југословенске извозне и кредитне банке А.Д. у Београду, 3. фебруар 1948. (ИАБ, Конфискација, Д. 1263)
- XXIX 1. Концепт писма проф. др Александра Стебута Педолошком институту Академије наука СССР-а о успостављању научне сарадње, 14. фебруар 1946. (ИАБ, 2149, К1 4. 14)
- XXIX 2. Списак Руса којима је потврђено држављанство ФНРЈ, 1948/1949. (ИАБ, XXXVII/73)
- XXIX 3. Списак Руса којима је одбијено држављанство ФНРЈ, 1948/1949. (ИАБ, XXXVII/73)
- XXIX 4. Извештај Повереништва за грађевинарство НО V рејона Извршног одбору НО V рејона о рушењу будистичког храма у Београду, 8. април 1950. (ИАБ, 46, н.г.)
- XXVIII 7. Сберегатељне књижице Михаила Асејева и его матери, конфисковане из их ячейки № 485 у Југословенском експортном и кредитном банке А.Д. у Београду, 3. фебруара 1948 г.
- XXIX 1. Черновик писма проф. др. Александра Стебута Институту почвоведения АН СССР с предложением научного сотрудничества, 14 февраля 1946 г.
- XXIX 2. Список русских, которым было предоставлено гражданство ФНРЮ, 1948/1949 гг.
- XXIX 3. Список русских, которым было отказано в предоставлении гражданства ФНРЮ, 1948/1949 гг.
- XXIX 4. Отчет Дирекции по строительству НО V района Исполкому НО V района о сносе Буддийского храма в Белграде, 8 апреля 1950 г.
- XXIX 5. Временное удостоверение личности, выданное Комендатурой г. Белграда архитектору Виктору Лукомскому, 18 июля 1945 г.
- XXIX 6. Нуждавшиеся русские эмигранты продавали или закладывали личные вещи. Закладная квитанция Виктора Лукомского за неисправные мужские золотые часы и квитанция о продаже картины через комиссионный магазин, 4 августа 1945 г. и 3 января 1947 г.
- XXIX 7. Удостоверение личности артиста балетной труппы Народного театра в Белграде Олега Гребенщикова, 6 декабря 1944 г.
- XXIX 8. Афиша спектакля о московских военных буднях, поставленного по пьесе Константина Симонова «Так и будет» и исполненного «белградскими русскими». 13 февраля 1946 г.
- XXX 1. Кирилл Мартино – солдат ЮА, 1945 г.
- XXX 2. Основные сведения УГБ МВД ФНРЮ о Кирилле Мартино, 1950 г.
- XXX 3. Регистрационная карточка арестованного Кирилла Мартино, составленная УГБ МВД ФНРЮ, 1949 г.
- XXX 4. Заявление неизвестного информатора УГБ на Кирилла Мартино, 1949 г.
- XXX 5. Акт о проведении обыска квартиры и изъятии личных вещей Кирилла Мартино, 1950 г.
- XXX 6. Кирилл Мартино - эпидемиолог в Астраханской области, 1958 г.

- XXIX 5. Привременa легитимација Команде града Београда издата архитекте Виктору Лукомском, 18. јул 1945. (ИАБ, 42, К19-134)
- XXIX 6. Руски емигранти су из немаштине продавали ствари и давали их у залог. Заложница Виктора Лукомског за покварени мушки златни сат и признаница о комисијској продаји слике, 4. август 1945. и 3. јануар 1947. (ИАБ, 42, К19-134)
- XXIX 7. Легитимација члана балета Народног позоришта у Београду Олега Гребеншчикова, 6. децембар 1944. (ИАБ, 2881, к.1,1.1)
- XXIX 8. Плакат за представу о ратним данима у Москви совјетског писца Константина Симонова, под називом „Тако ће и бити“, који изводе „београдски Руси“, 13. фебруар 1946. (ИАБ, 463, 154, 9)
- XXX 1. Кирил Мартино – војник ЈА, 1945. (Приватна збирка)
- XXX 2. Основни подаци УДБ МУП ФНРЈ о Кирилу Мартиноу, 1950. (ИАБ, БИА, Ф. XI /П.1)
- XXX 3. Пријавни лист УДБ МУП ФНРЈ за Кирила Мартиноа, 1949. (ИАБ, БИА, Ф. XI /П.1)
- XXX 4. Изјава непознатог достављача Удбе о Кирилу Мартиноу, 1949. (ИАБ, БИА, Ф. XI /П.1)
- XXX 5. Записник о претресу стана и одузимању ствари у власништву Кирила Мартиноа, 1950. (ИАБ, БИА, Ф. XI /П.1)
- XXX 6. Кирил Мартино, епидемиолог у Астрахањској области, 1958. (Приватна збирка)
- XXXI 1. Покретање оперативног поступка против проф. др Јакова Хлитчијева, 1950. (ИАБ, БИА, Ф. XII /П.7)
- XXXI 2. Молбе шефа одсека УДБ НР Србије МУП ФНРЈ за проверу кроз све картотеке Удбе др Јакова Хлитчијева и повезаног са њим др Константина Воронца, 6. јануар 1950. и 2. новембар 1950. (ИАБ, БИА, Ф. XII /П.7)
- XXXI 3. Изјава непознатог достављача Удбе о Јакову Хлитчијеву, 1950. (ИАБ, БИА, Ф. XII /П.7)
- XXXI 4. Забелешка о прислушкивању приватног телефона у стану Јакова Хлитчијева, 1950. (ИАБ, БИА, Ф. XII /П.7)
- XXXI 5. Научни радови Јакова Хлитчијева, 1949–1951: *Основи технике рачунања*, Београд: Просвета, 1946; *Отпорност материјала*, Београд: Научна књига, 1949. (НБС)
- XXXI 6. Научни рад Константина Воронца, 1949–1951: *Техничка хидромеханика*, Београд: Научна књига, 1951. (НБС)
- XXXI 1. Решение о проведени оперативно-следственных действий в отношении проф. др Якова Хлытчиева, 1950 г.
- XXXI 2. Запросы начальника отдела УГБ НР Сербия в МВД ФНРЮ на предмет проверки во всех картотеках УГБ др Якова Хлытчиева и связанного с ним др Константина Воронца, 6 января 1950 г. и 2 ноября 1950 г.
- XXXI 3. Заявление неизвестного информатора УГБ на Якова Хлытчиева, 1950 г.
- XXXI 4. Записка о прослушивании личного телефона в квартире Якова Хлытчиева, 1950 г.
- XXXI 5. Научные труды Якова Хлытчиева, 1949–1951: «Основы техники произведения расчетов», Београд: Просвета, 1946; «Сопротивление материалов», Београд: Научна књига, 1949 г. (НБС)
- XXXI 6. Научный труд Константина Воронца, 1949–1951: «Техническая гидромеханика»

ВИТРИНА 1.

3D ПРЕДМЕТИ ВЕЗАНИ ЗА ЖИВОТ РУСКИХ ЕМИГРАНАТА У БЕОГРАДУ У ФОНДОВИМА ИАБ

3D ПРЕДМЕТЫ, СВЯЗАННЫЕ С ЖИЗНЬЮ РУССКОЙ ЭМИГРАЦИИ В БЕЛГРАДЕ В ФОНДАХ ИАБ

Први примерак руске новине *Новая национальная Россия*, уредник П. В. Черски, 1. августа 1930.

Первый номер русской газеты «Новая национальная Россия» под редакцией П. В. Черского, 1 августа 1930 г.

Први примерак руске новине *Русский голос*, уредник В. Н. Полтавцев, 12. априла 1931.

Первый номер русской газеты «Русский голос» под редакцией В. Н. Полтавцева, 12 апреля 1931 г.

Први примерак двојезичне руско-српске новине *Всеславянский клич – Свесловенски поклич*, уредник А. В. Лањин, 16. септембра 1938.

Первый номер двуязычной русско-сербской газеты «Всеславянский клич - Свесловенский поклич» под редакцией А. В. Ланина, 16 сентября 1938 г.

Први примерак руске новине *Русский народный вестник*, уредник Н. П. Рклицки, 15. септембра 1940.

Первый номер русской газеты «Русский народный вестник» под редакцией Н. П. Рклицкого, 15 сентября 1940 г.

Примерак руске новине *За Россию!*, уредник А. Степанов, 1. фебруара 1940.

Номер русской газеты «За Россию!», редактор А. Степанов, 1 февраля 1940 года.

Крмена застава Руског јахт-клуба императора Петра Великог, који је радио у Београду 1931-1941. према статуту руских јахт-клубова из 1910. године.

Први председник клуба био је контраадмирал А. И. Сергејев (1872–1952).

Кормовой флаг руског јахт-клуба императора Петра Великог, дејствовавшиг у Белграде с 1931 по 1941 г. согласно уставу руских јахт-клубов от 1910 г.

Первым командором клуба был контр-адмирал А. И. Сергеев (1872–1952).

(ИАБ, поклон И. М. Блуменау)

ВИТРИНА 2.

КАТАЛОЗИ ИЗЛОЖБИ ИАБ И ПУБЛИКАЦИЈЕ О РУСКОЈ ЕМИГРАЦИЈИ КОЈЕ ЈЕ АРХИВ ОБЈАВИО ИЛИ ПРИПРЕМАО ЗА ОБЈАВУ САМОСТАЛНО

КАТАЛОГИ ВЫСТАВОК И ИЗДАНИЯ О РУССКОЙ ЭМИГРАЦИИ, КОТОРЫЕ ИАБ ПОДГОТОВИЛ САМОСТОЯТЕЛЬНО ИЛИ В СОТРУДНИЧЕСТВЕ С ДРУГИМИ УЧРЕЖДЕНИЯМИ КУЛЬТУРЫ

1. *Руски емигранти у Београду: траг и инспирација*, (1996)

2. *Руске избеглице у Југославији кроз архивску грађу* (1997)

3. *Валериј Сташевски* (1999)

4. *Николај Краснов – руски неимар Србије 1864–1939* (2014)

5. *Олег Сергејевич Гребеничиков (1905–1980)* (2018)

6. *Блуменау И., Судбине руских емиграната у Београду* (1997)

7. *Београд и руске избеглице 1920–1950: Тематска збирка докумената (из фондова Историјског архива Београда)*, т. I–III (Милена Радојчић, Олга Латинчић, Бранка Ракочевић, Јованка Веселиновић, Евица Мицковић, Мирјана Обрадовић, Соња Јерковић, Мирјана Чавић, Војислав Продановић).

**СIP - Каталогизација у публикацији
Народна библиотека Србије, Београд**

314.15(=161.1)(497.11)”1920/1950”

316.72(=161.1)(497.11)”1920/1950”

ТИМОФЕЕВ, Алексей Юрьевич, 1977-

Руске емиграције у Београду : од 1920-их до 1950-их : каталог изложбе / [аутори изложбе и каталога Алексеј Тимофејев, Милана Живановић, Слободан Мандић] ; [превод на руски језик Александр А. Силкин]. - Београд : Историјски архив Београда, 2021 (Београд : Зламен). - 179 стр. ; 24 x 22 cm

Делимично упор. текст срп. и рус. језик. - Тираж 500. - Напомене и библиографске референце уз текст.

ISBN 978-86-80481-54-8

1. Живановић, Милана, 1991- [аутор]
2. Мандић, Слободан, 1977- [аутор]

а) Емиграције, руске -- Београд -- 1920-1950 -- Изложбени каталози
б) Руси -- Културна историја -- Београд -- 1920-1950 -- Изложбени каталози

COBISS.SR-ID 40465673

ISBN 978-86-80481-54-8

Београд

Да' л'ћу се вратити? Видећу ли скоро
плаветило твојих препелтених река
И обезумљени, ослепео град,
Где била сам срећнија од свих?
Н. Б., 1944.

Поновно лутам познатим улицама,
Оним које ми је некад одузео рат...
Како је лепо! Овде сам – своја. Код куће сам.
И као да су ми младост вратили назад.

Какав залет имају ове успомене.
И колико година стане у један трен.
У овај парк сам журила на састанак...
А у овај дом по свежањ нових књига.

Овде сам дрхтећи трчала на испит,
А тамо је сијао строги храм уметности...
Тугу за њим сам носила годинама
По свим непотребним и туђим стазама.

Улице ми пружају руке,
Дочекују своју заблуделу кћи,
Али после дуге и потпуне раздвојености
Не могу да препознам свакој кући лице.

Знам, прошлости повратка нема,
Али ипак душом пуном топлоте,
Ја тражим прозор кроз који је некад
Љубав тад још непрепозната ушла.

Отворен је као и некад. Заувек!
(Као што је неизмерна срећа двоје...)
А тамо доле загрљене реке
У плаветилу незамисливом свом.

И стари парк, и цркве, и «Споменик»...
О, граде мој опрости ми, опрости!
Јер нисам крива у својој издаји,
Рат је измешао све моје стазе.

Ја нисам твоја! Страница је окренута.
Са другом земљом везала ме судбина.
Ал' увек, читав живот ћу да те сањам.
И у срцу мом да чувам као звезду

Нона Белавина, 1977..

Белград

Вернусь-ли я к тебе? Увижу-ли и скоро-ль
Глубизну твоих сливающихся рек
И обезумевший, ослепший город,
Где я была счастливей всех?
Н. Б. 1944 г.

Я вновь брожу по улицам знакомым
Тем, что когда-то отняла война...
Как хорошо! Я здесь – своя. Я – дома.
И словно юность мне возвращена.

Какой размах у всех воспоминаний.
И сколько лет ложится в каждый миг.
Я в этот парк спешила на свиданье...
А в этот дом за пачкой новых книг.

Сюда, дрожа, бежала на экзамен,
А там сиял искусства строгий храм...
Тоску о нем я пронесла годами
по всем ненужным и чужим путям.

Мне улицы протягивают руки,
Встречая дочь заблудшую свою,
Но после долгой и глухой разлуки
Не каждый дом в лицо я узнаю.

Я знаю: нет к прошедшему возврата,
Но все-ж душою, полною тепла,
Ищу окно, в которое когда-то
Любовь, еще неузнанной, вошла.

Оно, как встарь, распахнуто. Навеки!
(Как неизменно счастье двух людей...)
А там, вдали, обнявшиеся реки
В голубизне немыслимой своей.

И старый парк, и церкви, и «Споменик»...
О, город мой, прости меня, прости!
Ведь неповинна я в своей измене,
Война смешала все мои пути.

Я – не твоя! Повернута страница.
С другой страной я связана судьбой.
Но ты всегда, всю жизнь мне будешь сниться
И в сердце яркой вспыхивать звездой.

Нона Белавина, 1977 г